

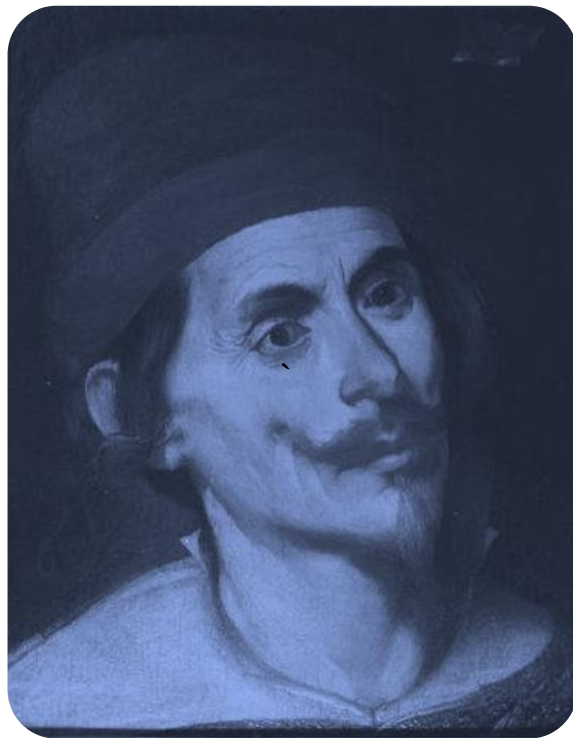

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: «Ελληνοϊταλικές –
Ελληνορωμαϊκές Σπουδές: Λογοτεχνία - Ιστορία & Πολιτισμός»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Εξεγέρσεις του 17^{ου} αιώνα στα ιταλικά κράτη: η περίπτωση της
Νάπολης το 1647-48

Καλαρά Γεωργία ΑΜ: 15660120117005

ΑΘΗΝΑ 2024

**ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΑΘΗΝΩΝ**

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ: «Ελληνοϊταλικές
– Ελληνορωμαϊκές Σπουδές: Λογοτεχνία - Ιστορία & Πολιτισμός»**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ: «Εξεγέρσεις του 17^{ου} αιώνα στα ιταλικά κράτη: η περίπτωση
της Νάπολης το 1647-48»**

Καλαρά Γεωργία ΑΜ: 15660120117005

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ: Παγκράτης Γεράσιμος (επιβλέπων)

Τσόλκας Ιωάννης

Μπίρταχας Ευστάθιος

ΑΘΗΝΑ 2024

Εικόνα εξωφύλλου: *Masaniello precocemente invecchiato*, πίνακας του Onufrio Palumbo, του 1947.
Εκτίθεται στο Museo di San Martino, στη Νάπολη.

Περιεχόμενα

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	6
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	8
1^ο Μέρος	16
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	16
1. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ & ΕΞΕΓΕΡΣΗ	16
1.1. Εννοιολόγηση-περιοδολόγηση-θεωρητικές προσεγγίσεις.....	16
1.2.Προνεωτερικές εξεγέρσεις.....	26
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	36
2. ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ 17^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ	36
2.1. 17 ^{ος} αιώνας: Κρίσιμος αιώνας ή αιώνας κρίσης	36
2.1.1. Οικονομία	37
2.1.2. Κοινωνία.....	39
2.1.3. Επιστήμες	41
2.2. Ισπανοκρατούμενη Ιταλία.....	43
2.2. Βασίλειο της Νάπολης (Regno di Napoli).....	46
2.2.1. Διοίκηση	47
2.2.2. Κοινωνία.....	50
2^ο Μέρος	52
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	52
3. ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΑΣΗΣ & ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ	52
3.1. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες πριν την εξέγερση.....	52
3.2. Γενικευμένος κοινωνικός αναβρασμός στον ισπανοκρατούμενο ιταλικό Νότο – Η Σικελία ξεσηκώνεται.....	56
3.2.1. Προεόρτια: Κοινωνικές ταραχές στη Μεσσήνη το 1646	58
3.2.2. Η εξέγερση του Παλέρμο το 1647	59
3.2.3. Η Κατάνια ακολουθεί.....	62
3.2.4. «Θερμό» σικελικό καλοκαίρι.....	64
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	66
4. Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΗΣ ΤΟΥ 1647-1648	66
4.1. Στο κατώφλι της κοινωνικής έκρηξης	66
4.2. Η πρώτη φάση της εξέγερσης: Οι δέκα μέρες του Masaniello.....	69
4.2.1. Ημέρα 1 ^η	69

4.2.2. Ημέρα 2 ^η	71
4.2.3. Ημέρα 3 ^η	75
4.2.4. Ημέρα 4 ^η	75
4.2.5. Ημέρα 5 ^η	78
4.2.6. Ημέρα 6 ^η	81
4.2.7. Ημέρα 7 ^η	82
4.2.8. Ημέρα 8 ^η	83
4.2.9. Ημέρα 9 ^η	84
4.2.10. Ημέρα 10 ^η	85
4.3. Η εξέγερση δεν σβήνει.....	86
4.4. Η απόσχιση από την Ισπανία και η δημιουργία της Αληθινής Δημοκρατίας της Νάπολης.....	89
4.5. Ο ρόλος των Γάλλων	92
4.6. Η εξέγερση στις επαρχίες του Βασιλείου	94
4.6.1. Το Σαλέρνο πρωτοστατεί	96
4.6.2. Το Αμπρούτσο επιτίθεται στους βαρόνους.....	99
4.6.3. Η προσωρινή κατάληψη του Μπάρι από τους εξεγερθέντες	100
4.6.4. Η περίπτωση του Τάραντα: ένα λιμάνι σε γεωστρατηγική θέση.....	101
4.6.5. Η εξέγερση στο υπόλοιπο Βασίλειο.....	103
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5.....	104
5. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ	104
5.1. Αντηχήσεις & προσλήψεις.....	104
5.2. Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις.....	107
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	113
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	124
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	135

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στο τέλος μιας συναρπαστικής αλλά και επίπονης ακαδημαϊκής διαδρομής, οφείλω ένα τεράστιο ευχαριστώ –καταρχάς και πάνω από όλους– στον επιβλέποντα της διπλωματικής μου εργασίας, κ. Γεράσιμο Παγκράτη, Καθηγητή, Πρόεδρο του ΠΜΣ και Πρόεδρο του Τμήματός μας. Τον ευχαριστώ μέσα από την καρδιά μου για την εμπιστοσύνη, την ενθάρρυνση και την υποστήριξη που μου παρείχε, σε κάθε βήμα της ακαδημαϊκής μου πορείας, ακόμη και όταν εγώ έχανα την πίστη μου ή τον βηματισμό μου. Τον ευχαριστώ για την τεράστια συμβολή του στη διαρκή καλυτέρευση και αναβάθμιση των σπουδών του τμήματος μέσω μιας σειράς πρωτοβουλιών και δράσεων, όπως είναι η ίδρυση του Εργαστηρίου Ιταλικής Ιστορίας και Ιστοριογραφίας, η διοργάνωση Επιστημονικών Συνεδρίων, η συνεργασία με καθηγητές Πανεπιστημιακών Σχολών από όλη τη χώρα αλλά και το εξωτερικό, κ.ά. Με τη βαθιά αγάπη του για την επιστήμη της Ιστορίας, με τη συνέπεια που την υπηρετεί αλλά και με το ήθος και την ανθρωπιά που έχει ως πανεπιστημιακός δάσκαλος, κατορθώνει μέσα στα χρόνια να μεταδίδει αυτή του την αγάπη σε πλήθος φοιτητών, να τους εμπιστεύεται και να τους εμπλέκει ενεργά στο σύνολο της μαθησιακής διαδικασίας.

Ευχαριστώ θερμά όλους τους καθηγητές μου σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο, για τους ορίζοντες που μου άνοιξαν σε ποικίλα γνωστικά πεδία. Ιδιαίτερος ευχαριστώ την κ. Κουτσομπίνα Βασιλική, Επίκουρη Καθηγήτρια, για την επιμονή και την επιμέλεια που δείχνει προκειμένου να μας εισαγάγει στη σύνθεση και την οργάνωση του ακαδημαϊκού επιστημονικού λόγου. Πολλές ευχαριστίες οφείλω στον κ. Τηλέμαχο Λουγγή, ομότιμο Διευθυντή Ερευνών (Ε.Ι.Ε), για όλες τις συζητήσεις μας και τις συμβουλές του, καθώς και για τον μοναδικό τρόπο που μας «ξενάγησε» στη Μεσαιωνική Ιταλία. Ξεχωριστές ευχαριστίες και ευγνωμοσύνη οφείλω στον κ. Τσόλκα Ιωάννη, Καθηγητή, διότι χάρις στην ανθρώπινη στάση του σε ένα τυχαίο περιστατικό, κατόρθωσα να εισαχθώ στο Τμήμα και να υλοποιήσω εν τέλει έναν πολύ σημαντικό μου στόχο. Επιπλέον τον κ. Τσόλκα, όπως και τον κ. Μπίρταχα Ευστάθιο, Αναπληρωτή Καθηγητή στο Α.Π.Θ., τους ευχαριστώ θερμά για τις πολύτιμες παρατηρήσεις και διορθώσεις τους, ως μέλη της τριμελούς επιτροπής.

Ένα μεγάλο ευχαριστώ σε όλες και όλους τους συναδέλφους μου στο Τμήμα, στους φίλους μου Χριστίνα και Γιώργο, για την υπομονή και την αγάπη τους και στον φίλο μου Στάμο για την αμέριστη συμπαράσταση και όλες τις πολύτιμες συμβουλές

του. Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, τον αδερφό μου και τη μητέρα μου, που με τεράστια υπομονή και αγάπη, μου παρείχαν ηθική στήριξη, συμπαράσταση κι εμπύχωση καθ' όλη τη διάρκεια της συγγραφής της διπλωματικής εργασίας αλλά και των σπουδών μου εν γένει.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζήτημα των εξεγέρσεων και των μορφών κοινωνικής σύγκρουσης στο περιβάλλον του Παλαιού Καθεστώτος, και ιδίως των μέσων του 17^{ου} αιώνα, έχει απασχολήσει εκτενώς την ιστοριογραφία και εξακολουθεί να την απασχολεί έως και σήμερα. Η μελέτη τους ανατροφοδοτεί την έρευνα με νέα εργαλεία κατανόησης τόσο των κοινωνικοϊστορικών διεργασιών όσο και των δρώντων υποκειμένων. Υπάρχουν ωστόσο και ορισμένες δυσκολίες που καλείται να αντιμετωπίσει ο σύγχρονος ερευνητής. Μία από αυτές είναι οι διαθέσιμες πηγές, ως επί το πλείστον διοικητικά αρχεία και χρονικά, που στην πλειονότητά τους αντανακλούν τον λόγο της εξουσίας και των φορέων της. Ένα επιπλέον ζήτημα έχει να κάνει με την υποδοχή και την πρόσληψη των προνεωτερικών φαινομένων στον εκάστοτε ιστορικό και πολιτικό χώρο και χρόνο από τους κρατούντες. Η συστηματική εργαλειοποίηση των εξεγέρσεων και των επαναστάσεων από τις πολιτικές ελίτ έχει πάρει κατά καιρούς διάφορες μορφές: από την παντελή υποβάθμιση και τον μηδενισμό τους έως την μυθική και ηρωική ανακατασκευή τους. Τέλος σε ό,τι αφορά την ενασχόληση με το θέμα της επανάστασης (όπως και της εξέγερσης) εν γένει, είναι χρήσιμο να μην αμελούμε την διττή της διάσταση τόσο ως ιδέας όσο και ως ιστορικής πραγμάτωσης. Αυτή η διττή διάσταση μάς έχει κληροδοτήσει αφενός έναν τεράστιο όγκο θεωρητικών επεξεργασιών της ιδέας της επανάστασης και αφετέρου μια πληθώρα μελετών σχετικών με τις ιστορικά πραγματοποιημένες επαναστάσεις και εξεγέρσεις. Σε αυτό το πλαίσιο είναι σημαντικό να γνωρίζουμε πως τα κείμενα πολύ συχνά γίνονται φορείς της ιδεολογίας των συγγραφέων τους.

Η εξέγερση της Νάπολης του 1647-48, ή η εξέγερση του Masaniello, όπως έγινε ευρύτερα γνωστή από το όνομα του πρωτεργάτη της, ήταν μια από τις πρώτες που οι σύγχρονοί της αποκάλεσαν επανάσταση (*revolutio*) και που επέδρασε όσο λίγα ιστορικά γεγονότα στη συλλογική μνήμη των Ιταλών. Παράλληλα ήταν μια από τις «ταυτόχρονες επαναστάσεις¹» που τροφοδότησαν την μεγάλη ιστοριογραφική συζήτηση που άνοιξε μεταπολεμικά σχετικά με τη «γενικευμένη κρίση» του 17^{ου} αιώνα και το ταυτόχρονο ξέσπασμα εξεγέρσεων σε πολλές περιοχές της Γηραιάς Ηπείρου, μια συζήτηση που συνέβαλε καθοριστικά στην υπέρβαση των στενών εθνικών

¹ Ο αμερικανός ιστορικός Roger Bigelow Merriman στο έργο του *Six Contemporaneous Revolutions*, που εκδόθηκε το 1938, ενέταξε την εξέγερση της Νάπολης στις έξι ταυτόχρονες επαναστάσεις των μέσων του 17^{ου} αιώνα.

ιστοριογραφιών εντάσσοντας τις τοπικές ιστορίες στο ευρωπαϊκό πολιτικό κάδρο και συνδέοντάς τες με την κρίση της απολυταρχίας, την πολιτική και κοινωνική πώλωση της εποχής εκείνης, την ανάπτυξη της αστικής τάξης και την τελευταία φάση του Τριακονταετούς Πολέμου.

Από τις ίδιες τις μέρες της εξέγερσης άρχισε να παράγεται ένας μεγάλος όγκος κειμένων, ως επί το πλείστον χρονικών, με ορισμένα από αυτά να γνωρίζουν μεταφράσεις και εκδόσεις σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, γεγονός που έδωσε ώθηση στην άμεση διάδοσή της. Συγχρόνως ο Masaniello, παρότι συμμετείχε μόνο δέκα μέρες σε μια εξέγερση που διήρκεσε εννέα μήνες, ταυτίστηκε από την πρώτη στιγμή με τα γεγονότα και εργαλειοποιήθηκε συστηματικά από φορείς της εξουσίας, συγγραφείς, λογοτέχνες αλλά και ιστορικούς, ιδίως στις διαφορετικές φάσεις της προ-ενωτικής ιταλικής ιστορίας. Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα ξεκίνησε μια συστηματικότερη μελέτη και ανασύνθεση των γεγονότων της περιόδου, που ενισχύθηκε από την ανακάλυψη και την αξιοποίηση πλούσιου αρχαιακού υλικού και εγγράφων, σχετικών με την εξέγερση. Μια πληθώρα μονογραφιών, μελετών και άρθρων, διαφορετικών οπτικών και ερμηνευτικών προσεγγίσεων, ξεκίνησε να παράγεται από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα και συνεχίζεται ακόμη και σήμερα, με επιδραστικότερες μελέτες εκείνες των Rosario Villari, Giuseppe Galasso, Aurelio Musi, αλλά και τις πιο πρόσφατες των Francesco Benigno, Giuseppe Foscari, Silvana D'Alessio καθώς και του γάλλου ιστορικού Alain Hugon, και τις οποίες θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στο σχετικό κεφάλαιο.

Ωστόσο τη διετία 1647-1648, δεν ήταν μόνο η κοινωνία της πόλης της Νάπολης που αντέδρασε στις πολιτικές αποφάσεις και τις πρακτικές της ισπανικής διοίκησης. Ολόκληρο το Βασίλειο της Νάπολης, κάθε πόλη και κάθε χωριό, ενεπλάκη σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, σε μια δίνη διαμαρτυριών, πολιτικών ταραχών και κοινωνικών συγκρούσεων, που συνδέονταν με την αγροτοδιατροφική κρίση που έπληξε την περιοχή στα μέσα του αιώνα, με την όξυνση της ήδη άδικης και βαριάς φορολογίας που επέβαλλε το Στέμμα, με την ασυδοσία και τη διαφθορά των λειτουργών του διοικητικού και φορολογικού μηχανισμού, με τις διεκδικήσεις κυρίως των μεσοαστικών στρωμάτων να συμμετέχουν ενεργά στη διοίκηση, καθώς και με τη δυσαρέσκεια και την καταπίεση που βίωναν οι αγροτικοί πληθυσμοί από τους βαρόνους και τους φεουδάρχες, που μέσω της διαδικασίας της επαναφεουδαρχοποίησης (*rifeudalizzazione*), επανέφεραν επιβαρύνσεις, προσόδους και αγγαρείες.

Ανάλογη ήταν η κατάσταση που επικρατούσε και στο Βασίλειο της Σικελίας. Στην κορύφωση της δύσκολης οικονομικής και πολιτικής συγκυρίας, που είχε όλα τα χαρακτηριστικά της κρίσης στην οποία είχε περιέλθει το ισπανικό αυτοκρατορικό σύστημα, ήρθαν να προστεθούν οι επιζήμιες κλιματολογικές συνθήκες και οι σιτοδείες των ετών 1646-1647. Τον Μάιο του 1647 ξέσπασε η εξέγερση στο Παλέρμο, της οποίας το ωστικό κύμα συντάραξε μέσα σε δύο μήνες, έμμεσα ή άμεσα, κάθε γωνιά του νησιού, σε τέτοιο βαθμό που χρονικά και αναφορές σύγχρονες με τα γεγονότα έκαναν λόγο για εξάπλωση της εξέγερσης «με την ταχύτητα της αστραπής».

Η επίσημη ιστοριογραφία, μέχρι πολύ πρόσφατα, επικέντρωνε την ανάλυσή της κυρίως στα γεγονότα της πρωτεύουσας της Νάπολης, όσον αφορά το Βασίλειο της Νάπολης, ή στα επεισόδια στο Παλέρμο, όσον αφορά αντίστοιχα το Βασίλειο της Σικελίας. Η ανασύνθεση των αναταραχών και των συγκρούσεων στις επαρχίες και τα μικρότερα κέντρα των δύο Βασιλείων, παρέμενε κλειστή σε τοπικά όρια ή δεν συνδεόταν επαρκώς με τα κεντρικά συμβάντα στις δύο μητροπόλεις, καθώς αντιμετωπιζόνταν ως μεμονωμένα ήσσονα επεισόδια.

Τις τελευταίες δεκαετίες, ωστόσο, έχει ξεκινήσει μια συστηματικότερη μελέτη των διαφορετικών εκφάνσεων των γεγονότων της διετίας 1647-48, στις επαρχίες των Βασιλείων, που τις συνδέει οργανικά και διαλεκτικά με τις κεντρικές εξεγέρσεις. Η συνεισφορά του Rosario Villari σε αυτήν την κατεύθυνση υπήρξε θεμελιώδης. Μέσω ενδελεχούς έρευνας των διαφορετικών αντιδράσεων των κοινοτήτων –ιδίως των αγροτικών– προσέφερε μια διευρυμένη οπτική και αποτίμηση της σχέσης κέντρου-περιφέρειας ανασυνθέτοντας τα διαφορετικά γεωγραφικά, πολιτικά και κοινωνικά πεδία που εκτάθηκε η εξέγερση της Νάπολης. Σε ανάλογη κατεύθυνση ο Aurelio Musi, εστιάζοντας στα πολλαπλά ταυτόχρονα ξεσπάσματα κοινωνικών αντιδράσεων στις επαρχίες του Βασιλείου της Νάπολης, εντόπισε ως *leitmotiv* τη διχοτομία κέντρου-περιφέρειας, ενώ η αδυναμία συγκρότησης ενός ενιαίου επαναστατικού μετώπου μεταδόθηκε από τον μακρόκοσμο της πρωτεύουσας στους μικρόκοσμους των μικρότερων αστικών και αγροτικών κοινοτήτων. Από τις πιο πρόσφατες μελέτες που έστρεψαν την προσοχή τους στην ναπολιτάνικη περιφέρεια ξεχωρίζουν οι εργασίες του Giuseppe Foscari, ο οποίος εισήγαγε τη δομολειτουργική ανάλυση του «συστήματος σε μη-ισορροπία» στην εξέταση των εξεγέρσεων στις επαρχίες: σε ένα ανομοιογενές σύστημα, όπως ήταν οι κοινωνίες του Παλαιού Καθεστώτος, οι τοπικές κοινωνίες του ιταλικού Νότου εξετάζονται ως κοινωνικοπολιτικά συστήματα μη-ισορροπίας, που

μέσα από τις ξεχωριστές αντιθέσεις, ανταγωνισμούς, πολιτικές εντάσεις, κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, συνθέτουν ένα σύστημα που εν τέλει κατορθώνει να διαμορφώσει μια δυναμική ισορροπία.

Για τις εξεγέρσεις στη Σικελία, ο Daniele Palermo, αναπληρωτής καθηγητής στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο, εκπόνησε το 2009 μια υποδειγματική μονογραφία με τίτλο *Sicilia 1647. Voci, esempi, modelli di rivolta*, στην οποία μελέτησε σε βάθος και πραγματεύτηκε όλες τις τοπικές εξεγέρσεις που συγκλόνισαν το νησί το καλοκαίρι του 1647 καθώς και τις διαφορετικές εκφάνσεις τους ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της διοικητικής οργάνωσης, της κοινωνικής σύνθεσης και της δικαιοδοσίας –φεουδαλικής ή κρατικής– του κάθε τόπου. Επιπλέον εξέτασε εκτενώς τους τρόπους πληροφόρησης των τοπικών κοινωνιών σχετικά με την εξέγερση της πρωτεύουσας και τη μετάδοση της επαναστατικής ορμής από περιοχή σε περιοχή. Ανασύνθεσε με αυτόν τον τρόπο το πανόραμα των κοινωνικών συγκρούσεων που έλαβαν χώρα το καλοκαίρι του 1647 στη Σικελία, όχι ως μηχανιστική αναπαραγωγή ενός προτύπου εξέγερσης ή ως αλυσιδωτή αντίδραση, αλλά ως μια γνήσια και ισχυρή έκφραση της συλλογικής δράσης, ως ένα κανάλι διοχέτευσης των συναισθημάτων και των ιδεών που διακινήθηκαν μέσω του μοντέλου που πρόσφερε η εξέγερση του Παλέρμο ως κεντρικό και εναρκτήριο γεγονός.

Με αφετηρία τις πιο πρόσφατες ιστοριογραφικές προσεγγίσεις των εξεγέρσεων του ισπανοκρατούμενου ιταλικού Νότου και των νέων κλειδιών ανάγνωσης των εξεγέρσεων στις επαρχίες και στα μικρότερα κέντρα των Βασιλείων που έχουν προσφέρει, αυτό που θα επιχειρήσουμε στην παρούσα εργασία είναι να αντιμετωπίσουμε τον επαναστατικό αναβρασμό που συνεπήρε τις κοινωνίες του ισπανοκρατούμενου *mezzogiorno* ως συνολική κοινωνική αντίδραση στις αποφάσεις και τις επιβολές της ισπανικής κεντρικής εξουσίας και που υλοποίησε σε όλη της την επικράτεια. Παρά τις επιμέρους φυσιογνωμίες και τις κοινωνικές διχοτομίες του ιταλικού Νότου, που σε μεγάλο βαθμό οφείλονταν αφενός στο μακρό παρελθόν πολιτικού κατακερματισμού της χερσονήσου και αφετέρου στην πολυκεντρικότητα της ισπανικής διοίκησης κυρίως στις επαρχίες και στο Βασίλειο της Σικελίας, οι κοινωνικές αντιδράσεις των υπηκόων εμφανίστηκαν ταυτόχρονα, είχαν παρεμφερή ή πανομοιότυπα αιτήματα και τακτική και σχετίζονταν με μια σειρά από κοινά ζητήματα που καλούνταν να αντιμετωπίσουν και που θα εξετάσουμε αναλυτικά στα σχετικά κεφάλαια. Για να υπηρετήσουμε το στόχο μας θα πραγματευτούμε την εξέγερση του

Masaniello αντιστικτικά με ορισμένες ενδεικτικές μορφές που προσέλαβε η κοινωνική διαμαρτυρία τόσο σε άλλες πόλεις του Βασιλείου της Νάπολης όσο και σε περιοχές του Βασιλείου της Σικελίας. Θα επιχειρήσουμε με αυτόν τον τρόπο να εντοπίσουμε συγκλίσεις αλλά και αποκλίσεις των υποκειμένων σε σύγκρουση, των αναγκών τους, των αιτημάτων και των διεκδικήσεών τους, των μορφών δράσης και οργάνωσης, τους χειρισμούς των φορέων της εξουσίας αλλά και του κλήρου, υιοθετώντας όσο είναι δυνατόν την «από τα κάτω» οπτική. Έτσι κι αλλιώς το φαινόμενο της κοινωνικής διαμαρτυρίας, σε όλες του τις μορφές, είναι ένα φαινόμενο της ιστορίας «από τα κάτω» (history from below)² που για τους πρώιμους νεότερους χρόνους, ελλείπει ιστορικών αποτυπωμάτων των λαϊκών στρωμάτων, η αυτενέργεια και οι επιδιώξεις τους χρειάζεται να ανιχνευτούν στα κενά και τα ρήγματα των διαμεσολαβημένων από την κυρίαρχη ιδεολογία χρονικών και λόγιων πηγών.

Ενώ για την περίπτωση της πόλης της Νάπολης ο όγκος του αρχαιακού υλικού, των χρονικών αλλά και των ιστορικών μελετών είναι τεράστιος, στην περίπτωση των επαρχιών το διαθέσιμο υλικό είναι σποραδικό και οι σχετικές μελέτες λίγες και εκπονημένες κυρίως από τοπικά Πανεπιστήμια και ιστορικούς. Το γεγονός αυτό δυσκόλεψε αρκετά την αναζήτησή μας αλλά κυρίως καταδεικνύει την ανάγκη εμπλουτισμού της έρευνας με τη μελέτη και την ενσωμάτωση των πιο απομακρυσμένων μικροκοινωνιών, είτε από γεωγραφικής είτε από κοινωνιολογικής σκοπιάς, για την όσο το δυνατόν πιο διαυγή ανακατασκευή του παρελθόντος, αλλά και για «τη διάσωση των θυμάτων της ιστορίας από την υπεροψία των μεταγενέστερων» που παρά τις «οπισθοδρομικές» αντιλήψεις τους, και «την απερισκεψία» των εξεγέρσεών τους, «ήταν εκείνοι που έζησαν αυτές τις στιγμές της οξείας κοινωνικής σύγκρουσης και όχι εμείς³», όπως πολύ εύγλωττα έχει επισημάνει ο E.P. Thompson.

Ως προς τη δομή της εργασίας, η προσέγγιση του ζητήματος κινείται από το γενικό θεωρητικό στο ειδικό. Οι βασικές κατευθύνσεις της ανάπτυξης του θέματος είναι η αποσαφήνιση και το περιεχόμενο της έννοιας της εξέγερσης και ιδίως της εξέγερσης των προνεωτερικών κοινωνιών, και η απάντηση στα ερωτήματα «πότε» και

² Η ιστορία «από τα κάτω» (history from below ή history of the common people) αναπτύχθηκε ως παρακλάδι της κοινωνικής ιστορίας από μαρξιστές και μαρξίζοντες βρετανούς ιστορικούς (George Rudé, E.P. Thompson, Eric Hobsbawm, Rodney Hilton, κ.ά.) και έστρεψε την προσοχή της στους απλούς, κοινούς ανθρώπους, στην καθημερινή ζωή, τις κοινωνικές τους σχέσεις και τους αγώνες τους. Βλ. αναλυτικότερα: E. HOBSBAWM, *Για την ιστορία*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1998, σσ. 247-264.

³ E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* [e-book], Λονδίνο: Penguin, 2002, σ. 12.

«ποιος», όσον αφορά το γενικό 1^ο μέρος. Επιχειρώντας να απαντήσουμε στο «πότε» περιγράφουμε το πολιτικό και οικονομικό συγκείμενο της μακρόχρονης ισπανικής κατάκτησης στην περιοχή στη δεδομένη ιστορική περίοδο, ήτοι στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και σε συνάρτηση με τις ευρύτερες ευρωπαϊκές ανακατατάξεις. Για να αντιληφθούμε το «ποιος», δηλαδή τα κοινωνικά υποκείμενα που πρωταγωνίστησαν στις εξεγέρσεις που πραγματευόμαστε, ήταν απαραίτητη η κατανόηση των κοινωνικών διαστρωματώσεων και των ιεραρχιών εντός του απολυταρχικού κράτους. Στο 2^ο μέρος το βασικό ερώτημα που μας απασχολεί είναι το «πώς», δηλαδή καθαυτή η εξέγερση όπως εκδηλώθηκε στους διαφορετικούς τόπους και εξελίχθηκε στις διαφορετικές επιμέρους φάσεις της. Παράλληλα προσπαθούμε να ανιχνεύσουμε «γιατί» οι άνθρωποι έδρασαν όπως έδρασαν, τι τους παρακίνησε και ποιοι ήταν οι λόγοι και τα κίνητρα που τους ώθησαν στην αντίδραση και τη διαμαρτυρία.

Αναλυτικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζεται η ιστορική διαδρομή του όρου *επανάσταση* (λατ. *revolutio*) σε συνύφανση με τον όρο *εξέγερση*, σε δύο άξονες: αφενός σε σχέση με την εμφάνιση, τη χρήση και τη νοηματοδότησή του στο κοινωνικοπολιτικό λεξιλόγιο και αφετέρου σε σχέση με τις επιδραστικότερες θεωρητικές επεξεργασίες που έχουν παραχθεί στα πεδία της ιστορίας και της κοινωνιολογίας. Στη συνέχεια εστιάζουμε στις βασικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις των προνεωτερικών ευρωπαϊκών εξεγέρσεων προκειμένου να αναδείξουμε τις βασικές μορφές που έπαιρνε η λαϊκή δυσαρέσκεια την περίοδο εκείνη, τον χαρακτήρα και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που προσλάμβαναν οι εξεγέρσεις, τις προϋποθέσεις και τις αφορμές για το ξέσπασμά τους, τη σύνδεσή τους με το επισιτιστικό ζήτημα αλλά και με την άδικη και βαριά φορολόγηση, τα υποκείμενα σε σύγκρουση, την κοινωνική τους στρωμάτωση καθώς και εάν και σε τι βαθμό εμφορούνταν από κοινωνικά οράματα και επαναστατική ιδεολογία.

Στο δεύτερο κεφάλαιο περιγράφονται οι βασικότεροι μετασχηματισμοί που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό, και πολιτισμικό επίπεδο και που οδήγησαν στην θέασή του ως αιώνα γενικευμένης κρίσης. Στη συνέχεια αναλύονται οι επιπτώσεις της παρακμής της ισπανικής μοναρχίας στην οικονομική και πολιτική ζωή των ιταλικών κτήσεων, εντός της δυσμενούς συγκυρίας του καταστροφικού Τριακονταετούς Πολέμου και των συνεπαγόμενων υπέρογκων στρατιωτικών δαπανών που οδήγησαν στη φορολογική αφαίμαξη των υπηκόων. Επικεντρωνόμαστε στο Βασίλειο της Νάπολης, στη διοικητική οργάνωση και στην

κοινωνική διαστρωμάτωση της ναπολιτάνικης κοινωνίας, προκειμένου να αναδειχθούν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των δύο πόλων σε σύγκρουση: των κρατικών λειτουργών και της αριστοκρατίας –γαιοκτητικής και νεόκοπης «δημοσιονομικής»– από τη μια και των καταπιεζόμενων στρωμάτων, ως επί το πλείστον πληβειακών, αγροτικών και μεσοαστικών, από την άλλη.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύονται οι ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στο Βασίλειο της Νάπολης την περίοδο πριν από το ξέσπασμα των εξεγέρσεων. Ακολουθώς εξετάζεται ο χαρακτήρας της κρίσης στην οποία είχε περιέλθει η μοναρχία όπως εκφράστηκε στο Βασίλειο της Σικελίας και η όξυνση της κοινωνικοπολιτικής αστάθειας που οδήγησε στη γενικευμένη κοινωνική έκρηξη. Περιγράφονται ενδεικτικά οι αντιπροσωπευτικότερες εξεγέρσεις στο Παλέρμο και στην Κατάνια και ο αντίκτυπός τους στις υπόλοιπες περιοχές του νησιού, με στόχο να αναδειχθούν οι αναλογίες που είχαν με τις εξεγέρσεις στο Βασίλειο της Νάπολης, όσον αφορά τα αίτια, τις αφορμές, τα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα, τις διεκδικήσεις τους και τα αιτήματά τους, τους τρόπους δράσης τους αλλά και τις αντιδράσεις της εξουσίας, τις τακτικές, τους χειρισμούς και τους τρόπους κατάπνιξης και καταστολής των εξεγέρσεων.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζεται μια συνθετική αναλυτική περιγραφή της κεντρικής και πλέον γνωστής εξέγερσης της Νάπολης στις διαφορετικές φάσεις της, καθώς και η δράση των πρωταγωνιστών της: η βραχύβια ανάδειξη ενός πληβείου ψαρά στην ηγεσία και τον απόλυτο έλεγχο της πόλης, ο κομβικός και εν πολλοίς παρασκηνιακός ρόλος των αστών που προσπαθούσαν να προωθήσουν ίδια συμφέροντα, η αμηχανία και ο παθητικός ρόλος του αντιβασιλιά και της διοίκησης και οι συμμαχίες με την αριστοκρατία, η διαμεσολαβητική και διαπραγματευτική δεινότητα του τοπικού αρχιεπισκόπου, οι φιλογαλλικές αλλά και φιλοδημοκρατικές τάσεις ομοσπονδιακού τύπου που προωθούνταν από συγκεκριμένες πτέρυγες. Όλες αυτές οι αντίρροπες δυνάμεις, η σύγκρουση συμφερόντων καθώς και η έλλειψη ενιαίων αιτημάτων συνέβαλαν στην τελική ήττα των λαϊκών δυνάμεων και την κατάπνιξη της εξέγερσης από τους Ισπανούς, μια υπόθεση ωστόσο που δεν αποδείχτηκε καθόλου εύκολη και σύντομη, αφού η εξέγερση στην κορυφαία της φάση κατόρθωσε την απόσχιση από το Στέμμα και τη δημιουργία μιας εφήμερης ανεξάρτητης δημοκρατίας. Τέλος εξετάζεται η εξάπλωση της εξέγερσης στα μικρότερα κέντρα του Βασιλείου, και στα οποία προσέλαβε έντονα αντιφεουδαρχικό χαρακτήρα. Στεκόμαστε σε κάποιες

ενδεικτικές περιπτώσεις που φωτίζουν τα ιδιαίτερα επιμέρους χαρακτηριστικά και τη φυσιολογία των τοπικών κοινωνιών και των αντιθέσεών τους που εν πολλοίς καθόρισαν τον τρόπο οργάνωσης και δράσης τους αλλά και τα όρια της αντίστασής τους.

Στο καταληκτικό κεφάλαιο ανιχνεύεται το αποτύπωμα που άφησε η εξέγερση της Νάπολης σε διάφορες ιστορικές φάσεις της πρώιμης νεότερης Ιταλίας αλλά και της Ευρώπης όπως και εκδοχές πρόσληψης και ερμηνείας των γεγονότων από εκπροσώπους διαφορετικών ιστοριογραφικών σχολών και ρευμάτων. Επιχειρείται έτσι, μέσω της ώσμωσης και της σύνθεσης των διαφορετικών ερμηνευτικών προσεγγίσεων να κατανοηθεί ο χαρακτήρας, το περιεχόμενο και η διάσταση των γεγονότων του 1647-48 καθώς και οι στοχεύσεις των κοινωνικών υποκειμένων που συμμετείχαν ενεργά μέσα από τις συμπεριφορές, τη θέση τους, τις αντιθέσεις τους, τις νοοτροπίες τους. Η εργασία κλείνει με την παράθεση των συμπερασμάτων της μελέτης μας.

1^ο Μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ & ΕΞΕΓΕΡΣΗ

1.1. Εννοιολόγηση-περιοδολόγηση-θεωρητικές προσεγγίσεις

Η αρχική, προ-πολιτική χρήση του όρου *revolutio* προέρχεται από την αστρονομία και δήλωνε την περιστροφή, την κυκλική τροχιά των ουρανίων σωμάτων, ενέχοντας το στοιχείο της περιοδικότητας και της επανάληψης. Ο Κοπέρνικος με το εμβληματικό έργο του *De Revolutionibus Orbium Coelestium* (1543)⁴ διατύπωσε τη θεωρία πως ο Ήλιος αποτελεί το κέντρο του ηλιακού συστήματος και πως η Γη, όπως και οι υπόλοιποι πλανήτες, περιστρέφονται γύρω από τον άξονά τους και κινούνται γύρω από τον Ήλιο, ανατρέποντας την πλέον των χιλίων ετών κρατούσα πτολεμαϊκή γεωκεντρική αντίληψη του κόσμου.

Στους στοχαστές της φυσικής φιλοσοφίας και της πολιτικής του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα υπήρξε κοινός τόπος η σύνδεση των κοινωνικών και πολιτικών γεγονότων με τους φυσικούς νόμους. Η αρμονία του φυσικού κόσμου και οι γεωμετρικές κινήσεις των σωμάτων αντανακλούν στην ανθρώπινη κοινωνία και στις πολιτικές και ιστορικές μεταβολές του κόσμου. Οι πρώτες πολιτικές χρήσεις του όρου *rivoluzione* είχαν διαφορετικές εννοιολογικές φορτίσεις. Αρχικά υπερίσχυσε η αντίληψη της μεταβολής ως επιστροφή σε παλιά καθεστάτα και σε παλιούς καιρούς όπου υπήρχε σταθερότητα, ασφάλεια και πολιτική ηρεμία⁵. Αργότερα η έννοια υποδήλωνε την πολιτική αστάθεια. Ο όρος συνέχισε να χρησιμοποιείται για πάνω από έναν αιώνα υποδηλώνοντας τις εναλλαγές, τις μεταβολές και τις αναταραχές των πολιτικών πραγμάτων και του κόσμου γενικότερα⁶.

Η αμιγώς πολιτική χρήση του όρου με την εννοιολογική φόρτιση που έχει ως τις μέρες μας άρχισε να αναφαίνεται στα μέσα του 17^{ου} αιώνα και συνέπεσε με μια πληθώρα αστικών και αγροτικών εξεγέρσεων που συντάραξαν την Ευρώπη –και όχι μόνο– εκείνης της περιόδου. Υπάρχουν μελέτες που τεκμηριώνουν τη χρήση του όρου από γάλλους και άγγλους συγγραφείς εκείνης της εποχής ενώ φαίνεται πως ορισμένοι

⁴ *Περί των περιστροφών των ουρανίων σωμάτων.*

⁵ Κ. GRIEWANK, *Il concetto di rivoluzione nell' età moderna, origini e sviluppo*, Φλωρεντία: La Nuova Italia, 1979, σσ. 125-129.

⁶ *Όπ.*, σ. 130.

ιταλοί συγγραφείς χρησιμοποίησαν πρώτοι από όλους τη λέξη *rivoluzione* για να περιγράψουν τις εξεγέρσεις και τους εμφυλίους πολέμους της δεκαετίας του 1640. Σε κείμενα βενετών συγγραφέων του 1600, όπως των Maiolino Bisaccione, Alessandro Zilioli και Vittorio Siri ανιχνεύεται ο όρος πιθανά αναφερόμενος σε λαϊκές εκδηλώσεις διαμαρτυρίας ή αγροτικές εξεγέρσεις. Ωστόσο μεγάλη τομή για τη σημασιολογία και τη διάδοση του όρου αποτέλεσε η –σχεδόν ταυτόχρονη– εμφάνισή του σε τίτλους μονογραφιών αφιερωμένων στις εξεγέρσεις της Καταλονίας, της Πορτογαλίας, της Νάπολης και του Παλέρμο. Πρόκειται για τα έργα: *Delle rivoluzioni di Catalogna* (Genova, 1644) του Luca Assarino, *Historia delle rivoluzioni del regno di Portogallo* (Geneva, 1646) του Giovanni Battista Birago Avogadro, *Le rivoluzioni di Napoli* (Venezia, 1647) του Alessandro Giraffi και *Delle rivoluzioni della città di Palermo* (Verona, 1648) του Placido Reina, με ορισμένα από αυτά να γνωρίζουν πολλές επανεκδόσεις. Παρά την εμφάνιση στον τίτλο, εξετάζοντας τα κείμενα αυτά, παρατηρείται σποραδική χρήση του νέου όρου, ωστόσο οι επανεκδόσεις που έγιναν αλλά κυρίως οι μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες φαίνεται να έδωσαν ώθηση στη διάδοσή του⁷.

Σταθμό στην εννοιολογική πορεία της λέξης, αποτέλεσε η Αγγλική Επανάσταση του 1688 ή Ένδοξη Επανάσταση, όπου ο όρος καθιερώθηκε με τη σημερινή του σημασία στην ιστορία και την πολιτική θεωρία⁸. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το πρόθεμα *re-* δεν υποδήλωνε πλέον την επαναληψιμότητα αλλά το εντελώς αντίθετο, τη μοναδικότητα, την τομή, το καινοφανές των ιστορικών και πολιτικών γεγονότων⁹.

Το πώς ορίζεται και πώς νοηματοδοτείται η επανάσταση, ποιες μορφές σύγκρουσης χαρακτηρίζονται ως επαναστάσεις, πώς προσλαμβάνονται οι επαναστάσεις την εκάστοτε περίοδο, πώς διαστέλλεται η χρήση του όρου σε άλλα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας, πώς αναστρέφεται κατά καιρούς η σημασία του, πώς κατηγοριοποιούνται οι εξεγέρσεις κι οι επαναστάσεις, τι χαρακτήρα έχουν, τότε πετυχαίνει και τότε αποτυγχάνει μια επανάσταση, είναι μερικά μόνο από τα

⁷ I. RACHUM, «Italian Historians and the Emergence of the Term 'Revolution', 1644–1659», *History* 259 (1995), σσ. 194-195 [191–206].

⁸ B. BONGIOVANNI, «Rivoluzione: Storia del concetto», στο AN. D' ORSI (επιμ.), *Alla ricerca della politica: Voci per un dizionario*, Τορίνο: Bollati Boringhieri, 1995, σσ. 219-220 [217-246].

⁹ Τ. ΜΠΟΥΓΑΣ, «Η κρίση της ιδέας της επανάστασης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 67 (1987), σ. 217 [214-249].

ζητήματα που έχουν απασχολήσει κατά καιρούς την ιστοριογραφία και την επιστημονική κοινότητα γενικότερα.

Ιστορικοί, κοινωνικοί επιστήμονες, πολιτικοί επιστήμονες, φιλόσοφοι, κ.λπ. έχουν κατά καιρούς προτείνει, περισσότερο ή λιγότερο, περιγραφικούς ορισμούς της έννοιας της επανάστασης, τόσο ως ιδέας όσο και ως ιστορικής πραγματικότητας. Σε κάθε περίπτωση η προσπάθεια ορισμού μιας τόσο πλατιάς και σύνθετης έννοιας με όρους λεξικολογικούς έχει τον κίνδυνο να οδηγήσει σε αρκετά συμβατικά συμπεράσματα που δύσκολα υιοθετούνται ή απορρίπτονται εξ ολοκλήρου. Ο Hobsbawm επισημαίνει πως κάθε απόπειρα συνοπτικού ή αφαιρετικού ορισμού της επανάστασης ενέχει μεγάλο ρίσκο γενίκευσης και προϋποθέτει την δυνατότητα χρήσης της έννοιας σε επίπεδο καθολικό τόσο από γεωγραφική όσο και από χρονολογική σκοπιά. Μια ακόμη σημαντική παράμετρος που υπεισέρχεται στην κατανόηση και την ανάλυση συγκεκριμένων επαναστάσεων είναι το γεγονός πως όλες οι μεγάλες επαναστάσεις και κυρίως η Γαλλική αποτέλεσαν το μοντέλο πάνω στο οποίο βασίζονται οι σύγχρονες μελέτες, με αποτέλεσμα πολύ συχνά η σπουδή των επαναστατικών φαινομένων να αποσυνδέεται από την ιστορική περίοδο που έλαβαν χώρα και ερμηνευτικά σχήματα του παρόντος να προβάλλονται στο παρελθόν¹⁰.

Στις δεκαετίες του 1950 και του 1960, με την ανάπτυξη των δυτικών κρατών και τις έντονες και πολλές φορές βίαιες κοινωνικές αναταραχές που συχνά συνόδευαν τη μετάβαση στη σύγχρονη εποχή, προέκυψε πληθώρα θεωρητικών επεξεργασιών για την επανάσταση, την εξέγερση, την πολιτική και κοινωνική βία εν γένει¹¹.

Η ψυχολογική θεωρητική προσέγγιση των επαναστάσεων συναρτούσε το ξέσπασμά τους με τις προσδοκίες του πλήθους. Μόνο όταν κάποιος έχει προσδοκίες βελτίωσης των όρων διαβίωσής του και αυτές οι προσδοκίες ματαιώνονται, η απογοήτευση και ο θυμός στρέφονται εναντίον του κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Αν η καταπίεση και η φτώχεια προσλαμβάνονται ως φυσικό πεπρωμένο, τότε γίνονται αποδεκτές από τις κοινωνίες. Κύριοι εκφραστές αυτής της προσέγγισης είναι ο αμερικανός ιστορικός James C. Davis και ο ομοεθνής του πολιτικός επιστήμονας Ted Robert Gurr¹². Ο Davis συγκεκριμένα υποστήριξε πως όταν μία

¹⁰ E. J. HOBSBAWM, «La Rivoluzione», *Studi Storici* 1 (1976), σσ. 5-9 [5-39].

¹¹ J. A. GOLDSTONE, «The Comparative and Historical Study of Revolutions», *Annual Review of Sociology* (1982), σ. 192 [187-207].

¹² ό.π., σ. 192.

παρατεταμένη περίοδος ευμάρειας και κοινωνικής ανάπτυξης ακολουθείται από μια περίοδο οξείας ύφεσης, τότε οι δημιουργηθείσες προσδοκίες καταρρέουν και τη θέση τους παίρνουν συναισθήματα στέρησης και θυμού· αποτύπωσε μάλιστα σε καμπύλη j τη συνάρτηση της ικανοποίησης των αναγκών σε σχέση με την επανάσταση¹³. Ο Gurr με το διάσημο έργο του *Why men rebel* εξέτασε τον ανθρώπινο ψυχολογικό μηχανισμό της ματαίωσης-επιθετικότητας και τις συνθήκες που αυτός οδηγεί σε συμπεριφορές πολιτικής βίας. Χρησιμοποίησε τη θεωρία της «σχετικής αποστέρησης¹⁴» νοηματοδοτώντας την ως εκείνη την ένταση που αναπτύσσεται από την ανακολουθία ανάμεσα σε αυτό «που θα έπρεπε» και σε αυτό που πραγματικά «είναι», αναφορικά με την ικανοποίηση των συλλογικών αξιών και αναγκών¹⁵.

Μια άλλη θεωρητική προσέγγιση –εκείνη του συστήματος σε ισορροπία (ή μη) όπως περίπου είχε διατυπωθεί από τη σχολή του λειτουργισμού– που εκφράστηκε από τον κοινωνιολόγο Neil Smelser και τον πολιτικό επιστήμονα Chalmers Johnson, άσκησε κριτική στην ψυχολογική προσέγγιση, υποστηρίζοντας πως αντί να εστιάζουμε στην λαϊκή δυσαρέσκεια πρέπει να εξετάζουμε την κοινωνία ως σύνολο, ως *όλον*. Αυτό το *όλον* αποτελείται από υποσυστήματα τα οποία όσο παραμένουν σταθερά ή αναπτύσσονται με ανάλογο ρυθμό, η κοινωνία βρίσκεται σε ισορροπία και η εκάστοτε κυβέρνηση παραμένει σταθερή. Αν όμως κάποιο από τα συστήματα αρχίσει να αλλάζει αυτόνομα τότε προκύπτει ανισορροπία, οι άνθρωποι αποπροσανατολίζονται και μπορεί να γίνουν δεκτικοί σε νέες ιδέες και αξίες. Αν η ανισορροπία ενταθεί τότε ριζοσπαστικές ιδέες που αμφισβητούν τη νομιμότητα του status quo δύνανται να διαδοθούν ευρέως¹⁶. Ο Johnson επιπλέον διέκρινε τις επαναστάσεις σε *απλές* (simple), και *καθολικές* (total). Στις *απλές* ενέτασσε εκείνες τις επαναστάσεις που δεν οδηγούν σε συνολική ανατροπή του συστήματος αλλά σε περιορισμένες, αν και θεμελιώδεις αλλαγές σε κάποιες αξίες (π.χ. η Αμερικανική), ενώ στις *καθολικές* ενέτασσε εκείνες που δημιουργούν ρήξη με το σύνολο των υφιστάμενων αξιών και αναδιατάσσουν πλήρως τον καταμερισμό της εργασίας (π.χ. η Γαλλική, η Κινεζική, η Οκτωβριανή)¹⁷.

Τη δεκαετία του 1970 οι παραπάνω θεωρίες δέχτηκαν κριτική από τον Charles Tilly, βασικό εκπρόσωπο της στρουκτουραλιστικής σχολής της ιστορικής

¹³ J. C. DAVIS, «Toward a Theory of Revolution», *American Sociology Review* 1 (1962), σσ. 5-8 [5-19].

¹⁴ Relative deprivation (RD).

¹⁵ T.R. GURR, *Why Men Rebel*, Λονδίνο: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016, σσ. 22-30.

¹⁶ GOLDSTONE, «The Comparative», σ. 193.

¹⁷ C. JOHNSON, *Revolutionary Change*, Βοστώνη: Little, Brown and Company, 1966, σσ. 138-140.

κοινωνιολογίας, ο οποίος τόνισε πως η δυσαρέσκεια από μόνη της δεν οδηγεί σε επανάσταση, εάν τα θιγμένα μέρη της κοινωνίας δεν βρουν τον τρόπο και τους πόρους να οργανωθούν και να προχωρήσουν σε συγκεκριμένες δράσεις¹⁸. Στον δικό του ορισμό της επανάστασης, ο Tilly, σημειώνει πως «πρόκειται για κάποια δυναμική μεταβίβαση εξουσίας σε κάποιο κράτος, που κατά την εξέλιξή της τουλάχιστο δύο διακεκριμένοι συνασπισμοί ανταγωνιστών διεκδικούν με αδιάλλακτο τρόπο τον έλεγχο της εξουσίας, ενώ κάποια σημαντική μερίδα του πληθυσμού που υπόκειται στη δικαιοδοσία αυτού του κράτους συμμερίζεται τα αιτήματα του κάθε συνασπισμού¹⁹», ενώ λίγο παρακάτω αναφέρει πως θεωρεί και ακολουθεί τον «υπό ευρεία έννοια ορισμό, σε μια προσπάθεια να διαφοροποιήσουμε τις συνθήκες υπό τις οποίες συμβαίνουν οι μεγάλες επαναστάσεις, οι μικρές επαναστάσεις, οι εμφύλιοι πόλεμοι και άλλες βίαιες μεταβιβάσεις εξουσίας²⁰». Ο παραπάνω ορισμός φαίνεται μάλλον αρκετά θολός και πλατύς, με χαλαρά όρια μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών φαινομένων, της επανάστασης, της εξέγερσης, των εμφυλίων συγκρούσεων.

Για μια άλλη κορυφαία εκπρόσωπο της σχολής του δομισμού, την αμερικανή κοινωνιολόγο και πολιτική επιστήμονα Theda Skocpol, οι κοινωνικές επαναστάσεις είναι «γρήγοροι, θεμελιώδεις μετασχηματισμοί των κρατικών και ταξικών δομών μιας κοινωνίας· και συνοδεύονται και εν μέρει έρχονται εις πέρας από ταξικές εξεγέρσεις που ξεσπούν από τα κάτω²¹». Η ίδια θεωρούσε πως η στρουκτουραλιστική οπτική και η συγκριτική ιστορική ανάλυση είναι τα καταλληλότερα εργαλεία για να εξηγηθούν οι επαναστάσεις με τρόπο ιστορικά θεμελιωμένο και τέτοιο που να μπορεί να γενικευθεί πέραν μεμονωμένων περιπτώσεων²².

Στον αντίποδα της ψυχοκοινωνικής προσέγγισης και της θεωρίας της σχετικής αποστέρησης, που συχνά έδιναν έμφαση στον «ανορθολογισμό» της κοινωνικής διαμαρτυρίας, αναπτύχθηκε η θεωρία κινητοποίησης πόρων (resource mobilization theory), η οποία έθετε στο επίκεντρο τη μελέτη της συλλογικής δράσης ως αμιγώς πολιτικό και ορθολογικό φαινόμενο, με βασικούς εκπροσώπους τους αμερικανούς

¹⁸ GOLDSTONE, «The Comparative», σ. 193.

¹⁹ C. TILLY, *Οι Ευρωπαϊκές Επαναστάσεις, 1492-1992*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, σσ. 35-36.

²⁰ ό.π., σ.37

²¹ T. SKOCPOL, *State and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Κέιμπριτζ, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1979, σ. 4.

²² ό.π., σσ. 5-6.

κοινωνιολόγους John D. McCarthy και Mayer N. Zald²³. Στη βάση της συγκεκριμένης θεωρίας η δυσανεξία είναι σταθερή παράμετρος των σύγχρονων κοινωνιών που είναι κοινωνίες καταπίεσης και ανισότητας. Η εμφάνιση και η δράση των κοινωνικών κινημάτων συναρτώνται από τους διαθέσιμους πολιτικούς πόρους και την ικανότητα αξιοποίησής τους²⁴.

Δύο τύπους επανάστασης ή επαναστατικής διαδικασίας σκιαγράφησε ο αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Samuel Huntington: την Ανατολική και τη Δυτική. Στη δυτικού τύπου επανάσταση, όπως η Γαλλική και η Ρωσική, ένα αδύναμο παραδοσιακό καθεστώς, όπως για παράδειγμα το Παλαιό Καθεστώς, καταρρέει όταν βρεθεί σε κρίση ακόμη και με την ελάχιστη πίεση που θα του ασκηθεί. Την κατάρρευση ακολουθεί μια πάλη μεταξύ μετριοπαθών και ριζοσπαστικών κοινωνικών δυνάμεων που καθορίζουν τον σκοπό και τη φύση της επαναστατικής διαδικασίας. Η εξάπλωση της επανάστασης γίνεται από το αστικό κέντρο προς την περιφέρεια. Αντιθέτως η ανατολικού τύπου επανάσταση προκύπτει σε σφιχτά και εκμοντερνισμένα καθεστώτα, όπως είναι οι στρατιωτικές δικτατορίες ή οι αποικιακές κυβερνήσεις, τα οποία διαθέτουν ισχυρή δύναμη και για να ανατραπούν απαιτείται στρατιωτική οργάνωση των επαναστατικών δυνάμεων. Οι επαναστατικές δράσεις σε αυτήν την περίπτωση εκκινούν κυρίως από την περιφέρεια και οργανώνονται ώστε να καταφέρουν το οριστικό χτύπημα στην πρωτεύουσα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της τυπολογίας είναι η Κινεζική και η Βιετναμέζικη Επανάσταση²⁵. Η επανάσταση από τον Huntington ορίζεται ως η απότομη, θεμελιώδης και βίαιη εσωτερική αλλαγή στις κυρίαρχες αξίες και αφηγήματα της κοινωνίας, στους πολιτικούς θεσμούς, στην κοινωνική δομή, στην ηγεσία, στην κυβερνητική δραστηριότητα, στην πολιτική²⁶. Άσκησε κριτική τόσο στην ψυχολογική όσο και στην κοινωνιολογική ερμηνεία του φαινομένου, θεωρώντας πως αποπροσανατολίζουν την έρευνα καθώς η επανάσταση για εκείνον αποτελούσε ένα αμιγώς πολιτικό γεγονός με πολιτική και θεσμική καταγωγή και χαρακτηριστικά. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο εκτιμούσε πως ο Vladimir Lenin κατανόησε και ανέλυσε την επανάσταση βαθύτερα από ότι ο Karl

²³ N. ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ, «Στην καρδιά των κοινωνικών κινημάτων: Μια κριτική ανάγνωση της σύγχρονης θεωρίας», *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών* 24 (1998), σσ. 41-45 [41-65].

²⁴ Κ. ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ, *Ιουλιανά 1965: η κοινωνική διαμαρτυρία, οι προϋποθέσεις της και η πολιτική της διαμεσολάβηση*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2021, σ. 71.

²⁵ R. H. DIX, «The Varieties of Revolution», *Comparative Politics* 3 (1983), σ. 281 [281-294].

²⁶ P. ZAGORIN, «Theories of Revolution in Contemporary Historiography», *Political Science Quarterly* 1 (1973), σσ. 27-28 [23-52].

Marx, αφού έκρινε ως καθοριστικό παράγοντα τη φύση του πολιτικού οργανισμού ως φορέα της, και όχι το στάδιο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης ή το στάδιο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων²⁷.

Για τους Karl Marx και Friedrich Engels, θεμελιωτές του ιστορικού υλισμού, όπως και για τους βασικούς εκπροσώπους της μαρξιστικής ιστοριογραφίας η κοινωνική επανάσταση επέρχεται όταν οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις της κοινωνίας έρχονται σε αντίφαση με τις υπάρχουσες σχέσεις παραγωγής. Σε αυτό το σημείο η ταξική πάλη μεταξύ των ιδιοκτητών των μέσων παραγωγής (αστική τάξη-καπιταλιστές) και της εργατικής τάξης (προλεταριάτο) οξύνεται σε τέτοιο βαθμό, που η εργατική τάξη καταργεί βίαια τις υφιστάμενες παραγωγικές σχέσεις συμπαρασύροντας και ολόκληρο το εποικοδόμημα, γίνεται κυρίαρχη τάξη και συγχρόνως καταργεί και τους όρους ύπαρξης των ταξικών αντιθέσεων²⁸. Παρά το γεγονός πως οι παραπάνω θέσεις αποτελούν κριτική στο καπιταλιστικό σύστημα, σύμφωνα με τη μαρξική θεώρηση η ταξική πάλη και η οικονομία αποτελούν τον κινητήριο μοχλό της ιστορικής εξέλιξης και της κοινωνικής αλλαγής. Η ιστορία ολόκληρης της κοινωνίας είναι μια ιστορία ταξικών αντιθέσεων –διαφορετικά διαμορφωμένων σε κάθε εποχή– και εκμετάλλευσης ενός μέρους της κοινωνίας από ένα άλλο²⁹. Η ταξική πάλη χρησιμοποιήθηκε από αρκετούς μαρξιστές μελετητές ως αναλυτικό εργαλείο των προβιομηχανικών εξεγέρσεων, τότε ακόμη που η εργατική τάξη ήταν υπό διαμόρφωση ενώ η αστική τάξη ήταν μια τάξη «καθ'εαυτήν» (δηλαδή υφίστατο ιστορικά) και όχι «δι'εαυτήν» (δηλαδή για τον εαυτό της, με συνεκτική ταξική συνείδηση), για να το περιγράψουμε με μαρξικούς όρους. Η μαρξιστική προσέγγιση αλλά και η κριτική που δέχτηκε άνοιξε έναν πλούσιο διάλογο για τον χαρακτήρα και τη φύση των εξεγέρσεων του 17^{ου} αιώνα, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο.

Η θεωρία του Marx για την ταξική πάλη επέδρασε στη λεγόμενη θεωρία των συγκρούσεων, με βασικό εκπρόσωπο τον γερμανό κοινωνιολόγο και πολιτικό Ralf Dahrendorf. Η θεωρία των συγκρούσεων προέκυψε ως κριτική και αντίδραση στον δομολειτουργισμό και στην εστίασή του στην κοινωνική συνοχή και τη σταθερότητα.

²⁷ I. KRAMINICK, «Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship», *History and Theory* 1 (1972), σ. 36-38 [26-63].

²⁸ Κ. ΜΑΡΞ, *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2016, σσ. 19-21, και Κ. ΜΑΡΞ - Φ. ΕΝΓΚΕΛΣ, *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2004, σ. 75.

²⁹ ό.π., σ.73.

Στον πυρήνα της συγκεκριμένης θεωρίας η κοινωνία εξετάζεται ως ένα σύστημα συνεχούς αναπαραγωγής ανισοτήτων, κοινωνικών ανταγωνισμών και συγκρούσεων³⁰.

Η γερμανοεβραία φιλόσοφος και πολιτειολόγος Hannah Arendt στο έργο αναφοράς *Για την επανάσταση* θεωρεί τη Γαλλική αλλά και την Αμερική Επανάσταση ως ορόσημα για την νεωτερική εννοιολόγηση της επανάστασης ως νέας αρχής στην ιστορική πορεία, ως μια «εντελώς νέα ιστορία που ποτέ δεν ήταν γνωστή και ποτέ δεν είχε ειπωθεί³¹», ενώ η θεμελίωση της ελευθερίας αποτελεί τον σημαντικότερο στόχο της επανάστασης. Ο Hobsbawm στο σύγγραμμά του *Επαναστάτες* έχει αφιερώσει ένα ολόκληρο κεφάλαιο ασκώντας εκτεταμένη κριτική στο συγκεκριμένο έργο της Arendt αποδίδοντάς της μεταξύ άλλων «μια ορισμένη μεταφυσική και κανονιστική ποιότητα σκέψης, η οποία ταιριάζει με έναν, ενίοτε εντελώς ρητό, παλαιάς κοπής φιλοσοφικό ιδεαλισμό³²».

Για τον Hobsbawm προβάλλει σημαντική η ανάγκη διάκρισης του επαναστατικού φαινομένου σε τουλάχιστον δύο περιόδους: στην εποχή της «σύγχρονης επανάστασης» που ανήκει στην περίοδο του «μεγάλου μετασχηματισμού» –δηλαδή της περιόδου 1830-1940, όπως την περιέγραψε ο σύγχρονος ανθρωπολόγος και κοινωνιολόγος Karl Polanyi στο ομότιτλο έργο του– και στην περίοδο όπου συνέβησαν μικρότερης έντασης και οξύτητας απόπειρες κοινωνικοπολιτικών αλλαγών, σε προηγούμενες εποχές. Υπό αυτό το πρίσμα διαχωρίζει γεγονότα που συνδέονται περισσότερο με το φαινόμενο της εξέγερσης, που εν μέρει είναι ικανά να μεταβιβάσουν την εξουσία από ένα «παλαιό καθεστώς» σε ένα «νέο καθεστώς» αν και με συχνές παλινδρομήσεις και επανορθώσεις του «παλιού», και γεγονότα καθαρά επαναστατικά, τα οποία μέσω ραγδαίων αλλαγών επιφέρουν ρωγμή στον ιστορικό χρόνο και ανοίγουν τον δρόμο για την εγκαθίδρυση μιας εντελώς νέας και σταθερής κοινωνικοπολιτικής δομής. Δίνει ιδιαίτερο βάρος στην έννοια του ιστορικού μετασχηματισμού εκτιμώντας πως δίχως τη βαθύτερη κατανόησή του οι ιστορικοί διακινδυνεύουν να υποπέσουν σε αναλύσεις βασισμένες σε στατικές διχοτομίες, ενώ θεωρεί πως το ζήτημα της βίας αν και αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της επανάστασης έχει συχνά παραλειφθεί ή παρερμηνευθεί ως περιθωριακό και ακραίο φαινόμενο. Τέλος αναδεικνύει το θέμα της

³⁰ R. DAHRENDORF, «Toward a Theory of Social Conflict», *The Journal of Conflict Resolution* 2 (1958), σσ. 170-183.

³¹ H. ARENDT, *Για την επανάσταση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006, σ. 37.

³² E. HOBSBAWM, *Επαναστάτες*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2008, σ. 224. και για συνολικότερη κριτική βλ. σσ. 223-230.

κινητοποίησης των μαζών ως ενδογενή επαναστατική διαδικασία. Σε κάθε επανάσταση, ανεξαρτήτως του χαρακτήρα της, κινητοποιούνται μεγάλες μάζες ανθρώπων επιδιώκοντας προκαθορισμένους στόχους που τους παροτρύνουν να δράσουν συνειδητά, ασχέτως από τα κίνητρα και τις προθέσεις τους ή τα αποτελέσματα της δράσης τους³³.

Ο βρετανός ιστορικός και εκπρόσωπος της Βρετανικής Νέας Αριστεράς, E.P. Thompson, μελετώντας τις λαϊκές διαμαρτυρίες στην προβιομηχανική Αγγλία του 18^{ου} αιώνα, εισήγαγε την έννοια της «ηθικής οικονομίας του πλήθους» (moral economy) συμβάλλοντας καθοριστικά στην ανάπτυξη του πεδίου της κοινωνικής ιστορίας. Σε περιόδους σιτοδειών, αύξησης της τιμής των σιτηρών και επαπειλούμενης πείνας, τα πλήθη κινητοποιούνταν ώστε να επιβάλουν αυτό που θεωρούσαν δίκαιο και σωστό. Προέβαιναν σε μια σειρά από πρακτικές, όπως παρακώλυση εξαγωγής εγχώριων σιτηρών, έλεγχος και παρεμπόδιση αθέμιτων πρακτικών στο κύκλωμα παραγωγής του ψωμιού, αναζήτηση αποθεμάτων σιτηρών προκειμένου να καθοριστεί μια δίκαιη τιμή και όχι να λεηλατηθούν, κ.ά., που στη συνείδηση της κοινότητας ήταν νομιμοποιημένες³⁴.

Ο γερμανός ιστορικός Karl Grienwank έδωσε έναν περιγραφικό και συνθετικό ορισμό αναφοράς της επανάστασης ως το ιστορικό καθολικό φαινόμενο στο οποίο ενυπάρχουν και αλληλοσυνδέονται τρία χαρακτηριστικά: καταρχάς μια βίαιη διαδικασία ρήξης και ανατροπής που χαρακτηρίζεται από ένα ξαφνικό σοκ και σχετίζεται με αλλαγές στη θεσμική δομή του κράτους και του δικαίου, κατά δεύτερον ένα κοινωνικό περιεχόμενο που εκδηλώνεται σε κινήματα ομάδων και μαζών και κυρίως σε κινήματα ανοιχτής αντίστασης από πλευράς τους, και τέλος μια διανοητική επεξεργασία μιας προγραμματικής ιδέας ή ιδεολογίας που εγείρει ρεαλιστικές στοχεύσεις αλλαγής, απώτερης ανάπτυξης ή προόδου της ανθρωπότητας³⁵.

Μια πιο σύγχρονη θεωρητική επεξεργασία της έννοιας της επανάστασης, ικανής να συμπεριλάβει και ένα εύρος γεγονότων που οδήγησαν σε μετασχηματισμούς των πολιτικών θεσμών, «από τις σχετικά ειρηνικές επαναστάσεις που ανέτρεψαν τα

³³ HOBBSAWM, «La rivoluzione», σσ. 7-15.

³⁴ Ν. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ, «Εισαγωγή. Εκδοχές της ηθικής οικονομίας», στο Ν. ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ (επιμ.), *Εκδοχές της ηθικής οικονομίας. Ιστορικές και θεωρητικές μελέτες*, Ρέθυμνο: Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-ΙΤΕ, 2021, σσ. 9-10 [9-76].

³⁵ GRIENWANK, *Il concetto di rivoluzione*, σ. 5.

κομμουνιστικά καθεστώτα έως τη βίαιη ισλαμική επανάσταση στο Αφγανιστάν³⁶», έδωσε ο κοινωνιολόγος και ιστορικός Jack Goldstone, κατεξοχήν μελετητής των κοινωνικών κινημάτων και των επαναστάσεων. Σύμφωνα λοιπόν με τον αμερικανό στοχαστή η επανάσταση είναι μια προσπάθεια να μετασχηματιστούν οι πολιτικοί θεσμοί και να αιτιολογηθεί η πολιτική εξουσία στην κοινωνία, η οποία συνοδεύεται από τυπική ή άτυπη κινητοποίηση των μαζών και από εξωθεσμικές ενέργειες που υπονομεύουν την υπάρχουσα εξουσία³⁷.

Ασφαλώς το πεδίο των επαναστάσεων και των μορφών κοινωνικής σύγκρουσης καθώς και οι σχετικές μελέτες παρουσιάζουν εξαιρετική ευρύτητα, συνεπώς αναπτύχθηκαν ορισμένες μόνο από τις αντιπροσωπευτικότερες και επιδραστικότερες θεωρητικές προσεγγίσεις. Αυτό που κρίνεται σημαντικό είναι πως οι προσεγγίσεις αυτές δεν αποτελούν στεγανά θεωρητικά συστήματα ούτε απαραίτητα εμφανίζουν απόλυτη εσωτερική ομοιογένεια. Τουναντίον, κατανοούνται καλύτερα αν αντιμετωπίζονται σε ανοιχτή επικοινωνία και αλληλεπίδραση μεταξύ τους, ιδίως αν ληφθεί υπόψιν το γεγονός πως αποτελούν επεξεργασίες *a posteriori* των ιστορικά πραγματοποιμένων επαναστατικών γεγονότων.

Ένα βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη σύνθεση των παραπάνω θεωριών είναι πως η έννοια της επανάστασης είναι σύμφυτη με την ξαφνική μεταβολή, την απρόβλεπτη αλλαγή, την ανατροπή ή τον μετασχηματισμό μιας κρατούσας κοινωνικοπολιτικής τάξης πραγμάτων, την καινοτομία. Όλες οι μεγάλες επαναστάσεις αντιπροσωπεύουν μία τομή στον ιστορικό χρόνο, όπου το παλιό συγκρούεται με το νέο. Επομένως η επανάσταση συνδέεται με τη συνολική αμφισβήτηση των θεσμών και του κοινωνικοπολιτικού εποικοδομήματος. Αυτό ακριβώς είναι και το κύριο χαρακτηριστικό που διακρίνει το επαναστατικό φαινόμενο από το εξεγερτικό, αλλά και κάθε άλλη μορφή κοινωνικής σύγκρουσης.

Το εξεγερτικό φαινόμενο έχει συχνά διχάσει τους μελετητές ως προς το αν μπορεί να αναλυθεί με τα ίδια επιστημονικά εργαλεία με τα οποία αναλύονται και οι επαναστάσεις, εφόσον οι αιτίες που προκαλούν την εκδήλωση των δύο φαινομένων είναι ανάλογες. Κατά καιρούς έχουν προκύψει αναλύσεις που αντιμετωπίζουν την εξέγερση ως ένα προ-πολιτικό φαινόμενο, προϊόν του ανορθολογισμού των μαζών που

³⁶ J. GOLDSTONE, «Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory», *Annual Review of Political Science* 4 (2001), σ. 142.

³⁷ ό.π.

αδυνατούν να προσαρμοστούν στις εκάστοτε κοινωνικοπολιτικές και οικονομικές συνθήκες ή στις θεσμικές αλλαγές που επιβάλλονται από τους φορείς της εξουσίας, με αποτέλεσμα να εμφανίζουν άνομες συμπεριφορές δίχως συνοχή και στόχευση. Κάποιες άλλες θεωρητικές προσεγγίσεις αναλύουν τις εξεγέρσεις ως μικρο-επαναστάσεις ή ατελείς επαναστάσεις που δεν κατόρθωσαν να φτάσουν στο στόχο τους, συνήθως με σύντομη διάρκεια αλλά συχνά με μεγάλη ένταση και βία, ικανές να προκαλέσουν μια προσωρινή μόνο κατάρρευση της εγκαθιδρυμένης τάξης.

Οι εξεγέρσεις μπορούν να έχουν επαναστατικό χαρακτήρα και περιεχόμενο στο βαθμό που αμφισβητούν στην πράξη ένα πλέγμα εξουσίας. Άλλες φορές πάλι μπορεί να έχουν «αμυντικό» χαρακτήρα με την έννοια της προάσπισης ενός κεκτημένου που απειλείται. Συνήθως υπολείπονται σε οργάνωση, τουλάχιστον σε σχέση με τις επαναστάσεις που εμφανίζονται οργανωμένες, συχνά στερούνται συγκροτημένης ιδεολογίας ή σχεδίου δράσης ενώ οι ηγέτες τους εμφανίζονται και αναδεικνύονται αυθόρμητα³⁸.

1.2.Προνεωτερικές εξεγέρσεις

Είναι λίγο έως πολύ γνωστή η ιδιαίτερος γόνιμη ιστορική «διαμάχη» που ανέκυψε στα μέσα του 20^{ου} αιώνα σχετικά με το εάν υπήρξε γενικευμένη κρίση στην Ευρώπη τον 17^ο αιώνα, πού εντοπίζονται τα αίτια αυτής της κρίσης, τι χαρακτήρα είχε και τι αλλαγές επέφερε στις ευρωπαϊκές κοινωνίες και οικονομίες, πώς συνδέθηκε με τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, αν το ταυτόχρονο ξέσπασμα αστικών και αγροτικών εξεγέρσεων σε διάφορες περιοχές της Γηραιάς Ηπείρου στα μέσα του αιώνα³⁹ συνιστούσε μια γενικευμένη κοινωνική εξέγερση κ.λπ.⁴⁰.

³⁸ Ο. ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING, «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μια απόπειρα τυπολογίας», στο ΑΝ. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ (επιμ.), *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης-Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών (ΙΤΕ), 2014, σσ. 579-580 [575-618].

³⁹ Έργο αναφοράς σχετικά με το ταυτόχρονο ξέσπασμα των εξεγέρσεων θεωρείται το *Six Contemporaneous Revolutions* του αμερικανού ιστορικού Roger Bigelow Merriman, που εκδόθηκε το 1938 και πραγματεύεται τις εξεγέρσεις της Καταλονίας, της Πορτογαλίας και της Νάπολης στην ισπανοκρατούμενη επικράτεια, του Αγγλικού Εμφυλίου ή Επανάστασης του 1642, τις εξεγέρσεις της Σφενδόνης του 1648 και τέλος της ολλανδικής εξέγερσης του 1650.

⁴⁰ Τον Ιούλιο του 1957 το βρετανικό ιστορικό ακαδημαϊκό περιοδικό *Past and Present* διοργάνωσε μια συζήτηση στο Λονδίνο πάνω στο ζήτημα των «ταυτόχρονων εξεγέρσεων» του 17^{ου} αιώνα, στην οποία συμμετείχαν περίπου 30 επιφανείς ιστορικοί. Βλ. ενδεικτικά «Seventeenth Century Revolutions», *Past and Present*, 13 (1958), σσ. 63-72.

Το ζωηρό ενδιαφέρον γύρω από τη φύση και τον χαρακτήρα των εξεγέρσεων του 17^{ου} αιώνα πυροδότησε η γαλλική μετάφραση ενός βιβλίου του σοβιετικού ιστορικού Boris Poršnev που μελετούσε τις λαϊκές εξεγέρσεις στη Γαλλία που προηγήθηκαν της Σφενδόνης. Ο Poršnev ερμήνευσε αυτές τις εξεγέρσεις με όρους ταξικής πάλης ανάμεσα στους αγρότες και στην παραδοσιακή αριστοκρατία που ήρθαν αντιμέτωπες και συγκρούστηκαν στο κάδρο της μετάβασης από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό⁴¹. Επιπροσθέτως θεώρησε πως η πρωτοκαθεδρία των αγροτών προέκυψε εξαιτίας της ιδεολογικής υποχώρησης των αστικών στρωμάτων που έλκονταν από τα προνόμια της αριστοκρατίας, και μπροστά στο φόβο της ορμής και της ριζοσπαστικοποίησης των αγροτών κατέθεσαν τα όπλα και συμάχησαν με τη μοναρχία και την αριστοκρατία⁴², σε αναλογία δηλαδή με το φαινόμενο που περιέγραψε ο Fernand Braudel ως «προδοσία της αστικής τάξης»⁴³.

Ο γάλλος ιστορικός Roland Mousnier άσκησε οξεία κριτική στον Poršnev θεωρώντας το σχήμα της ταξικής πάλης απλουστευτικό και λανθασμένο και αντιτείνοντας πως οι κοινωνίες της εποχής εκείνης ήταν κοινωνίες στρωμάτων και κάθετων ιεραρχιών και όχι τάξεων. Επιπλέον επεσήμανε πως η τάξη που συγκέντρωνε πάνω της όλη την οργή των λαϊκών στρωμάτων δεν ήταν η παραδοσιακή αριστοκρατία –η οποία αρκετές φορές συντάχθηκε με τα επαναστατημένα πλήθη–, αλλά οι νεόκοποι, νεόπλουτοι γραφειοκράτες που εξαγόραζαν την είσπραξη των φόρων από το Στέμμα⁴⁴. Παρά τις ιδεολογικές και ερμηνευτικές αντιθέσεις των δύο ιστορικών, κοινός τόπος στις προσεγγίσεις τους ήταν η ανάγνωση των εξεγέρσεων της περιόδου εκείνης ως αντίδραση –κοινή σε πολλές ευρωπαϊκές περιοχές– στη συγκεντροποίηση της εξουσίας, διοικητικής και φορολογικής, του απολυταρχικού κράτους⁴⁵.

Για τον βρετανό Hugh Trevor-Roper οι εξεγέρσεις των μέσων του 17^{ου} αιώνα παρά τα επιμέρους χαρακτηριστικά και τις ιδιαιτερότητες που παρουσίαζαν, ιδωμένες στο σύνολό τους εμφάνιζαν τόσες ομοιότητες ώστε να μοιάζουν σχεδόν σαν μια γενικευμένη εξέγερση και μάλιστα με «μεταδοτικό» χαρακτήρα, ενώ ολόκληρος ο

⁴¹ D. PALERMO, «Percorsi storiografici sul XVII secolo: dalla rivolta alla resistenza», *Mediterranea-ricerche storiche* 22 (2011), σ. 314 [313-332].

⁴² F. BENIGNO, *Specchi Della Rivoluzione*, Ρώμη: Donzelli, 1999, σ. 75.

⁴³ Βλ. σχετικά: F. BRAUDEL, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell'età di Filippo II* (τ. 2), Μπλόνια: Piccola Biblioteca Einaudi, 2002, σσ. 770-775.

⁴⁴ BENIGNO, *Specchi*, σ. 76.

⁴⁵ A. MUSI, «La rivolta del 1647-48», στο J. MARTÍNEZ MILLÁN κ.ά. (επιμ.), *La Corte De Felipe IV (1621-1665)*, Μαδρίτη: Polifemo, 2018, σ. 1289 [1253-1305].

αιώνας ταλανίστηκε από μια «γενικευμένη ευρωπαϊκή κρίση». Έβλεπε ως επίκεντρο των συγκρούσεων τη διαπάλη μεταξύ κράτους και κοινωνίας εξαιτίας της διόγκωσης μιας γραφειοκρατίας σε δυσαναλογία με το παγιωμένο φεουδαρχικό σύστημα και θεωρούσε κινητήριο μοχλό τα μεσοαστικά παραγωγικά στρώματα των οποίων η περαιτέρω ανάπτυξη παρεμποδιζόταν⁴⁶.

Ο J. H. Elliott αμφισβήτησε τόσο την έννοια της ταξικής πάλης στους πρώιμους νεότερους χρόνους όσο και το σχήμα της σύγκρουσης κράτους-κοινωνίας του Trevor-Roper. Επέμεινε στη άρνηση της κατηγοριοποίησης των κοινωνικών συγκρούσεων της πρώιμης νεωτερικότητας ως επαναστάσεις, ισχυριζόμενος πως οι φορείς τους αντιστέκονταν στο νέο που κομίζουν οι πραγματικές επαναστάσεις, θεωρώντας το αποσταθεροποιητικό. Επιπροσθέτως αρνούνταν την έννοια της «γενικευμένης κρίσης» και την χαρακτήρισε ως επινόηση του Merriman⁴⁷.

Ο Eric Hobsbawm συνέδεσε την «κρίση του 17^{ου} αιώνα» με τη μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό, επισημαίνοντας πως αυτή συνέπεσε με «το πρώτο καθαρό ξεκίνημα της αστικής κοινωνίας, την Αγγλική Επανάσταση⁴⁸». Τοποθετήθηκε κριτικά ωστόσο απέναντι στον «γενικευμένο» χαρακτήρα της και στην θέση περί καθολικής ευρωπαϊκής οικονομικής ύφεσης. Όπως πειστικά επεσήμανε η ύφεση σχετιζόταν αφενός με τη δημογραφική πτώση⁴⁹ εξαιτίας των διαδοχικών πολέμων και των επιδημιών και αφετέρου και κυρίως με την κρίση των εμπορικών συναλλαγών των μέχρι πρότινος ισχυρότερων εμπορικών ζωνών της Γηραιάς Ηπείρου: τη Βαλτική και τη λεκάνη της Μεσογείου, οι οποίες μετατράπηκαν σε κλειστές εμπορικές θάλασσες με διακίνηση κυρίως τοπικών προϊόντων, σε αντίθεση με περιοχές όπως η Αγγλία, οι Ηνωμένες Επαρχίες (Ολλανδία), η Ρωσία και η Σουηδία, οι οποίες αναπτύχθηκαν εντυπωσιακά⁵⁰. Θεωρούσε μάλιστα την εμπορική βουτιά (slump) της Βαλτικής της δεκαετίας 1620-1630 την αφετηρία της κρίσης, ενώ το τελειώμά της

⁴⁶ H. TREVOR-ROPER, «The General Crisis of the 17th Century», *Past and Present* 16 (1959), σσ. 31-64.

⁴⁷ J. H. ELLIOTT, «Revolution and Continuity in Early Modern Europe», *Past and Present* 42 (1969), σσ. 35-56.

⁴⁸ Μ. ΝΤΟΜΠ, Π. ΣΟΥΗΖΥ, Κ. ΤΑΚΑΧΑΣΙ, κ.ά., *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2010, σ. 233.

⁴⁹ Μόνο για τη δυτική Μεσόγειο από το 1660 έως το 1650 ο πληθυσμός υπολογίζεται πως μειώθηκε από τα 5,4 εκατομμύρια στα 4,2. Βλ. Σ. ΚΟΥΤΜΑΝΗΣ, *Οι Έλληνες της Βενετίας κατά τον 17^ο αιώνα. Κοινωνία, φύλο, νοστροπίες*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2021, σ. 27 σημ. 11.

⁵⁰ E. J. HOBSBAWM, «The General Crisis of the Seventeenth Century», στο T. ASTON (επιμ.), *Crisis in Europe 1560-1660*, Λονδίνο: Routledge, 1965, σσ. 6-11 [5-58].

συνέπιπτε με την οξεία επαναστατική περίοδο, στην οποία ο ιστορικός συμπεριελάμβανε και τη δεκαετία 1650-1660⁵¹.

Μία από τις σημαντικότερες συμβολές του Hobsbawm στο ζήτημα των εξεγέρσεων της πρώιμης νεωτερικότητας αποτελεί η εστίασή του στην μεγάλη μάζα των λαϊκών και περιθωριακών στρωμάτων που παραδοσιακά έμεναν εκτός του κάδρου της κυρίαρχης ιστορικής έρευνας είτε γιατί δεν άφησαν ιστορικά ίχνη είτε γιατί υποτιμήθηκαν συστηματικά, παρότι πρωταγωνίστησαν σε σωρεία περιπτώσεων. Μία εκ των χαρακτηριστικότερων τέτοιων περιπτώσεων είναι η βασική εξέγερση που μελετάμε εδώ –εκείνη της Νάπολης του 1647-48– που ανέδειξε έναν άνθρωπο ταπεινότατης κοινωνικής καταγωγής σε ηγετική φυσιογνωμία της.

Ο βρετανός ιστορικός αναφερόταν σε αυτό το πολυάριθμο και ετερογενές κοινωνικό σύνολο ως *mob*. Οι άνθρωποι του *mob* ήταν προ-πολιτικά υποκείμενα υπό την έννοια πως δεν είχαν βρει πλήρως το ακριβές λεξιλόγιο για να περιγράψουν τις επιδιώξεις τους ούτε δρούσαν διαθέτοντας οργανωμένη ιδεολογική και πολιτική πυξίδα. Ωστόσο αυτό δεν τους καθιστούσε απαραίτητως ασήμαντους και περιθωριακούς ούτε κενούς πολιτικών ιδεών απλών ή συνθετότερων⁵². Συχνά διαμαρτύρονταν, χωρίς καμία προηγούμενη ιδέα, εναντίον της ανεργίας ή υπέρ της μείωσης του κόστους της ζωής που ήταν και τα κύρια προβλήματα της προβιομηχανικής εποχής. Οι ξεσηκωμοί και οι εξεγέρσεις τους ήταν σχεδόν αντανάκλαστικές εφόσον κάθε αύξηση της ανεργίας ή άνοδος στις τιμές των βασικών αγαθών έσπρωχνε αυτούς τους ανθρώπους, που ζούσαν στα όρια της επιβίωσης, στην απόλυτη καταστροφή. Οι κινητοποιήσεις τους διακρίνονταν από τρία βασικά χαρακτηριστικά. Καταρχάς ήθελαν να λαμβάνονται υπόψιν, να καθίστανται ορατοί. Δεν διαμαρτύρονταν από τυφλή αντίδραση αλλά γιατί ήθελαν κάτι να κερδίσουν. Κατά δεύτερον στρέφονταν πάντα –όποια και να ήταν η κεντρική επιδίωξή τους– εναντίον των πλουσίων και των λειτουργών της εξουσίας, αν και όχι απαραίτητα ή συχνά εναντίον του επίσημου αρχηγού του κρατικού οργανισμού, ή του ηγεμόνα ή του βασιλιά. Τέλος επεδείκνυαν σταθερά εχθρότητα εναντίον των ξένων, δηλαδή εναντίον

⁵¹ E. J. HOBSBAWM και L. OCCHIONERO, «Il secolo XVII nello sviluppo del capitalismo», *Studi Storici* 4 (1960), σ. 662 και σημ. 3 [661-676].

⁵² E. J. HOBSBAWM, *I Ribelli. Forme primitive di Rivolta Sociale*, Τορίνο: Einaudi, 1966, σ. 5.

των μη-πολιτών, ίσως γιατί ενοποιό και κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν το αίσθημα του ανήκειν στην κοινότητα της πόλης⁵³.

Στα μέσα της δεκαετίας του 1970 ο Yves-Marie Bercé εισήγαγε μεθόδους και τεχνικές της κοινωνιολογίας και της ανθρωπολογίας στη μελέτη των εξεγέρσεων του 17^{ου} αιώνα. Στις σχετικές μονογραφίες του για την περίφημη κοινωνική εξέγερση των Croquants στη Γαλλία ανακεφαλαίωσε ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά που διαπερνούσαν όλα τα επαναστατικά επεισόδια της περιόδου εκείνης:

- 1) ο φοροεισπράκτορας (*gabelliere*) ενσάρκωνε και εκπροσωπούσε το κακό, τον εχθρό, σε αντίθεση με τον Βασιλιά που ήταν το σύμβολο του καλού και της δικαιοσύνης,
- 2) οι εξεγέρσεις στην ύπαιθρο ξεκινούσαν πιο δύσκολα αλλά χαρακτηρίζονταν από μεγαλύτερη συνοχή και σθεναρότερη αντίσταση σε σχέση με εκείνες της πόλης, οι οποίες ξεσπούσαν και ξεθύμαιναν γρήγορα,
- 3) δεν υφίστατο καμία γραμμική συνάρτηση μεταξύ εξέγερσης και οικονομίας ή μεταξύ εξέγερσης και πολιτικής,
- 4) η τοπογραφική ενότητα της εξέγερσης ήταν η κοινότητα του *Habitat*, της καθημερινής ύπαρξης, το βασικό νομικό κύτταρο, εκείνο που χρησίμευε τόσο στη θρησκευτική πρακτική, όσο και στον καθορισμό των φόρων [...].
- 5) η χρονική ενότητα της εξέγερσης αφορούσε το διάστημα από την ημέρα του ξεσπάσμάτος της και από τις ημέρες που ακολουθούσαν και αποτελούσαν την επέκτασή της και την αλληλουχία των γεγονότων[...]⁵⁴.

Σε κάθε περίπτωση οι προβιομηχανικοί ευρωπαϊκοί λαοί, ιδιαιτέρως του 17^{ου} αιώνα, όπως θα δούμε αναλυτικότερα και στο επόμενο κεφάλαιο, βρίσκονταν σε μία διαρκή δίνη οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων που συχνά επέφεραν πολεμικές συγκρούσεις και πολιτικές ανακατατάξεις. Ο σωρευτικός αντίκτυπος αυτών των κρίσεων οδηγούσε πολλές φορές σε λαϊκές εξεγέρσεις, οι οποίες στην πλειονότητά τους συνδέονταν με το επισιτιστικό ζήτημα, ενώ είχαν ως προϋπόθεση την εμφάνιση

⁵³ ό.π. σ. 142-144.

⁵⁴ A. MUSI, *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca*, Νάπολη²: Guida, 2002, σσ. 28-29.

κάποιας κατάφωρης αδικίας ή απειλής για την κοινότητα. Αφορμές και επιταχυντές των εξεγέρσεων –αλλά όχι απαραίτητα αίτια τους– αποτελούσαν οι κακές σοδειές και οι σιτοδείες, η υπερβολική ή η έκτακτη φορολόγηση και η παρουσία στρατευμάτων που απαιτούσαν τροφή και διαμονή και λεηλατούσαν την ευρωπαϊκή ύπαιθρο⁵⁵. Ιδίως η φορολόγηση αναδείχθηκε ως η βασικότερη έμμεση ή άμεση αιτία ή αφορμή σχεδόν όλων των εξεγέρσεων της πρώιμης νεωτερικότητας⁵⁶. Χαρακτηριστικό είναι το έργο του αμερικανού ιστορικού David F. Burg, *A world history of tax rebellions*, στο οποίο οι εξεγέρσεις που μελετάμε εδώ κατηγοριοποιούνται ως (αντι-)φορολογικές, ενώ σε ό,τι αφορά την περίοδο από το 1500 έως το 1700 ο συγγραφέας εντοπίζει 87 τέτοιες περιπτώσεις⁵⁷. Η αντι-φορολογική διάσταση ή κατηγοριοποίηση των προβιομηχανικών εξεγέρσεων δεν μπορεί σε καμία περίπτωση να παραγάγει υποβαθμιστικές ερμηνείες του φαινομένου, κρίνοντάς τες ως πουζαντισμό ή με σημερινούς όρους ως ένα κίνημα «δεν πληρώνω», κενές πολιτικού περιεχομένου. Οι χρεωκοπίες ορισμένων κρατών, οι υπερβολικές φοροεπιδρομές, τα κερδοσκοπικά δίκτυα που αναπτύχθηκαν, είχαν μεγάλη επίδραση τόσο στην κοινωνική όσο και στην κρατική δομή. Αναδείχθηκαν νέες ισορροπίες στη σχέση κράτους-δημόσιας οικονομίας και προωθήθηκε η ανάδυση μιας καινούριας «δημοσιονομικής» αριστοκρατίας που μετατράπηκε γρήγορα σε σταθερό εχθρό του λαού και της επιβίωσής του.

Σε πολλές περιπτώσεις σημαντικό ρόλο διαδραμάτιζε η «επαναστατική παράδοση» κάποιων περιοχών, το τοπικό ιστορικό προηγούμενο, όπως για παράδειγμα συνέβαινε με την περιοχή της Καταλονίας που θεωρήθηκε παραδοσιακά εστία ταραχών ή τη Μασσαλία, μια πόλη με συχνές εξεγέρσεις και απόπειρες ανεξαρτητοποίησης ιδίως κατά την περίοδο των Θρησκευτικών Πολέμων⁵⁸. Αξιοσημείωτο είναι και το γεγονός πως ορισμένες φορές επιλεγόταν η επέτειος μιας ξακουστής εξέγερσης ως ημέρα υποδαύλισης νέων επεισοδίων. Για παράδειγμα η 7^η Ιουλίου, ημέρα της έναρξης της εξέγερσης της Νάπολης, επελέγη τόσο για την εξέγερση του Φέρμο (Fermo) το 1648, όσο και για την εξέγερση της Μεσσήνης το 1674⁵⁹. Άλλες φορές πάλι η υιοθέτηση ονομάτων ή προσωνομίων από προηγούμενους

⁵⁵ Κ. ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 1999, σσ. 162-163 και G. PARKER, *Global crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century*, Νιου Χέιβεν: Yale University Press, 2013, σ. 512.

⁵⁶ Η. ΚΑΜΕΝ, *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002, σ. 270.

⁵⁷ D. F. BURG, *A world history of tax rebellions: an encyclopedia of tax rebels, revolts, and riots from antiquity to the present*, Λονδίνο: Routledge, Taylor & Francis Group, 2004.

⁵⁸ ΚΑΜΕΝ, *Πρώιμη Νεότερη*, σσ. 270-271.

⁵⁹ PARKER, *Global crisis*, σ. 524.

επαναστάτες ή εξεγέρσεις, προσέδιδε στους μεταγενέστερους τη θρυλική επένδυση που χρειάζονταν προκειμένου να εξασφαλίσουν τη νομιμοποίηση των πράξεών τους⁶⁰.

Η σύνθεση των επαναστατικών ηγεσιών και πυρήνων ποίκιλλε ανά περιοχή και παρά τις «ταξικές» διχοτομίες των αρχικών σταδίων των εξεγέρσεων, στις περιπτώσεις που αυτές επεκτείνονταν χωρικά και χρονικά, συχνά αγκάλιαζαν διαφορετικά ή και αντίπαλα κοινωνικά στρώματα και τάξεις, που έβρισκαν διάυλο έκφρασης και διεκδίκησης των δικών τους συμφερόντων⁶¹. Σε μια περίοδο διαρκών συγκρούσεων που διαπερνούσαν όλα τα πεδία της ανθρώπινης δραστηριότητας και της κοινωνικής δομής και οργάνωσης –συγκρούσεις σχετικές με τη σχέση πόλης-υπαίθρου, σχετικές με τη λειτουργία του κράτους, με την αντιπροσώπευση των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στους πολιτικούς θεσμούς, με τη διοίκηση της δικαιοσύνης, με τα φεουδαλικά προνόμια, με τη φορολογική πολιτική, με τη μανιφακτούρα και την αγορά, με τις κοινωνικές και πνευματικές αξίες– όλες οι κοινωνικές ομάδες εμπλέκονταν με τον έναν ή τον άλλο τρόπο και με διαφορετικές αναλογίες κάθε φορά στις εξεγέρσεις της εποχής που συζητάμε: από τους χωρικούς έως τους ευγενείς, από τους αστούς έως τους τεχνίτες των συντεχνιών και τους «περιθωριακούς» πληβείους, μέχρι και τα μέλη του κλήρου⁶². Με βάση αυτή τη διαπίστωση, είναι σημαντική η επισήμανση του Rosario Villari, σύμφωνα με την οποία κυρίαρχο ζήτημα για τον ιστορικό οφείλει να είναι η μελέτη των συμπεριφορών, των αντιδράσεων και των μηχανορραφιών των ανώτερων στρωμάτων σε σχέση με τις εξεγέρσεις, και ιδίως συγκεκριμένων κοινωνικών *élites*, πολιτικά προοδευτικών, οι οποίες σε ορισμένες περιπτώσεις συναινούσαν προωθώντας ίδια συμφέροντα, και σε τι βαθμό αυτές επιδρούσαν στη λεγόμενη «αλλαγή του κράτους»⁶³. Τέλος, σε ό,τι αφορά την ανθρωπογεωγραφία των εξεγέρσεων, πολύ συχνή και αξιοσημείωτη αριθμητικά ήταν η γυναικεία παρουσία, αλλά στις σκληρές πατριαρχικές προνεωτερικές κοινωνίες δεν ήταν μετρήσιμη πολιτικά και δεν καθόριζε ιδιαίτερα τις εξελίξεις⁶⁴.

⁶⁰ KAMEN, *Πρώιμη Νεότερη*, σσ. 270-271.

⁶¹ Ο.π. σ.271.

⁶² R. VILLARI, *Politica barocca: Inquietudini, mutamento e prudenza*, Μπάρι: Laterza, 2010, σσ. 76-77.

⁶³ R. VILLARI, «Rivolte e coscienza rivoluzionaria nel secolo XVII», *Studi Storici* 2 (1971), σ. 247 [235-264].

⁶⁴ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη συμμετοχή και τη δράση των γυναικών στις εξεγέρσεις βλ. PARKER, *Global crisis*, σσ. 515-518.

Η τοπογραφία των εξεγέρσεων παρουσιάζει επίσης ποικιλομορφία. Στην ανατολική Ευρώπη, όπου η πρωτογενής παραγωγή αποτελούσε τον βασικό οικονομικό πυλώνα, η κοιτίδα των εξεγέρσεων ήταν η ύπαιθρος με τα αγροτικά στρώματα να πρωτοστατούν. Αντιθέτως στη Δύση οι ριζοσπαστικότεροι πυρήνες βρισκόνταν στα αστικά κέντρα. Ιδίως στα μέσα του 17^{ου} αιώνα οι σημαντικότερες εξεγέρσεις ήταν αστικές⁶⁵. Μια επιπλέον σημαντική παράμετρος που υπεισερχόταν στην ευκολία να προκύψει μια αστική εξέγερση και στην αποτελεσματικότητά της είχε να κάνει με ορισμένα χαρακτηριστικά της πολεοδομίας: πόσο εύκολα μπορούσαν να μετακινηθούν τα φτωχά στρώματα εντός της πόλης, πόσο ευάλωτα ήταν τα κέντρα εξουσίας και πόσο εύκολη και δυνατή ήταν η καταστολή. Ιδίως οι μεγαλουπόλεις του 17^{ου} καθώς αποτελούσαν οικιστική ανάπτυξη των τυπικών μεσαιωνικών πόλεων-κρατών, με σύστημα κίνησης από και προς έναν κεντρικό χώρο συνάθροισης –ο οποίος συνήθως φιλοξενούσε την κεντρική αγορά και ενδεχομένως και τον κύριο καθεδρικό ναό αλλά και την έδρα της κυβέρνησης– ήταν εντελώς κατάλληλες για ταραχές και εξεγέρσεις⁶⁶.

Η χρήση βίας ήταν ένα φαινόμενο αρκετά συχνό και συμπτωνόταν σε ένα αίσθημα δικαίου και διεκδικούμενης δικαιοσύνης που πολλές φορές είχε πρωτόγονη και σκληρή έκφραση. Τις περισσότερες φορές θύματα αυτής της βίας ήταν οι φοροσυλλέκτες ή οι τοποτηρητές της μοναρχικής εξουσίας και ιδίως όσοι ήταν ξένοι, όσοι δηλαδή δεν προέρχονταν από την κοινότητα ή όσοι θεωρούνταν προδότες⁶⁷. Μια από τις χαρακτηριστικότερες περιπτώσεις ήταν εκείνη του *eletto del popolo*, Giovan Vincenzo Starace, στη Νάπολη του 1585, ο οποίος ως επικεφαλής του φοροεισπρακτικού και στρατιωτικού μηχανισμού εκτελούσε κατασχέσεις και εξώσεις. Ο Starace συγκέντρωσε όλη την οργή και την αγριότητα των Ναπολιτάνων οι οποίοι εξεγέρθηκαν εναντίον του, τον διαμέλισαν, τον έψησαν στην αγορά και όπως έχει καταγραφεί σε ορισμένες πηγές τον κανιβάλισαν. Η πράξη αυτή διαδόθηκε σκοπίμως ευρέως για να μεταφερθεί ο συμβολισμός της: οι φτωχοί θα αφανίσουν τους πλούσιους αν οι τελευταίοι δεν αλλάξουν συμπεριφορά⁶⁸. Επιθέσεις πραγματοποιούνταν και στις ιδιοκτησίες των πλουσίων και των λειτουργών της εξουσίας που έμπαιναν στο στόχαστρο. Έπιπλα, κοσμήματα, πολυτελή αντικείμενα, νομίσματα, ζώα, κ.λπ.

⁶⁵ KAMEN, *Πρώιμη Νεότερη*, σσ. 272-273.

⁶⁶ HOBBSAWM, *Επαναστάτες*, σσ. 244-245.

⁶⁷ KAMEN, *Πρώιμη Νεότερη*, σ. 274.

⁶⁸ Κ. ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, «Αντιφορολογικές ευρωπαϊκές εξεγέρσεις: Γκιλοτίνες εναντίον τσουγκράνων» Συνέντευξη στον Α. Γαγλία για HuffPost, https://www.huffingtonpost.gr/2015/12/31/antiforologikes-eyrwpaikes-exegerseis_n_8895584.html (πρόσβαση στις 20/12/2023).

πετιούνταν έξω από τις οικίες, καταστρέφονταν ή καίγονταν σε δημόσια θέα. Η πρακτική αυτή είχε ως επί το πλείστον λειτουργία τελετουργικού καθαρισμού, εφόσον τα περιουσιακά στοιχεία των εχθρών του λαού θεωρούνταν μιανρά. Αυτός είναι και κύριος ο λόγος για τον οποίο φαινόμενα πλιάτσικου και κλοπών ήταν σπάνια. Αντιθέτως απαγορευόταν να τα αγγίζουν και σε πλείστες περιπτώσεις έχουν καταγραφεί συνθήματα και ιαχές κατά τη διάρκεια των καταστροφών που διακήρυσσαν πως τα αντικείμενα αυτά «είναι το αίμα του λαού»⁶⁹. Μια άλλη παράμετρος αποτρεπτική της κλοπής είχε να κάνει με την επιδίωξη της νομιμότητας από μέρους των εξεγεργμένων⁷⁰.

Ένα ακανθώδες ζήτημα με πολλές αιχμές που παραμένει ανοιχτό είναι το ζήτημα της επαναστατικότητας, της ιδεολογίας, του κοινωνικού οράματος, του πολιτικού περιεχομένου, που είχαν ή δεν είχαν οι προνεωτερικές εξεγέρσεις και τα κοινωνικά υποκείμενα που συμμετείχαν σε αυτές. Οι απαντήσεις ασφαλώς δεν είναι εύκολη υπόθεση. Ιδωμένες εκτός εννοιολογικού πλαισίου, εκτός του συγκεκριμένου των κοινωνικοπολιτικών οντοτήτων και οργανισμών της εποχής ίσως φαντάζουν ή ερμηνεύονται ως μικρές παρενθέσεις, που σε κανένα επίπεδο ή πεδίο δεν διατάραξαν την απρόσκοπτη λειτουργία και παντοδυναμία της Απόλυτης Μοναρχίας και του Παλαιού Καθεστώτος. Ανακύπτουν ωστόσο μια σειρά από ερωτήματα που κατά τη γνώμη μας μπορούν να φωτίσουν καλύτερα πτυχές της συλλογικής δράσης και των μορφών σύγκρουσης στις προβιομηχανικές κοινωνίες:

Τι σήμαινε υπήκοος, τι υποτελής και τι πολίτης; Ποια ήταν τα όρια των ελευθεριών και της δράσης τους; Τι δικαιώματα είχαν και κυρίως τι πολιτικά δικαιώματα και σε ποιο βαθμό συμμετείχαν στην κοινωνική διαδικασία; Κατά πόσον αποφάσιζαν ή συνδιαμόρφωναν τους όρους της διαβίωσής τους; Πώς νοηματοδοτούνταν η έννοια της ελευθερίας ή της ισότητας; Ποια ήταν τα όρια της νομιμότητας και της νομιμοφροσύνης, πώς αυτά επιβάλλονταν, αλλά και ποιες ήταν οι κυρώσεις και οι ποινές της παραβίασής τους; Τι εξασφάλιζε, τι κέρδιζε και τι αγόραζε ο προκαπιταλιστικός άνθρωπος με την εργασία του; Διαμορφώνονταν πυρήνες συλλογικής οργάνωσης, αλληλέγγυα δίκτυα, χώροι ζύμωσης και ανταλλαγής ιδεών πέραν των συντεχνιών, των ταγμάτων και των αδελφοτήτων; Ποιοι ήταν οι κρίκοι σύνδεσης των ανθρώπων; Πώς και με ποια ταχύτητα μεταφερόταν η γνώση και η

⁶⁹ KAMEN, *Πρώιμη Νεότερη*, σσ. 274-275.

⁷⁰ PARKER, *Global crisis*, σ. 515.

πληροφορία σε μια κοινωνία, της οποίας η μεγάλη βάση δεν γνώριζε γραφή και ανάγνωση; Τι περιθώρια ανακάλυψης της αλήθειας και του επιστητού υπήρχαν σε μια εποχή που η πνευματική μόρφωση ελεγχόταν από την εκκλησία και οι επιστήμες σε κάποιο βαθμό, αποτελούσαν ακόμη παρακλάδια της θεολογίας;

Ο κατάλογος των ερωτημάτων μπορεί να γίνει αρκετά μακρύς και οι απόπειρες απάντησής τους ακόμη περισσότερο. Σκοπός της διατύπωσής τους όμως δεν είναι να δοθούν απαντήσεις αλλά περισσότερο να προκαλέσουν έναν προβληματισμό σε σχέση με την επαναστατικότητα ή μη των προνεωτερικών ανθρώπων που εξεγείρονταν. Αν έπαιρναν ρίσκα και σε τι βαθμό, τι ρισκοκινδύνευαν, τι τόλμη επεδείκνυαν, τι προχωρήματα ή άλματα σκέψης και δράσης γίνονταν και τι μορφές έπαιρναν, πώς οργανώνονταν, αν αμφισβητούσαν την εξουσία ή πλευρές της και πώς την αμφισβητούσαν. Ενδεχομένως με αυτόν τον τρόπο, με το βλέμμα στραμμένο εξίσου στις κοινωνικές κατηγορίες που δεν είχαν «ιστορική φωνή», να απαγκιστρωθούμε από την παραδοσιακή οπτική των πρώιμων εξεγερσιακών φαινομένων ως ασυνείδητων ξεσπασμάτων δίχως συνοχή και οργάνωση και να τα αντιμετωπίσουμε στην πολυπλοκότητά τους, στις διαφορετικές συνθήκες που προέκυψαν, στις ομοιότητες και στις ετερότητές τους, αποφεύγοντας γενικεύσεις και προβολές του παρόντος στο παρελθόν.

Την περίοδο που μελετάμε αναδύθηκαν γνήσια λαϊκά κινήματα με εντελώς διαφορετικό χαρακτήρα και φυσιογνωμία τόσο από τις συνωμοσίες των αριστοκρατών όσο και από τις ταραχές της πείνας. Αποκάλυψαν δε τάσεις και ιδέες, που αν και τελικά δεν ξέφυγαν από την πραγματικότητα της εποχής και την προκαπιταλιστική ιδεολογία, σηματοδότησαν έναν σταθμό στη μακρά πορεία της μετάβασης στις σύγχρονες κοινωνίες⁷¹. Εξάλλου ο προβιομηχανικός άνθρωπος δεν στερούνταν ιδεών και οραμάτων εξισωτισμού ή ουτοπικών αναζητήσεων. Τουναντίον η κρίση του 17^ο αιώνα αναζωπύρωσε το ενδιαφέρον και οδήγησε σε αύξηση της ουτοπιστικής γραμματείας, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα στη νότιο Ιταλία τον Tommaso Campanella και την περίφημη *Πόλη του Ηλιου*, μια κομμουνιστική πολιτεία ισότητας και κοινοκτημοσύνης⁷².

⁷¹ R. VILLARI, «Appunti sul Seicento», *Studi Storici* 4 (1982), σ. 740 [739-751].

⁷² ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, *Κοινωνική και Οικονομική*, σσ. 164-167.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2. ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΗΣ ΣΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΤΟΥ 17^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

2.1. 17^{ος} αιώνας: Κρίσιμος αιώνας ή αιώνας κρίσης

Η θεώρηση του ευρωπαϊκού 17^{ου} αιώνα ως αιώνα «γενικευμένης κρίσης» ή ως αιώνα «πάλης για τη σταθερότητα⁷³» εξακολουθεί να αποτελεί ακανθώδες ζήτημα για τους ιστορικούς. Ο Carlo Cipolla έγραψε πως στη σύγχρονη ιστορική και οικονομική βιβλιογραφία «ο 16^{ος} και ο 17^{ος} αιώνας αποδίδονται με παραλλαγές του άσπρου και του μαύρου [...] ο αιώνας που ακολούθησε (σ.σ. ο 17^{ος}) παρουσιάζεται με τα μελανότερα χρώματα και είναι πλέον της μόδας να γράφει κανείς για την “κρίση του 17^{ου} αιώνα”⁷⁴». Από την άλλη πλευρά ο Jan De Vries σχολίασε πως «σε μια σχετικά σύντομη περίοδο, η συγκέντρωση οικονομικής δύναμης σε μια περιορισμένη περιοχή και η πίεση που αυτή άσκησε στην υπόλοιπη Ευρώπη έθεσε σε κίνηση μια αλληλουχία γεγονότων που σιωπηρά επαναδιαμόρφωσαν την ευρωπαϊκή οικονομική ζωή. Αυτά τα γεγονότα υπήρξαν πραγματικά και άσκησαν ευρεία επιρροή· αξίζουν ένα όνομα⁷⁵».

Θα λέγαμε πως οι κρίσεις ήταν μάλλον πολλαπλές και ανισόμετρες και έπληξαν με διαφορετική ένταση κάθε περιοχή της Ευρώπης και μάλιστα όχι όλες, καθώς ενώ για τον Νότο και κυρίως για την Ιταλία η ύφεση ήταν βαθιά και παρατεταμένη, στον Βορρά, η Αγγλία και η Ολλανδία πήραν τα ηνία της αγροτικής και βιομηχανικής παραγωγής. Εάν υπήρχε ένα χαρακτηριστικό που διαπερνούσε οριζόντια τις ευρωπαϊκές κοινωνίες –και όχι μόνο–, αυτό ήταν οι πόλεμοι, οι εμφύλιες συρράξεις, οι εξεγέρσεις και οι ταραχές⁷⁶.

Σε κάθε περίπτωση ο 17^{ος} αιώνας αποτέλεσε αδιαμφισβήτητα μια περίοδο μετάβασης και βαθιών μετασχηματισμών και ανακατατάξεων –οικονομικών,

⁷³ Η ορολογία ανήκει στον αμερικανό ιστορικό Theodore K. Rabb και διατυπώθηκε τη δεκαετία του 1980.

⁷⁴ C. CIPOLLA, *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία, 1000-1700 μ.Χ.*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1998, σ. 322.

⁷⁵ J. DE VRIES, «The Economic Crisis of the Seventeenth Century after Fifty Years», *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (2009), σ. 194 [151-194].

⁷⁶ Ο Geoffrey Parker χαρακτήρισε τον 17^ο ως τον «αιώνα των στρατιωτών», βλ. αναλυτικότερα: PARKER, *Global crisis*, σσ. 26-36.

πολιτικών, κοινωνικών, ιδεολογικών, πολιτισμικών– που σηματοδότησαν την παρακμή και δύση μιας εποχής και τη σταδιακή ανάδυση μιας αντίληψης του κόσμου αρκετά κοντινής με τη δική μας, ενός κόσμου πολύμορφου και οικουμενικού.

2.1.1. Οικονομία

Μετά την ανακάλυψη του Νέου Κόσμου και τις γεωγραφικές εξερευνήσεις των ευρωπαϊών διευρύνθηκαν τα σύνορα του τότε γνωστού κόσμου ενώ μετατοπίστηκε το οικονομικό κέντρο βάρους από τη λεκάνη της Μεσογείου στον Ατλαντικό. Σε αυτό συνέτεινε η σταδιακή οικονομική παρακμή της κεντρικής και βόρειας Ιταλίας και η ανάδυση νέων εμπορικών και αποικιοκρατικών δυνάμεων, όπως η Ολλανδία και η Αγγλία⁷⁷. Η Ισπανία μετά από μια περίοδο έντονης άνθισης που γνώρισε εξαιτίας της εισροής πολύτιμων μετάλλων –ασημιού και χρυσού– από την Αμερική, μετατράπηκε σε μια καθυστερημένη περιοχή κυρίως λόγω της μείωσης της εισροής και της μη επένδυσης των εισαγόμενων μετάλλων αλλά και της αδυναμίας κάλυψης της ζήτησης βιομηχανικών αγαθών. Παράλληλα η χώρα ενεπλάκη σε πολλαπλές πολεμικές επιχειρήσεις κυρίως στο πλαίσιο των συγκρούσεων του Τριακονταετούς Πολέμου, αλλά και του Ογδοηκονταετούς, με αποτέλεσμα την αιμορραγία του κρατικού θησαυροφυλακίου⁷⁸. Την οικονομική βουτιά της Ισπανίας ακολούθησε και η Γερμανία που έβλεπε τα ορυχεία ασημιού της να καταστρέφονται εξαιτίας της υπεραφθονίας του αμερικανικού αργύρου ενώ μεγάλες περιοχές των γερμανικών κρατών ερημοποιήθηκαν και εξαθλιώθηκαν λόγω του Τριακονταετούς Πολέμου⁷⁹.

Η παρακμή της Ισπανίας συμπαρέσυρε τα εξαρτημένα από αυτήν Βασίλεια του ιταλικού Νότου, ενώ και η υπόλοιπη, κατακερματισμένη πολιτικά, ιταλική χερσόνησος είδε σταδιακά τα προϊόντα της να εκτοπίζονται τόσο από τις διεθνείς αγορές όσο και από την ίδια την εσωτερική αγορά της. Παράγοντες που συνετέλεσαν σε αυτή την οικονομική κάμψη ήταν η έλλειψη φυσικών πόρων, η υψηλή κρατική φορολόγηση, ο υπερβολικός έλεγχος που ασκούσαν οι συντεχνίες παρεμποδίζοντας την ελεύθερη αγορά, τον ανταγωνισμό και τις καινοτομίες καθώς και το υψηλό κόστος της μισθωτής εργασίας. Επιπλέον η επιδημία πανώλης που έπληξε την Ιταλία το 1630 αποδεκάτισε τον πληθυσμό ιδίως των μεγαλουπόλεων του Βορρά. Η δημογραφική συρρίκνωση

⁷⁷ E. BURNS, *Ευρωπαϊκή Ιστορία: Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης (Α')*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1983, σσ. 161-166.

⁷⁸ CIPOLLA, *Η Ευρώπη*, σσ. 324-328.

⁷⁹ BURNS, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, σσ. 165-166· CIPOLLA, *Η Ευρώπη*, σ. 333.

επέφερε επιπλέον αύξηση στους μισθούς αυξάνοντας περαιτέρω το κόστος παραγωγής των ιταλικών προϊόντων⁸⁰.

Η Γαλλία και κυρίως η Αγγλία και η Ολλανδία απέκτησαν τον έλεγχο της οικονομίας και του εμπορίου. Η Αγγλία, της οποίας η οικονομία βασιζόταν τους προηγούμενους δύο αιώνες κυρίως στην εξαγωγή μάλλινων υφασμάτων, προχώρησε σε περιφράξεις και ιδιωτικοποιήσεις γης αυξάνοντας έτσι τα καλλιεργήσιμα εδάφη της ενώ παράλληλα εκσυγχρόνισε τις καλλιεργητικές μεθόδους και τεχνικές. Νέοι τομείς παραγωγής αναδύθηκαν σταδιακά από τα μέσα του 16^{ου} αιώνα: η παραγωγή σιδήρου, μολύβδου, πολεμικού εξοπλισμού, γυαλιού και μεταξιού αναπτύχθηκαν εντυπωσιακά, ενώ η εκτόξευση της παραγωγής άνθρακα ευνόησε και την ανάπτυξη της ναυτιλίας και της ναυπηγικής⁸¹.

Η Ολλανδία από την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας της από το ισπανικό Στέμμα και καθ' όλη τη διάρκεια του 17^{ου} αιώνα διένυε τη «χρυσή» της εποχή. Το Άμστερνταμ μετατράπηκε στο νέο εμπορικό κέντρο της Ευρώπης στο οποίο διακινούνταν από όπλα και διαμάντια έως ζάχαρη, σιτηρά και πορσελάνες. Στο Άμστερνταμ ιδρύθηκε και το πρώτο πλήρως λειτουργικό χρηματιστήριο. Η Ολλανδία πρωταγωνίστησε και στη γεωργία με μια σειρά αποξηραντικών έργων που δημιούργησαν νέες καλλιεργήσιμες εκτάσεις ενώ επένδυσε στην εκτροφή βοοειδών. Η βιομηχανία της επίσης άνθισε και σε μεγάλο βαθμό στράφηκε στην επεξεργασία ή τελειοποίηση εμπορευμάτων που εισάγονταν σε ακατέργαστη ή ημι-κατεργασμένη μορφή. Οι Ολλανδοί επιπλέον εκμεταλλεύτηκαν τόσο την αιολική ενέργεια με την κατασκευή ανεμόμυλων, όσο και την ενέργεια της τύρφης, ενός οργανικού καυσίμου που χρησιμοποιούσαν για θέρμανση αλλά και στις βιομηχανικές τους δραστηριότητες και της οποίας διέθεταν πλούσια κοιτάσματα στο υπέδαφός τους⁸². Τέλος, σε αντίθεση με την επιμονή των Ιταλών στην ποιότητα των προϊόντων τους, οι Ολλανδοί θυσιάσαν την ποιότητα προς όφελος της ποσότητας και του χαμηλού παραγωγικού κόστους. Κατάφεραν έτσι να περάσουν στη μαζική παραγωγή προϊόντων, απευθυνόμενοι σε μεγαλύτερο εύρος καταναλωτών, και εκτοπίζοντας τα ποιοτικότερα αλλά πανάκριβα ιταλικά προϊόντα

⁸⁰ CIPOLLA, *Η Ευρώπη*, σσ. 328-341.

⁸¹ *Ο.π.*, σσ. 357-382.

⁸² *Ο.π.*, σσ. 341-357· M. E. WIESNER-HANKS, *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, Αθήνα: Ξιφαράς, 2008, σσ. 470-473.

από τις αγορές⁸³. Σε κοινωνικό επίπεδο σε αντίθεση με την υπόλοιπη Ευρώπη που στέναζε από την όξυνση των θρησκευτικών πολέμων και ανταγωνισμών, η Ολλανδία επεδείκνυε θρησκευτική ανοχή και παρείχε άσυλο σε Εβραίους από την Ισπανία, προτεστάντες της Γαλλίας, πουριτανούς της Αγγλίας.

Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα ιδρύθηκαν οι πρώτες πολυεθνικές εταιρείες με συμμετοχή και ιδιωτικών κεφαλαίων που απολάμβαναν μια σειρά προνομίων από το κράτος, όπως για παράδειγμα το μονοπώλιο ορισμένων προϊόντων. Η Βρετανική και η Ολλανδική Εταιρεία Ανατολικών Ινδιών άλλαξαν τον τρόπο εμπορίας και μεταφοράς αγαθών, με τη δεύτερη να αποτελεί και την πρώτη εταιρεία που εξέδωσε μετοχές ενώ την ίδια στιγμή έθεσε τις βάσεις για την ολλανδική αποικιακή ηγεμονία που έφτασε στο απόγειό της στα μέσα του αιώνα⁸⁴.

Παράλληλα αναπτύχθηκε η πλέον προσοδοφόρα εμπορική δραστηριότητα των βορειοευρωπαίων: το λεγόμενο τριγωνικό εμπόριο ή όπως έχει χαρακτηριστεί, εξαιτίας του βιαιότερου και μαζικότερου ξεριζωμού και εκμετάλλευσης στην ιστορία, αφρικανών σκλάβων από τους δυτικούς, διατλαντικό δουλεμπόριο. Ονομάστηκε δε τριγωνικό εμπόριο γιατί διεξαγόταν ανάμεσα σε Ευρώπη, Αφρική και Αμερική. Οι ευρωπαίοι έμποροι πουλούσαν στην Αφρική όπλα και υφάσματα με αντάλλαγμα σκλάβους, τους οποίους μεταπωλούσαν στην Αμερική προκειμένου να εργαστούν σε φυτείες, με αντίτιμο τοπικά προϊόντα όπως καφέ, ζάχαρη και πρώτες ύλες.

2.1.2. Κοινωνία

Η δύσκολη οικονομική συγκυρία ιδίως της κεντρικής και νοτιοδυτικής Ευρώπης, ο Τριακονταετής Πόλεμος και η επιδημία πανώλης της περιόδου 1630-1631 λειτούργησαν σωρευτικά και είχαν μεγάλο κοινωνικό αντίκτυπο. Ο πληθυσμός του Νότου μειώθηκε δραματικά όχι μόνο εξαιτίας των επιδημιών και του πολέμου αλλά και μιας σειράς σιτοδειών που οφείλονταν στην ψύχρανση του κλίματος (little ice age) με μεγάλους ψυχρούς χειμώνες και υγρά καλοκαίρια, ενώ οι καταστροφές κάμπων και καλλιεργειών από τα πολεμικά στρατεύματα δυσχέραιναν περαιτέρω την κατάσταση⁸⁵. Η φτώχεια κι η ανέχεια έπληξαν τα χαμηλότερα στρώματα και τις λαϊκές τάξεις των

⁸³ Α. ΔΙΑΛΕΤΗ, «Η παρακμή της Μεσογείου και η οικονομική πρωτοκαθεδρία της βορειοδυτικής Ευρώπης κατά τον 17^ο αιώνα», στο Μ. ΔΡΙΤΣΑ (επιμ.), *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2008, σ. 63 [62-70].

⁸⁴ Κ. ΡΑΠΤΗΣ, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Τόμος Α'*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 1999, σσ. 203-205.

⁸⁵ S. A. GALIZIA, «La grande carestia del 1647 in Sicilia. Privilegi, frodi e crisi demografica», *Polygraphia* 5 (2023), σ. 263 [259-292].

πόλεων που επιπλέον υφίσταντο την άνοδο των τιμών των βασικών αγαθών και την υψηλή φορολόγηση. Μεγάλα τμήματα του πληθυσμού στράφηκαν στην επαιτεία και το λαθρεμπόριο προκειμένου να επιβιώσουν ενώ πολυπληθείς μάζες μετακινήθηκαν προς τις μεγαλουπόλεις. Η εσωτερική αλλά και η εξωτερική μετανάστευση πήρε τεράστιες διαστάσεις και ήρθε να προστεθεί στις μαζικές μετακινήσεις προσφύγων του προηγούμενου αιώνα που είχαν προκληθεί από την προτεσταντική Μεταρρύθμιση και την καθολική Αντιμεταρρύθμιση.

Οι πολιτικές αντιμετώπισης της φτώχειας από τις κυβερνήσεις με τη δημιουργία πτωχοκομείων και λοιμοκαθατηρίων στόχευαν περισσότερο στον έλεγχο και τον εγκλεισμό του περιθωριακού πληθυσμού προκειμένου να αποφευχθούν αντιδράσεις και εξεγέρσεις παρά στη βελτίωση των υλικών όρων διαβίωσής του. Επιπλέον με αυτές τις πρακτικές εξασφάλιζαν ένα πλεονάζον κακοπληρωμένο εργατικό δυναμικό στην υπηρεσία των εθνικών οικονομιών⁸⁶.

Τόσο στις αγροτικές όσο και στις αστικές κοινότητες η ανασφάλεια ήταν διάχυτη και ο φόβος απέναντι στην αβεβαιότητα της επιβίωσης ρίζωνε βαθιά. Τα καταπιεζόμενα στρώματα αντιδρούσαν με όποιο τρόπο μπορούσαν και με όποιο μέσο διέθεταν: ληστεία, λαϊκές ταραχές, διαμαρτυρίες εναντίον της επιβολής κάποιου φόρου, επιθέσεις και άσκηση βίας εναντίον λειτουργών της εξουσίας ή μεμονωμένων προσώπων και των περιουσιών τους, καταστροφές δημοσίων κτηρίων ή αποθηκών τροφίμων, αγροτικές και αστικές εξεγέρσεις.

Στην υπαίθρο έλαβαν χώρα πολυάριθμες αιματηρές εξεγέρσεις που οφείλονταν στις μονίμως τεταμένες σχέσεις των αγροτών με την κτηματική αριστοκρατία⁸⁷. Η έκρηξη του φαινομένου της ληστείας (*banditismo*), που πήρε τεράστιες διαστάσεις στα τέλη του 16^{ου} και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα σε ολόκληρη τη Μεσόγειο και στις περισσότερες περιπτώσεις στηρίχθηκε από τους αγροτικούς πληθυσμούς της υπαίθρου, αντανάκλυνε επίσης την καταπίεση από τις ντόπιες φεουδαρχικές ελίτ και αποτελούσε σύμπτωμα της πείνας, των λοιμών και των πολέμων. Η κοινωνική ληστεία συνιστούσε πέραν των άλλων ένα μέσο για την αμφισβήτηση της οικονομικής, κοινωνικής και πολιτικής τάξης πραγμάτων καθώς και των φορέων της εξουσίας και

⁸⁶ S. BERSTEIN, P. MILZA, *Ιστορία της Ευρώπης*, Τόμος Α', Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, σσ. 353-355· ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, *Κοινωνική και Οικονομική*, σσ. 135-141.

⁸⁷ ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ, *Κοινωνική και Οικονομική*, σ. 160.

των νόμων που επέβαλλαν. Αυτό δεν σήμαινε πως οι ληστές ήταν κάποιου τύπου επαναστάτες ή ιδεολόγοι και φορείς κάποιου κοινωνικού οράματος ή σχεδίου, αλλά σίγουρα αρνούσαν την υποταγή και απειθαρχούσαν στις επιβολές της εξουσίας⁸⁸.

Όλος αυτός ο κοινωνικός αναβρασμός και η διατάραξη της κοινωνικής ισορροπίας ανατακλούσαν ανάγλυφα τις δομικές αδυναμίες των ευρωπαϊκών μοναρχιών που αποκαλύφθηκαν από τις πιέσεις των πολέμων. Το εντεινόμενο χάσμα μεταξύ Αυλής και κοινωνίας εκφράστηκε από την άρνηση και την πολυεπίπεδη αντίσταση της κοινωνίας να αφαιμάσσεται από την υπέρογκη φορολόγηση, να χρηματοδοτεί τους πολυδάπανους πολέμους και να συντηρεί την παρασιτική γραφειοκρατία.

2.1.3. Επιστήμες

Στον απόηχο της Μεταρρύθμισης και της Αντιμεταρρύθμισης, στους ευρωπαϊκούς επιστημονικούς κύκλους και στους κύκλους της διανοήσης εξελισσόταν σταδιακά αφενός η προσέγγιση της επιστήμης με την τεχνική και την τεχνολογία –έννοιες διακριτές κατά τα προηγούμενα χρόνια με βάση και τη μεσαιωνική αντίληψη– και αφετέρου η αμφισβήτηση της επικρατούσας φυσικής φιλοσοφίας αλλά και ενός πλέγματος αξιών που αφορούσαν τη σχέση του ανθρώπου με τη φύση και τον Θεό⁸⁹.

Πρόκειται για την περίοδο που στην Ιστορία της Επιστήμης ονομάζεται διεθνώς Επιστημονική Επανάσταση και έχει ως αφετηρία την έκδοση του βιβλίου του Κοπέρνικου *De Revolutionibus Orbium Coelestium*, το 1546. Ο Κοπέρνικος στο βιβλίο αυτό, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ανέτρεψε το αριστοτελικό κοσμολογικό σύστημα και τη γεωκεντρική πτολεμαϊκή θεωρία που για αιώνες είχε υιοθετήσει η εκκλησία, διατυπώνοντας τη θεωρία πως ο ήλιος στέκεται ακίνητος στο κέντρο του ηλιακού μας συστήματος και πως οι υπόλοιποι πλανήτες περιστρέφονται γύρω του.

Λίγες δεκαετίες αργότερα ο Giordano Bruno στο έργο του *Cena de le Ceneri* υποστήριξε ότι το Σύμπαν είναι άπειρο, αποτελούμενο από αναρίθμητους κόσμους κατ' ουσία όμοιους με τους κόσμους του ηλιακού συστήματος. Στο *De l' Infinito Universo e mondi* υποστήριξε πως η Γη στρέφεται γύρω από τον Ήλιο, εντός ενός

⁸⁸ E. HOBBSAWM, *Ληστές*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2010, σσ. 21-52.

⁸⁹ Γ. ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας* [ηλεκτρ. βιβλ.], Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015. σσ. 67-68. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/3951>

απείρου Σύμπαντος στο οποίο υπάρχουν αναρίθμητοι Ήλιοι και άπειρος αριθμός Γαιών. Το 1600 η Ρωμαϊκή Ιερά Εξέταση τον οδήγησε σε θάνατο στην πυρά για τις αιρετικές απόψεις του⁹⁰.

Ο Γαλιλαίος με τη χρήση του τηλεσκοπίου δικής του κατασκευής το 1609 και την ανακάλυψη των δορυφόρων του Δία, του ανώμαλου εδάφους της Σελήνης, των ηλιακών κηλίδων και των δακτυλίων της Αφροδίτης, κατάφερε το οριστικό πλήγμα στον γεωκεντρισμό, θεμελιώνοντας την επιστημονική παρατήρηση και την καθιέρωση της πειραματικής μεθόδου στην επιστημονική έρευνα⁹¹.

Ο Francis Bacon με τα έργα *Novum organum* (1620) και *De Augmentis Scientiarum* (1623) τόνισε την σημασία της αμφιβολίας για την διαδικασία της γνώσης, και πρότεινε την επαγωγική μέθοδο ως βάση της επιστημονικής γνώσης, ασκώντας κριτική στις προκατασκευασμένες ιδέες της σχολαστικής κριτικής⁹².

Στο αποκορύφωμα της επιστημονικής και πνευματικής επανάστασης βρίσκονται τα έργα του Ισαάκ Νεύτωνα (Sir Isaac Newton), ο οποίος διατύπωσε τους νόμους της κίνησης, τον νόμο της παγκόσμιας έλξης, τη θεωρία των χρωμάτων του φάσματος ενώ ασχολήθηκε με τον διαφορικό, τον ολοκληρωτικό και τον απειροστικό λογισμό. Θεωρείται ο θεμελιωτής της Κλασικής Φυσικής ενώ παράλληλα εδραίωσε τη μαθηματική αναπαράσταση των φυσικών φαινομένων και την πειραματική διερεύνησή τους.

Με τη θεμελιώδη συνεισφορά των παραπάνω αλλά και μια πλειάδα άλλων στοχαστών και επιστημόνων της περιόδου όπως οι: Καρτέσιος, Κέπλερ, Καμπανέλλα, Σπινόζα, Λοκ, Λαίμπνιτς, κ.ά. πήρε μορφή μια σφοδρή σύγκρουση του παλιού με το νέο, του δόγματος με τη λογική, της «αυθεντίας» του Αριστοτέλη, των κλασικών και των Γραφών με την εφαρμογή των μαθηματικών και της φυσικής στην ερμηνεία της πραγματικότητας. Σε όλη αυτή τη διαδικασία έπαιξε τεράστιο ρόλο η επαφή με άλλους πολιτισμούς που κατέστη εφικτή μέσω των υπερπόντιων ανακαλύψεων. Αμφισβητήθηκε η ενότητα του ανθρώπινου πολιτισμού καθώς αναδυόταν η σχετικότητα των παραδόσεων, των εθίμων, των γλωσσών, των θρησκειών και

⁹⁰ A. AZOP POZA, *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1998, σσ. 268-273· G. FERRONI, *Profilo storico della letteratura italiana (I)*, Μιλάνο: Einaudi scuola, 1992, σσ. 428-432.

⁹¹ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας*, σσ. 70-72· AZOP POZA, *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας*, σσ. 316-320.

⁹² BURNS, *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, σσ. 244-245.

παράλληλα κατέρρεαν πεποιθήσεις βαθιά ριζωμένες για αιώνες σχετικές με τη δημιουργία του σύμπαντος και την ιστορία του ανθρώπινου είδους. Επιπλέον η εξάπλωση της τυπογραφίας, ιδιαίτερος στις χώρες της Μεταρρύθμισης, επέτρεψε τη ραγδαία μετάδοση της γνώσης και την ορθολογική αξιολόγηση των πληροφοριών, προνόμια μέχρι πρότινος αποκλειστικά του κλήρου και των αριστοκρατών.

Αυτό δεν σήμαινε σε καμία περίπτωση πως οι κοινωνίες απαλλάχθηκαν μεμιάς από δεισιδαιμονίες και προκαταλήψεις καθώς η πλειονότητα των μεσαιών και ιδίως των χαμηλότερων στρωμάτων παρέμεναν γαντζωμένες στην πίστη και απέδιδαν στο μεταφυσικό τις επιδημίες, τους λοιμούς, τις φυσικές καταστροφές⁹³. Ωστόσο οι δύο θεσμοί-γωνιόλιθοι του μεσαιωνικού κόσμου, η Εκκλησία και η Αυτοκρατορία, είχαν ήδη μπει σε βαθιά και αμετάκλητη κρίση και αμφισβήτηση. Στη θέση της μίας και μόνης καθολικής εκκλησίας εμφανίστηκαν παραπλεύρως πολυάριθμες προτεσταντικές και μεταρρυθμισμένες εκκλησίες ενώ στη θέση της μεσαιωνικής ιδέας μιας οικουμενικής Αυτοκρατορίας δημιουργήθηκαν πολυάριθμα κράτη-έθνη, μικρότερα ή μεγαλύτερα.

2.2. Ισπανοκρατούμενη Ιταλία

Η υπογραφή της συνθήκης του Κατώ-Καμπρεζί (Cateau-Cambrésis) το 1559, μεταξύ Γάλλων και Ισπανών, και η επακόλουθη εγκατάλειψη από τους Γάλλους της διεκδίκησης των ιταλικών εδαφών, σηματοδότησε την έναρξη της ισπανικής κυριαρχίας στην ιταλική χερσόνησο, που διήρκεσε έως το 1713. Τα Βασίλεια της Νάπολης (Regno di Napoli), της Σικελίας (Regno di Sicilia) και της Σαρδηνίας (Regno di Sardegna), το Δουκάτο του Μιλάνου (Ducato di Milano) και το Κράτος των Πρεζίντι (Stato dei Presidi), έγιναν και επισήμως επαρχίες της αχανούς Ισπανικής Αυτοκρατορίας. Πέραν όμως των παραπάνω κτήσεων, οι Ισπανοί ασκούσαν επιρροή, είτε έμμεση είτε άμεση, στην πλειονότητα των υπόλοιπων τυπικά αυτόνομων ιταλικών κρατιδίων, πλην της Δημοκρατίας της Βενετίας, η οποία στην ουσία αποτελούσε τον μοναδικό πόλο αντίστασης στους Ισπανούς εντός του ιταλικού χώρου⁹⁴.

Η διοικητική οργάνωση της απέραντης μοναρχίας αποδείχτηκε μια υπόθεση εξαιρετικά δύσκολη και ασταθής. Η συγκεντροποίηση της εξουσίας, σταθερή επιδίωξη

⁹³ FERRONI, *Profilo storico*, σσ. 426-427· CIPOLLA, *Η Ευρώπη*, σσ. 312-318.

⁹⁴ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας*, σσ. 81-82.

των ισπανών βασιλέων, εκφράστηκε στη διάρκεια της βασιλείας του Φίλιππου Δ΄ (1621-1665), με την ανάθεση της διακυβέρνησης του κράτους στον κόμη Γκασπάρ Ολιβάρες (Gaspar de Guzmán, conte'duca di Olivares), τον οποίο έχρισε πρωθυπουργό και τον κατέστησε επί της ουσίας απόλυτο κυβερνήτη της Αυτοκρατορίας και των Βασιλείων. Τα πρώτα χρόνια της διακυβέρνησης του Ολιβάρες χαρακτηρίστηκαν από μεταρρυθμιστικές προσπάθειες στη διοίκηση και από σημαντικές απόπειρες περιορισμού της διαφθοράς και των καταχρήσεων, στο πλαίσιο ενός οράματος επανόδου στη «χρυσή εποχή» της Ισπανίας⁹⁵. Σύντομα όμως οδήγησε τη χώρα στην καταστροφή, εμπλέκοντάς την στον Τριακονταετή Πόλεμο και προκαλώντας αιμορραγία στα κρατικά ταμεία.

Σε ό,τι αφορά τη διοίκηση των ιταλικών κτήσεων, τον πυρήνα της αποτελούσε το Ανώτατο Συμβούλιο της Ιταλίας (Supremo Consiglio d'Italia), ένα κεντρικό όργανο διοίκησης που ιδρύθηκε στη Μαδρίτη το 1563 από τον Φίλιππο Β΄, και στο οποίο συμμετείχαν εκτός των ισπανών διοικητών των κτήσεων, δύο μέλη από το Μιλάνο, δύο από τη Νάπολη και δύο από τη Σικελία⁹⁶. Τα Βασίλεια διοικούνταν από ισπανούς αντιβασιλείς, διορισμένους από τον Βασιλιά, ενώ στο Δουκάτο του Μιλάνου, ανώτατος διοικητής ήταν ο Κυβερνήτης⁹⁷.

Τα υπόλοιπα διοικητικά όργανα είχαν πιο τοπικό χαρακτήρα και διατηρούσαν μια σχετική αυτονομία, αν και πολύ περιορισμένη. Το Στέμμα προσπαθούσε να ελέγξει και να ποδηγετήσει τις τοπικές διοικήσεις και κυρίως τα δικαστήρια και τα κοινοβούλια. Στις απομακρυσμένες επαρχίες άφησε εν πολλοίς τον διοικητικό και δικαστικό έλεγχο στους ντόπιους βαρόνους. Στις πρωτεύουσες των Βασιλείων και ιδίως στη Νάπολη προσπάθησε να ελέγξει και να συμπίεσει τη δύναμη και τις αξιώσεις των αριστοκρατών, που στα χρόνια των Αραγωνέζων και των Ανδεγαυών, αποτελούσαν ισοβαρείς συνομιλητές του Βασιλιά, ως *primi inter pares*, προσφέροντάς τους προνόμια και εντάσσοντάς τους σταδιακά στον κρατικό μηχανισμό⁹⁸. Παράλληλα η Ισπανία αφενός αναζητώντας πρόσθετα έσοδα και αφετέρου επιδιώκοντας πολιτική στήριξη, δημιούργησε μια σειρά από νεόκοπους τηβεννοφόρους στους οποίους το κράτος πουλούσε τίτλους και προνόμια. Οι τελευταίοι στελέχωναν τα ανώτερα σώματα

⁹⁵ H. KAMEN, *Spain, 1469-1714: a society of conflict*, Λονδίνο³: Pearson Longman, 2005, σσ. 214-215.

⁹⁶ L. SALVATORELLI, *Sommario della storia d'Italia*, Τορίνο: Einaudi, 1969, σ. 331.

⁹⁷ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας*, σ. 88.

⁹⁸ G. GALASSO, *Napoli capitale: Identità politica e identità cittadina, studi e ricerche 1266-1860*, Νάπολη: Electa Napoli, 1998, σσ. 113-114.

των δικαστηρίων και των διοικητικών οργανισμών. Στις επαρχίες προχώρησε σε εκτεταμένες πωλήσεις κρατικών γαιών στους βαρόνους, οι οποίοι, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη εξουσία που αποκτούσαν λόγω της διοικητικής και δικαστικής αυτονομίας που απολάμβαναν, στην ουσία επανεισήγαγαν φεουδαλικούς θεσμούς και σχέσεις εξάρτησης, όπως επαναφορά προσόδων ή επιβολή αγγαρειών, δυσχεραίνοντας περαιτέρω το ήδη χαμηλό βιοτικό επίπεδο των αγροτικών πληθυσμών⁹⁹. Το φαινόμενο αυτό έχει περιγραφεί από τους ιστορικούς ως επαναφεουδαρχοποίηση (*rifeudalizzazione*), και εκτάθηκε και πέραν του ιταλικού Νότου, ιδίως σε περιοχές όπου η ανάπτυξη του εμπορίου και της βιοτεχνίας καθυστέρησε ή δεν επέδρασε έντονα στις κοινωνικές δομές.

Μέσω αυτής της τακτικής πώλησης διοικητικών και δημοσιονομικών θέσεων αλλά και συμβάσεων είσπραξης φόρων, που θα εξετάσουμε αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο, αναπτύχθηκε ένα τεράστιο δίκτυο κερδοσκοπίας σε τέτοιο βαθμό που αποτελούσε την πλέον επικερδή δραστηριότητα και λειτουργούσε εις βάρος των εμπορικών δραστηριοτήτων. Στην πραγματικότητα η ισπανική μοναρχία δεν χάραξε και δεν πραγματοποίησε ποτέ μια σοβαρή οικονομική πολιτική για τις ιταλικές κτήσεις της και η ανάπτυξη που είχε σημειωθεί στα μέσα του 16^{ου} αιώνα οφειλόταν περισσότερο σε μια σειρά συγκυριών παρά σε κάποιον κεντρικό κρατικό σχεδιασμό¹⁰⁰. ή όπως εύστοχα το συμπυκνώνει ο Perry Anderson: «Κανένα άλλο από τα μεγάλα απολυταρχικά κράτη στη Δυτική Ευρώπη δεν ήταν τελικά τόσο αριστοκρατικό στο χαρακτήρα του ή τόσο εχθρικό στην αστική ανάπτυξη¹⁰¹».

Όσον αφορά τους υπόλοιπους υπηκόους, τους αναγνωρίστηκαν κάποιες περιορισμένες αυτονομίες όπως το δικαίωμα να συνέρχονται σε τοπικά συλλογικά σώματα, τα Κοινοβούλια (*Parlamenti*) με τρία σώματα (*bracci*) για τα Βασίλεια της Νάπολης και της Σικελίας και (*Stamenti*) για τη Σαρδηνία, ενώ στο Δουκάτο του Μιλάνου λειτουργούσε Γερουσία (*Senato*). Τόσο στη Σικελία όσο και στη Σαρδηνία οι Ισπανοί εισήγαγαν το εκκλησιαστικό δικαστήριο της Ιεράς Εξέτασης, ενώ στη Νάπολη και στο Μιλάνο δεν τα κατάφεραν ποτέ λόγω έντονων τοπικών αντιδράσεων υποκινούμενων κυρίως από τη γαιοκτητική αριστοκρατία, η οποία γνώριζε και

⁹⁹ R. VILLARI, «Note sulla rifeudalizzazione del Regno di Napoli alla vigilia della rivoluzione di Masaniello: I», *Studi Storici* 4 (1963), σσ. 642-660 [637-668].

¹⁰⁰ S. DI FRANCO, «Il dominio spagnolo nel regno di Napoli (secoli XVI-XVII). Istituzioni, economia e cultura di una storia antimoderna», *Itinerari di ricerca storica* 1 (2020), σσ. 28-30 [27-38].

¹⁰¹ P. ANDERSON, *Το απολυταρχικό κράτος*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1986, σ. 57.

φοβόταν την τακτική κατάσχεσης υπαρχόντων και περιουσιών όσων ανακρίνονταν από τους ιεροεξεταστές¹⁰².

Η αυγή του 17^{ου} αιώνα βρήκε, όπως έχουμε δει, την τότε επονομαζόμενη «Αυτοκρατορία στην οποία ο ήλιος δεν δύει ποτέ», σε μια πορεία βαθιάς ύφεσης και παρακμής που επηρέασε έντονα και τα εξαρτημένα από αυτήν βασίλεια και κράτη. Οι τυχοδιωκτικές στρατιωτικές επιχειρήσεις του Στέμματος, με αποκορύφωμα την εμπλοκή στον Τριακονταετή πόλεμο, ενίσχυσαν περαιτέρω την υπανάπτυξη της άλλοτε κραταιάς Ισπανικής Αυτοκρατορίας. Οι υπέρογκες στρατιωτικές δαπάνες οδήγησαν σε υπερβολικές αυξήσεις στη φορολογία ακόμη και των βασικών διατροφικών αγαθών, που με τη σειρά τους αποτέλεσαν αφορμή για το ξέσπασμα μιας σειράς λαϊκών εξεγέρσεων και για μια πολυεπίπεδη και ανισόμετρη πολιτική και κοινωνική κρίση που κορυφώθηκε στα μέσα του αιώνα.

2.2. Βασίλειο της Νάπολης (Regno di Napoli)

Η ισπανοκρατούμενη Νάπολη, πρωτεύουσα του ομώνυμου Βασιλείου, εκείνη την εποχή ήταν μια από τις πολυπληθέστερες ευρωπαϊκές πόλεις –δεύτερη πολυπληθέστερη μετά το Παρίσι– με πληθυσμό που εκτιμάται πως ξεπερνούσε ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα τις 300.000¹⁰³, ενώ κάποιες πηγές κάνουν λόγο ακόμη και για 400.000 κατοίκους στις παραμονές της εξέγερσης, αριθμός μάλλον υπερβολικός. Αυτή η ραγδαία αύξηση οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό και στην εσωτερική μετανάστευση πληθυσμών από τα γύρω χωριά και τις επαρχίες που συνθλίβονταν από τους ντόπιους γαιοκτήμονες και αναζητούσαν επί ματαίω μια καλύτερη τύχη στην πόλη. Επιπλέον, η ιδιότητά της ως ένα από τα μεγαλύτερα λιμάνια και εμπορικά κέντρα του Νότου αποτέλεσε πόλο έλξης για μια σειρά εμπορών και επιχειρηματιών από τη Γένοβα, την Τοσκάνη, τη Λομβαρδία, την Πορτογαλία, κ.ά., που έβρισκαν νέες ευκαιρίες εμπορικής επέκτασης, μέσω και μιας σειράς προνομίων που εξασφάλιζαν από το Στέμμα¹⁰⁴. Παράλληλα από το 1620 ξεκίνησε μια σταδιακή μετατόπιση περίπου 800 οικογενειών της ναπολιτάνικης αριστοκρατίας στην πρωτεύουσα, εξαιτίας της πρόθεσης του αντιβασιλιά να τους ελέγχει στενότερα προσφέροντάς τους προνόμια και

¹⁰² SALVATORELLI, *Sommario*, σσ. 329-331.

¹⁰³ F. BRAUDEL, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15ος-18ος αιώνας)*, τόμ. Α': *Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, ελλ. μτφρ., Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1995, σ. 569.

¹⁰⁴ VILLARI, «Appunti», σ. 746 [739-751].

θέσεις στον διοικητικό μηχανισμό¹⁰⁵. Αυτή η έντονη πληθυσμιακή πύκνωση και κινητικότητα προκάλεσε τεράστια κατασκευαστική δραστηριότητα, που αποτέλεσε και σημαντική πηγή εσόδων για πολλές κοινωνικές κατηγορίες. Η πλειονότητα των κτηρίων στην Νάπολη είχε εκείνη την εποχή από τέσσερις έως έξι ορόφους, όταν στις υπόλοιπες πόλεις, σε ελάχιστες περιπτώσεις υπερέβαιναν τους τρεις¹⁰⁶.

2.2.1. Διοίκηση

Ανώτατος διοικητής του Βασιλείου της Νάπολης ήταν ο αντιβασιλιάς (*vicere*), που διοριζόταν απευθείας από τον βασιλιά, ήταν συνήθως Ισπανός και είχε ως κύριες αρμοδιότητες τον έλεγχο της δικαστικής εξουσίας και της ισπανικής στρατιωτικής φρουράς της πόλης, που συνήθως ήταν ισχνή, καθώς ήταν πρακτικά αδύνατο να ελέγχονται στρατιωτικά επαρκώς όλες οι κτήσεις της τεράστιας Αυτοκρατορίας, με δεδομένες και τις διαρκείς στρατιωτικές και πολεμικές επιχειρήσεις που ήταν σε εξέλιξη την περίοδο που μελετάμε. Ανώτατο όργανο άσκησης των δικαστικών λειτουργιών ήταν το Βοηθητικό Συμβούλιο (*Consiglio collaterale*). Συγκροτούνταν από Ισπανούς και Ναπολιτάνους, επέπτευε την εφαρμογή των νόμων και έλεγχε τις αποφάσεις του αντιβασιλιά. Σε περίπτωση θανάτου ή απουσίας του αντιβασιλιά τον υποκαθιστούσε. Το Κοινοβούλιο (*Parlamento generale*) αποτελούνταν από τρία σώματα, τα *bracci*, που εκπροσωπούσαν τους ευγενείς, τον κλήρο και τις πόλεις που ανήκαν στον βασιλιά, ενώ το 1642¹⁰⁷ συγκλήθηκε τελευταία φορά. Στη συνέχεια συνερχόταν μόνο το σώμα των ευγενών, πλαισιωμένο από έναν μόνο εκπρόσωπο του λαού (*eletto del popolo*)¹⁰⁸. Το ανώτατο φορολογικό δικαστήριο που είχε επιπλέον δημοσιονομικές και συμβουλευτικές αρμοδιότητες ήταν η *Regia Camera della Sommaria*.

¹⁰⁵ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας*, σ. 89.

¹⁰⁶ GALASSO, *Napoli capitale*, σ. 115.

¹⁰⁷ Στα χρόνια του Τριακονταετούς Πολέμου οι διαρκείς και αυξανόμενες οικονομικές απαιτήσεις του Στέμματος εξαιτίας των στρατιωτικών δαπανών, δημιουργούσαν τεράστιες κοινωνικές εντάσεις και πιέσεις που αντανάκλωνταν και στα διοικητικά όργανα. Έτσι το 1642, επί αντιβασιλείας του *duca di Medina de las Torres*, μια κοινοβουλευτική μειοψηφία αντιτίθετο σθεναρά απέναντι στην πλειοψηφική απόφαση. Το ζήτημα αφορούσε την απαίτηση της μειοψηφίας να μπει ένα όριο στην κλιμακούμενη φορολόγηση εξαιτίας του πολέμου, με δεδομένο πως ένα ήδη καθημαγμένο βασίλειο παύει από ένα σημείο και μετά να έχει φοροδοτική ικανότητα. Αυτή η έντονη διχογνωμία που προέκυψε στάθηκε αφορμή για την παύση της λειτουργίας του οργάνου. Βλ. αναλυτικότερα: F. BENIGNO, «I parlamenti nei regni italiani soggetti alla monarchia spagnola: Nuove prospettive di ricerca», 2010, Διαθέσιμο στο: Repositorio de la Universidad Autónoma de Madrid, <http://hdl.handle.net/10486/689135>.

¹⁰⁸ ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ, *Ιστορία της Ιταλίας*, σσ. 88-89.

Σε δημοτικό επίπεδο σημαντικότερος θεσμός ήταν αυτός των Διοικητικών Περιφερειών (*Seggi* ή *Sedili* ή *Piazze*) που χρονολογούνταν από την εποχή των Ανδεγαυών, τον 13^ο αιώνα, και αποτελούσαν μετεξέλιξη των αρχαιοελληνικών φρατριών της Νεάπολης. Οι Περιφέρειες την περίοδο του Φίλιππου Δ΄ ήταν έξι (*Caruana, Nido, Montagna, Porto, Portanova, del Popolo*). Στις πέντε από αυτές συμμετείχαν μόνο ευγενείς και στην έκτη τα μη αριστοκρατικά στρώματα, ως επί το πλείστον τα μικρομεσαία. Κάθε μία από τις Περιφέρειες είχε το δικό της οικόσημο και το δικό της κτήριο. Δεν συνέρχονταν σε μία ενιαία συνέλευση αλλά κάθε μία από αυτές διαβουλευόταν χωριστά πάνω σε κρίσιμα ζητήματα της κοινότητας, ενώ για την υλοποίηση κάποιας απόφασης χρειαζόταν μια πλειοψηφία τεσσάρων Περιφερειών από τις έξι. Από τα επιμέρους διοικητικά σώματα των *Seggi* προέρχονταν οι αντιπρόσωποί τους (*eletti*), οι οποίοι είχαν εκτελεστικές δικαιοδοσίες και συγκροτούσαν ένα δημοτικό συμβούλιο με διευρυμένες αρμοδιότητες, το Tribunale di San Lorenzo¹⁰⁹, στο οποίο προέδρευε ένας δικαστής επιλεγμένος από τον αντιβασιλιά. Η *Seggio del Popolo* είχε εξαιρετικά υποβαθμισμένη λειτουργία, ενώ τα προηγούμενα χρόνια έχανε σταδιακά τα προνόμιά της. Κατέληξε να μην έχει καν αποφασιστικό ρόλο, την περίοδο που μελετάμε, παρά να περιορίζεται στο να αναφέρει διαμαρτυρίες και παράπονα των λαϊκών στρωμάτων¹¹⁰, ενώ ο αντιπρόσωπός της στην ουσία επιλεγόταν από τον αντιβασιλιά μεταξύ μιας μικρής λίστας υποψηφίων¹¹¹. Ο θεσμός των *Seggi* ισχυροποιήθηκε έπειτα από την παύση της σύγκλησης του *Parlamento* από το 1642 και μετά, το οποίο πρακτικά αντικατέστησε, αποκτώντας έναν ρόλο διακεκριμένο πολιτικά και αποκλειστικό σε ό,τι αφορά την εκπροσώπηση των συμφερόντων του Βασιλείου απέναντι στο Στέμμα¹¹². Πρακτικά ήταν ένα σώμα της παλαιάς αριστοκρατίας που διοικούσε για αιώνες την πόλη με συμμετοχή περίπου 130 οικογενειών¹¹³.

Οι κοινότητες και οι δήμοι της περιφέρειας του Βασιλείου από διοικητικής σκοπιάς ονομάζονταν *universitates* (εν. *universitas*), ήδη από τα χρόνια των Ανδεγαυών. Κάθε *universitas* αποτελούσε μια ενότητα, ένα *corpus*, το οποίο ήταν

¹⁰⁹ Το σώμα συνερχόταν στο μοναστήρι της Βασιλικής του Αγίου Λαυρεντίου (Basilica di San Lorenzo Maggiore), εξού και η ονομασία.

¹¹⁰ B. CAPASSO, *La casa e la famiglia di Masaniello* [e-book], Νάπολη: Dr. Gennaro Giannini, 1919, σσ. 63-64. Διαθέσιμο στο: <https://www.gutenberg.org/files/52281/52281-h/52281-h.htm>

¹¹¹ GALASSO, *Napoli capitale*, σ. 123.

¹¹² P. VENTURA, «La capitale e le élites urbane nel Regno di Napoli tra XVI e XVIII secolo», *The Mélanges de l'École française de Rome - Italie et Méditerranée modernes et contemporaines* 1 (2009), σ. 262 [261-296].

¹¹³ GALASSO, *Napoli capitale*, σ. 122.

ανεξάρτητο από τους ανθρώπους που ανήκαν σε αυτό και είτε υπαγόταν στην κρατική δικαιοδοσία (*universitates demaniali*) είτε σε κάποιον φεουδάρχη, συνήθως βαρόνο (*universitates feudali*), και νοούνταν ως ο οφειλέτης των φόρων¹¹⁴. Οι κυριότεροι θεσμοί των *universitates* ήταν: το δικαστήριο της *Regia Udienza provinciale*, με διευρυμένες αρμοδιότητες φορολογικού ελέγχου, αστυνόμευσης και στρατιωτικής άμυνας και υπαγόταν στο *Consiglio collaterale*, η *Precetoria Provinciale*, με αρμοδιότητες ως επί το πλείστον φορολογικές και φοροσυλλεκτικές που υπαγόταν στη *Regia Camera della Sommaria*, και τέλος οι τοπικοί Κυβερνήτες (*Governatori regi*), επιφορτισμένοι με την άμυνα των στρατηγικότερων πόλεων, και οι οποίοι ελέγχονταν από τον αντιβασιλιά. Πρακτικά ο συντονισμός και ο έλεγχος της διοικητικής ζωής και οργάνωσης της περιφέρειας ήταν εξαιρετικά δύσκολος και οι τοπικοί αξιωματούχοι έχαιραν αυτονομίας σε μεγάλο βαθμό¹¹⁵.

Ουσιαστικά σε ό,τι αφορά τη διοίκηση, η μοναρχία ασκούσε περιορισμένο έλεγχο, με τις περισσότερες αρμοδιότητες να συγκεντρώνονται στο πρόσωπο του αντιβασιλιά, ενώ παράλληλα στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά σε ένα δίκτυο «παλαιών» και «νέων» ευγενών που προσπαθούσε να ελέγχει στενά. Όπως έχουμε αναφέρει, στους ντόπιους παλαιούς αριστοκράτες χορηγούσε μια σειρά από προνόμια, όπως για παράδειγμα την απαλλαγή τους από την άμεση φορολογία, ενώ δημιουργούσε και νεόκοπους «αριστοκράτες» μέσω της πώλησης τίτλων ευγενείας, αντλώντας έτσι οικονομικούς πόρους και εξασφαλίζοντας πολιτική στήριξη. Οι νέοι αυτοί τιτλούχοι, εντάσσονταν συνήθως στον διοικητικό και δικαστικό γραφειοκρατικό μηχανισμό. Η τακτική πώλησης τίτλων ευγενείας αλλά και δημοσίων αξιωμάτων από τους βασιλείς ήταν πολύ διαδεδομένη στις μοναρχίες του 16^{ου} και του 17^{ου} αιώνα ή όπως πολύ γλαφυρά και εύστοχα το περιγράφει ο Fernand Braudel: «ο βασιλιάς πωλεί ως ‘εμπόρευμα’ ένα μέρος της εξουσίας του¹¹⁶».

Πολλοί από αυτούς τους παλιούς και νέους ευγενείς αναλάμβαναν την ενοικίαση φόρων, μια παγιωμένη οικονομική πρακτική στα ισπανοκρατούμενα βασίλεια του ιταλικού Νότου (*arrendamenti*¹¹⁷). Οι φοροενοικιαστές απέδιδαν

¹¹⁴ F. ROGGERO, «Il “corpo” e il “territorio” dell’*universitas* nel Regno di Napoli», *Historia et ius* 11 (2017), σσ. 1-32.

¹¹⁵ A. MUSI, *Mezzogiorno Spagnolo. La via napoletana allo Stato moderno*, Νάπολη: Guida Editori, 1991, σσ. 64-65.

¹¹⁶ F. BRAUDEL, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός, 15^{ος}-18ος αιώνας*, τόμ. Β': *Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1998, σ. 658.

¹¹⁷ Το όνομα προέρχεται από το ισπανικό *arrendar* που έχει τη σημασία του νοικιάζω, μισθώνω.

προκαταβολικά στο κράτος ένα προσυμφωνημένο χρηματικό ποσό, σε αντάλλαγμα του δικαιώματος να συλλέξουν το φόρο από διάφορες παραγωγικές και εμπορευματικές δραστηριότητες. Έτσι τα κρατικά ταμεία εξασφάλιζαν άμεσα ρευστό που συνήθως δεν επαρκούσε για να καλύψει τις ανάγκες των επιχειρήσεων του Στέμματος. Μέσω αυτής της διαδικασίας ωστόσο, αναπτυσσόταν ένα δίκτυο δραστηριοτήτων –φοροενοικίαση, υπενοικίαση, φοροείσπραξη– με μεγάλα περιθώρια κερδοσκοπίας, καταχρήσεων, προμηθειών, αυθαιρεσιών, με μόνιμα θύματα τα φτωχότερα στρώματα. Όσοι δε αρνούνταν να πληρώσουν έρχονταν αντιμέτωποι με την ποινή φυλάκισης για λαθρεμπόριο¹¹⁸. Η πρακτική αυτή σε συνδυασμό με τις αλλεπάλληλες φοροεπιδρομές από πλευράς του Στέμματος πυροδοτούσαν πολύ συχνά τη λαϊκή δυσανεμία που έπαιρνε διάφορες μορφές: από μεμονωμένα βίαια περιστατικά και ταραχές, έως διαδηλώσεις και μεγάλης κλίμακας και μαζικότητας εξεγέρσεις.

2.2.2. Κοινωνία

Η διαστρωμάτωση της ναπολιτάνικης κοινωνίας του 17^{ου} αιώνα δεν διέφερε από το πρότυπο των νομοκατεστημένων τάξεων της προνεωτερικότητας, κατάλοιπο της μεσαιωνικής κοινωνικής οργάνωσης. Οι βασικές κοινωνικές τάξεις ήταν οι αριστοκράτες (*nobili*), οι αστοί (*borghesi* ή *popolani*) και οι πληβείοι (*plebei*), καθόλου συμπαγείς και κλειστές, τουναντίον εξαιρετικά ρευστές και διαβαθμισμένες.

Οι ευγενείς διακρίνονταν σε αυτούς που ήταν μέλη των *Seggi* και σε αυτούς που δεν ήταν. Όσοι αριστοκράτες δεν συμμετείχαν στη διοίκηση μπορεί να είχαν μικρότερο ή μεγαλύτερο γόητρο· ορισμένοι από αυτούς ήταν μέλη παραδοσιακών παλαιών οίκων που δεν καταδέχονταν γραφειοκρατικές δραστηριότητες, άλλοι είχαν φεουδαλική προέλευση, κάποιοι ήταν εύποροι και άλλοι όχι τόσο, ενώ δεν έλειπαν και εκείνοι που είχαν προσφάτως αποκτήσει τίτλο ευγένειας¹¹⁹.

Οι αστοί, που οι σύγχρονοί τους, τους αποκαλούσαν *popolo*, παρουσίαζαν ακόμη μεγαλύτερη ανομοιογένεια. Ανάμεσά τους υπήρχαν κάποιοι που κατάγονταν από οικογένειες ευγενών ή κατείχαν φέουδα, αλλά όχι τίτλους, και οι οποίοι είχαν αριστοκρατικό *modus vivendi*. Έπειτα ήταν οι κρατικοί λειτουργοί, μέλη των διοικητικών μηχανισμών και των δικαστηρίων που έχαιραν προνομίων και εκτίμησης

¹¹⁸ A. G. CANINA, «Studi sugli arrendamenti del Regno di Napoli», *Giornale Degli Economisti e Annali Di Economia* 3/4 (1959), σσ. 221–227.

¹¹⁹ GALASSO, *Napoli capitale*, σ. 122.

(*popolo civile*). Το στρώμα των επαγγελματιών του εμπορίου και της αγοράς εμφανιζόταν επίσης έντονα διαβαθμισμένο, με πολλούς εξ αυτών να διαθέτουν τεράστια πλούτη και να εντάσσονται στην κατηγορία των αστών, σε αντίθεση με τους μικροεμπόρους και τους μικροβιοτέχνες που ανήκαν στους πληβείους. Οι επαγγελματικές ενώσεις και οι συντεχνίες τους ήταν κοινές ωστόσο¹²⁰.

Το υπόλοιπο και πληθυσμιακά μεγαλύτερο τμήμα της «Τρίτης Τάξης» αποτελούνταν από τους πληβείους (*la plebe*), μικροέμπορους και μικροτεχνίτες όλων των κλάδων (πλην των τυπογράφων, των χρυσοχόων, των ζωγράφων, των αρχιτεκτόνων και των μεταξουργών που ανήκαν στο *popolo*). Πέραν των μικροεπαγγελματιών, ασφαλώς η μεγάλη μάζα των πληβείων απάρτιζε το υποπρολεταριάτο, δηλαδή ανθρώπους που βρίσκονταν σε κατάσταση απόλυτης ένδειας ή έσχατης κοινωνικής εξαθλίωσης, παλαιούς ή νεοφερμένους κατοίκους της πόλης. Η επιβίωσή τους εξασφαλιζόταν από προχειροδουλειές, επαιτεία, μικροκλοπές ή έκνομες δραστηριότητες. Στις συνειδήσεις των υπόλοιπων πολιτών εμφανίζονταν απείθαρχοι, ταραχοποιοί, υποκινητές επεισοδίων, διαμαρτυριών και εξεγέρσεων¹²¹. Ήταν αυτοί το *mob cittadino* του Hobsbawm, που από τις αρχές του 17^{ου} αιώνα στη Νάπολη αποκαλούνταν *lazzari* (ή *lazzaroni*), και που τους συναντάμε ακόμη, σχεδόν 150 χρόνια αργότερα, στα 1787, σε μια εξαιρετική, αναλυτική περιγραφή του Γκαίτε στο *Ταξίδι στην Ιταλία*¹²². Ήταν αυτοί οι μεγάλοι πρωταγωνιστές των πρώτων θερμών ημερών της εξέγερσης του Masaniello το καλοκαίρι του 1647.

¹²⁰ C. PETRACCONI, «Fonti e prime ricerche sui mestieri a Napoli alla vigilia della rivolta antispagnola», *Quaderni Storici* 26(2) (1974), σσ. 504-505 [501-522].

¹²¹ Ο.π. σσ. 122-123· PARKER, *Global crisis*, σ. 425.

¹²² J. W. GOETHE, *Viaggio in Italia, 1786-1788*, Φλωρεντία: Sansoni, 1959, σσ. 339-346.

2^ο Μέρος

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3. ΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΕΝΤΑΣΗΣ & ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΣΙΚΕΛΙΑΣ

3.1. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες πριν την εξέγερση

Η πάλαι ποτέ κραταιά Αυτοκρατορία είχε κηρύξει από τα μέσα του προηγούμενου αιώνα έξι φορές χρεωκοπία (τα έτη: 1557, 1560, 1576, 1596, 1606 και 1627)¹²³, και μάλιστα εκείνη του 1557 από τον Φίλιππο Β΄ είναι η πρώτη ιστορικά καταγεγραμμένη χρεωκοπία κράτους. Αυτό το δεδομένο και μόνο αρκεί για να αντιληφθούμε τη δεινή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η οικονομία της Ισπανίας την περίοδο που εξετάζουμε. Παράλληλα ήταν ανοιχτή μια σειρά από εξαντλητικά πολεμικά μέτωπα εντός και εκτός ισπανικής επικράτειας. Ο πόλεμος της Ολλανδικής Ανεξαρτησίας ή Ογδοηκονταετής (1568-1648), η Καταλανική εξέγερση (1640-1652), η απόσχιση της Πορτογαλίας (1640-1641) και ο επακόλουθος 25ετής πόλεμος –με όλες τις παραπάνω εξεγέρσεις να υποστηρίζονται ή να υποδαυλίζονται από τους Γάλλους και τον Ρισελιέ που είχε ως στόχο να κατατροπώσει την Αψβουργική ηγεμονία–, καθώς και τα πολυάριθμα μικρότερα ή μεγαλύτερα μέτωπα στο κάδρο του Τριακονταετούς Πολέμου, προκάλεσαν δυσθεώρητες στρατιωτικές δαπάνες για την Ισπανία. Με την αγροτική και βιοτεχνική παραγωγή σε πλήρες μαράζωμα και το εμπόριο σε μεγάλη παρακμή, η μόνη πηγή εσόδων για το Στέμμα ήταν η διαρκής και κλιμακούμενη φορολόγηση των υπηκόων των χαμηλών και μεσαίων στρωμάτων, με δεδομένη την φοροαπαλλαγή που απολάμβαναν ευγενείς και κλήρος.

Το Βασίλειο της Νάπολης αποτελούσε την κυριότερη φοροδοτική πηγή εσόδων για την Ισπανική μοναρχία, μεταξύ των ιταλικών κτήσεων. Η διαρκής φορολόγηση με την *odiosa gabella* των βασικών διατροφικών αγαθών (αλεύρι, σιτηρά, αλάτι, λάδι) των τελευταίων δεκαετιών και η κλιμάκωσή της επί αντιβασιλείας του Δούκα Μεδίνα¹²⁴ (1637-1644), εκτόξευσε το ύψος του φόρου που έφτασε σε ορισμένα αγαθά να υπερβαίνει την αξία τους, όπως για παράδειγμα συνέβη με το στάρι, σύμφωνα με

¹²³ BRAUDEL, *Υλικός πολιτισμός*, σ. 626.

¹²⁴ Duca di Medina de las Torres.

πηγές της εποχής. Έχει υπολογιστεί πως καθ' όλη τη διάρκεια της θητείας του, κάθε χρόνο έφευγαν από τη Νάπολη πάνω από ένα εκατομμύριο δουκάτα για τη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων του Φίλιππου Δ'¹²⁵. Η φτωχοποίηση, η εξαθλίωση και η ανασφάλεια της ναπολιτάνικης κοινωνίας ήταν διαρκείς και εντεινόμενες. Ο επόμενος αντιβασιλιάς, Ναύαρχος της Καστίλης¹²⁶ (1644-1646) αναγκασμένος από το Στέμμα να συνεχίσει τη φοροεπιδρομή, παραιτήθηκε πριν ολοκληρώσει τη θητεία του, φοβούμενος το ξέσπασμα της συσσωρευμένης λαϊκής οργής¹²⁷.

Πέρα από τη διογκούμενη δυσaráεσκεια των στρωμάτων που πλήττονταν από τους απανωτούς φόρους, μια σειρά από άλλες παραμέτρους επενέργησαν στο ξέσπασμα της εξέγερσης. Ο έλεγχος των αντιδράσεων της κοινωνίας που στέναζε από την υπερφορολόγηση περνούσε μέσα από τα διοικητικά όργανα που γίνονταν ολοένα και πιο συγκεντρωτικά και ελεγχόμενα από το Στέμμα και τους αυλικούς του. Στις περιφέρειες η κατάσταση ήταν ακόμη χειρότερη, με την ασυδοσία των βαρόνων να θεσμοθετείται μέσω της εξαγοράς από μέρους τους πολλών, εκ των ελαχίστων, κρατικών γαιών που ξεπουλούσε η μοναρχία, προκειμένου να εισέλθουν χρήματα στα κρατικά ταμεία. Παράλληλα κάποιοι εξωγενείς παράγοντες –καθόλου αμελητέοι–, όπως η επιδημία πανώλης του 1630, που έπληξε περισσότερο τον Βορρά αλλά είχε σημαντικές επιπτώσεις και στον Νότο, ή η έκρηξη του Βεζούβιου το 1631 που προκάλεσε τη μετακίνηση περίπου 44.000 άστεγων από τους πληγέντες οικισμούς στην πρωτεύουσα, συνέργησαν στην επικείμενη διάρρηξη τής –έτσι κι αλλιώς εύθραυστης– κοινωνικής συνοχής και στον επακόλουθο αναβρασμό και την κοινωνικοπολιτική αστάθεια. Συν τοις άλλοις, απόπειρες του παρελθόντος που είχαν να κάνουν είτε με προσπάθειες εκδημοκρατισμού των θεσμών μέσω της διεύρυνσης της αντιπροσώπευσης, είτε με προηγούμενες εξεγέρσεις, είτε με οράματα ουτοπικών κοινωνιών, φαίνεται πως δεν έπαψαν να τροφοδοτούν το συλλογικό φαντασιακό και να αποτελούν για πολλές κοινωνικές ομάδες σημεία αναφοράς, την περίοδο της μεγάλης έντασης που προηγήθηκε της εξέγερσης.

Όσον αφορά τη συγκεντροποίηση της εξουσίας, το κυρίαρχο ζήτημα ήταν η πλήρης υποβάθμιση του θεσμού του *eletto del popolo* των τελευταίων δεκαετιών. Η επιλογή του πραγματοποιούνταν από τον αντιβασιλιά, ο οποίος επέλεγε μεταξύ έξι

¹²⁵ PARKER, *Global crisis*, σ. 426.

¹²⁶ Juan Alfonso Enríquez de Cabrera.

¹²⁷ S. D'ALESSIO, *Masaniello: The Life and Artlife of a Neapolitan Revolutionary*, Άμστερνταμ: Amsterdam University Press, 2022, σ. 40-42.

ονομάτων που πρότεινε η αντίστοιχη Περιφέρεια (*Seggio del Popolo*). Αν κανένα από τα έξι ονόματα δεν τον ικανοποιούσε, απαιτούσε μια νέα λίστα υποψηφίων εξαιρώντας τους προηγούμενους¹²⁸. Αυτή η διαδικασία απέκλειε πλήρως τον λαό από τις αποφάσεις που τον αφορούσαν και ο υποτιθέμενος αντιπρόσωπός του είχε καταλήξει επί της ουσίας να είναι ενεργούμενο του αντιβασιλιά και του θρόνου και να λειτουργεί συχνά εις βάρος του. Η πρακτική αυτή σε συνδυασμό με τη διακοπή της λειτουργίας του Κοινοβουλίου που συντελέστηκε το 1621 και την υποκατάστασή του από τα *Seggi dei nobili*, συνέβαλε στη διόγκωση του χάσματος μεταξύ λαού και ευγενών και στη δυσπιστία των πολιτών απέναντι στις ενέργειες και τις αποφάσεις των αριστοκρατικών οργάνων καθώς και στην απονομιμοποίησή τους στις συνειδήσεις τους. Η αγανάκτηση απέναντι στην καταστρατήγηση των δικαιωμάτων των πολιτών στη συμμετοχή τους στους θεσμούς, εκφράστηκε από τη στήριξη της εξέγερσης από τα μεσαία στρώματα που συμμετείχαν στη διοίκηση (*popolo civile*), ενώ πλάι στο βασικό αίτημα της κατάργησης των επαχθών φόρων έμπαινε και εκείνο της ισότιμης αντιπροσώπευσης λαού και ευγενών στη διοίκηση.

Η μεγάλη πληθυσμιακή συγκέντρωση στην πρωτεύουσα από τις επαρχίες, που όπως είδαμε εντάθηκε στο πρώτο μισό του 17^{ου} αιώνα, δημιούργησε έντονη δημογραφική αστάθεια και ανισορροπία μεταξύ κέντρου-περιφέρειας. Τόσο σε οικονομικό επίπεδο όσο και σε κοινωνικό, οι σχέσεις εντάθηκαν εξαιτίας της μεγάλης επιβάρυνσης που δεχόταν η περιφέρεια για την κάλυψη των αναγκών του επισιτισμού της Νάπολης. Κατέστη έτσι εμφανής η ανάγκη εξεύρεσης νέων πολιτικών λύσεων. Οι επαρχίες του Βασιλείου ωστόσο δεν είχαν ακόμη συνέλθει από τη μεγάλη αγροτική κρίση των ετών 1585-1592 που έπληξε όλον τον Νότο και που οδήγησε στην εξαθλίωση, την πείνα και τη μετανάστευση μεγάλα τμήματα του αγροτικού πληθυσμού καθώς και στην εγκατάλειψη πολλών επίμορτων καλλιεργειών¹²⁹. Άμεσες συνέπειες της κρίσης ήταν αφενός η έξαρση του φαινομένου της ληστείας και αφετέρου μια ισχυρή και ανένδοτη άρνηση των *massari*¹³⁰ να πληρώσουν τον φόρο της δεκάτης στους ιδιοκτήτες της γης, είτε ήταν φεουδάρχες είτε ήταν η εκκλησία. Πολλοί από αυτούς στις αρχές του 17^{ου} αιώνα εγκατέλειψαν τις θέσεις των υποτελών αγροτών και

¹²⁸ Ο.π.

¹²⁹ A. LEPRE, «La crisi del XVII secolo nel Mezzogiorno d' Italia», *Studi Storici* 1 (1981), σσ. 57-58 [51-77].

¹³⁰ Οι *massari* ήταν καλλιεργητές μικρών εκτάσεων, υποδιαιρέσεων του φέουδου που ονομάζονταν *mansi*, και είτε ήταν ελεύθεροι καλλιεργητές που απέδιδαν γαιοπρόσοδο στον *signore* είτε καλλιεργούσαν με σχέση εξάρτησης.

υποβαθμίστηκαν σε μικροχωρικούς που καλλιεργούσαν για ίδια κατανάλωση ή αποφάσισαν να μην συνεχίσουν με κανέναν τρόπο να καλλιεργούν τις εκτάσεις των γαιοκτημόνων, της εκκλησίας ή του Τελωνείου (*Regia Dogana*)¹³¹. Παράλληλα η εντεινόμενη εμπορευματοποίηση των φέουδων και η μετατροπή κρατικών γαιών σε φέουδα, το φαινόμενο δηλαδή που έχει περιγραφεί ως επαναφεουδαρχοποίηση (*rifeudalizzazione*) και που πήρε τεράστιες διαστάσεις στον ιταλικό επαρχιακό Νότο στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, δημιούργησε μια σειρά από νέους *signori* που δεν κατάφεραν να οικοδομήσουν την παραδοσιακή σχέση προστασίας-υποτέλειας της κλασικής μεσαιωνικής φεουδαρχίας. Τέθηκε έτσι σε μεγάλη αμφισβήτηση η αρχή της ισχύος του «αυθέντη», ο οποίος δεν μπορούσε να στερεώσει την εξουσία του μέσω της παράδοσης ή μέσω παλαιών παγιωμένων δεσμών, παρά μόνο σε έναν πρόσφατα αποκτηθέντα τίτλο¹³². Οι αριθμοί είναι εντυπωσιακοί: υπολογίζεται πως στο κατώφλι της εξέγερσης, το 1647, οι πόλεις και οι γαίες που παρέμεναν σε κρατική δικαιοδοσία ήταν μόλις 40 στις περίπου 1700¹³³.

Ενδεικτικό της καταπίεσης που βίωναν οι αγροτικοί πληθυσμοί από τους φεουδάρχες και τους βαρόνους και της όξυνσης της δυσαρέσκειας εναντίον τους είναι το ακόλουθο περιστατικό που έλαβε χώρα τις παραμονές της εξέγερσης της Νάπολης: Σε μια προσπάθεια του αντιβασιλιά duca d'Arcos –στη θητεία του οποίου έμελλε να εκτονωθεί το συσσωρευμένο κοινωνικό εκρηκτικό μείγμα– να βάλει τάξη στο διοικητικό και φορολογικό χάος που είχαν δημιουργήσει οι προκάτοχοί του, κάλεσε τους εκπροσώπους των κοινοτήτων στην πρωτεύουσα ώστε να του εκθέσουν τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν σε αυτό το πεδίο. Οι απεσταλμένοι των φεουδαρχικών κοινοτήτων βρήκαν μια μοναδική ευκαιρία να εισακουστούν συλλογικά και συντονισμένα τα παράπονά τους. Εξέθεσαν στον αντιβασιλιά μια σωρεία περιπτώσεων κατάχρησης εξουσίας, διαφθοράς και ασυδοσίας των βαρόνων εις βάρος των υποτελών, που διαπερνούσαν όλο το Βασίλειο¹³⁴.

Όσον αφορά το φαινόμενο της ληστείας στον ιταλικό επαρχιακό Νότο, αυτή απέκτησε εντελώς διαφορετική φυσιογνωμία στις αρχές του αιώνα. Η πλειονότητα των

¹³¹ S. ZOTTA, «Momenti e problemi di una crisi agraria in uno "stato" feudale napoletano (1585-1615)», *Mélanges de l'école française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes* 2 (1978), σ. 779 [715-796].

¹³² LEPRE, «La crisi del XVII secolo», σ. 64.

¹³³ R. VILLARI, *Un sogno di libertà. Napoli nel declino di un impero, 1585-1648*, Μιλάνο: Mondadori, 2012, σ. 342.

¹³⁴ VILLARI, «Note sulla rifeudalizzazione», σ. 654.

ληστών δεν έβαλλε πλέον «contra usurarios et detinentes pecunias otiosas¹³⁵» αλλά συγκροτούσε συμμορίες στην υπηρεσία των *signori* ή στελέχωνε τις ιδιωτικές στρατιές των βαρόνων, που εφομούσαν σε χωριά και πόλεις κυρίως εναντίον των δημοτικών λειτουργών της οικονομικής και δικαστικής διοίκησης. Στην ουσία οι ληστές έγιναν όργανο επ' αμοιβή υπηρετώντας τα συμφέροντα των φεουδαρχών στις παραμονές και κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του 1647-48¹³⁶.

Το ξαφνικό ζύπνημα του Βεζούβιου τον Δεκέμβριο του 1631 είχε έντονη επίδραση στην αλλαγή της θεώρησης του περιβάλλοντος από τους Ναπολιτάνους και στη σχέση τους με τη φύση: το ηφαίστειο από γόνιμη και ζωοδότρια βουκολική γη είχε αίφνης μετατραπεί σε μια ζωντανή απειλή, ικανή να καταστρέψει και να σκοτώσει. Η έκρηξη και οι καταστροφικές επιπτώσεις της, έδωσαν χώρο σε τελεολογικές ερμηνείες του φυσικού φαινομένου ως αναπόφευκτη οργή του Θεού και της φύσης, που ξέσπασε ως τιμωρία για την διαφθορά και την κοινωνική αταξία, προκειμένου να καθαρθεί η κοινότητα και να γίνει ένα νέο ξεκίνημα με νέα ήθη. Αυτού του είδους οι πεποιθήσεις και οι ερμηνείες τροφοδοτήθηκαν και εργαλειοποιήθηκαν από τις αρχές που τις χρησιμοποίησαν ως προπαγάνδα προκειμένου να επιβάλουν λογοκρισία και να κρατήσουν σε έλεγχο την αναβράζουσα κοινωνία. Αντίστροφες ερμηνείες ωστόσο δόθηκαν από την ίδια την κοινωνία που έβλεπε την έκρηξη ως τιμωρία για τις αδικίες και την κακοδιαχείριση του αντιβασιλιά Κόμη Μοντερέι¹³⁷(1631-1637) και των λειτουργών της διοίκησης¹³⁸.

3.2. Γενικευμένος κοινωνικός αναβρασμός στον ισπανοκρατούμενο ιταλικό Νότο – Η Σικελία ξεσηκώνεται

Στο Βασίλειο της Σικελίας οι συνέπειες της βαθιάς κρίσης στην οποία είχε περιέλθει η Ισπανία διαπέρασαν, όπως και στο Βασίλειο της Νάπολης και με ανάλογο τρόπο, όλα

¹³⁵ «εναντίον των τοκογλύφων και όσων κατέχουν πλούτη που δεν αποδίδουν». Η φράση είναι από την αυτοπαρουσίαση του διάσημου αμπρουτζέζου ληστή Marco Sciarra (1550-1593) που λειτουργούσε ως «φραγγέλιο του Θεού» στοχεύοντας στους τοκογλύφους και σε όσους δεν επένδυναν τα χρήματά τους προκειμένου να προσφέρουν εργασία στους φτωχούς. I. FOSSI, λήμμα «Marco Sciarra» στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 91 (2018), [https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-sciarra_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-sciarra_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 22/12/2023).

¹³⁶ VILLARI, *Politica barocca*, σσ. 134-135.

¹³⁷ Manuel de Guzmán, conte di Monterey.

¹³⁸ L. GIANFRANCESCO, «Narratives and Representations of a Disaster in Early Seventeenth-century Naples», στο D. CECERE, C. DE CAPRIO, κ.ά. (επιμ.), *Disaster Narratives in Early Modern Naples. Politics, Communication and Culture*, Ρώμη: Viella, 2018, σσ. 169-170 [153-176].

τα επίπεδα της κοινωνικής και κρατικής οργάνωσης. Η Σικελία, από τους αρχαίους χρόνους, φημιζόταν για την παραγωγή σιταριού, ενώ από τους Ρωμαίους αποκαλούνταν «ο σιτοβολώνας της Ιταλίας¹³⁹». Στους χρόνους που εξετάζουμε το σιτάρι εξακολουθούσε να είναι η κύρια καλλιέργεια του νησιού και αποτελούσε αφενός βασικό διατροφικό αγαθό και αφετέρου σημαντική πηγή πλουτισμού καθώς το πλεόνασμα εξαγόταν. Οι περιοχές που παρήγαγαν και εξήγαγαν κυρίως σιτηρά ήταν οι κεντρικές και οι δυτικές, συμπεριλαμβανομένου και του Παλέρμο, που αποτελούσε την διοικητική πρωτεύουσα του Βασιλείου. Αντιθέτως στις ανατολικές περιοχές το βασικότερο παραγόμενο προς εξαγωγή προϊόν ήταν το μετάξι, ενώ η Μεσσήνη αποτελούσε το εμπορικό κέντρο του νησιού. Σημαντικές διαφορές στις δύο περιοχές υπήρχαν και σε πολιτικό επίπεδο. Στη Δύση ο βασιλιάς διόριζε τις περισσότερες τοπικές διοικήσεις ενώ οι ανατολικές πόλεις έχαιραν μεγαλύτερης αυτονομίας¹⁴⁰. Ο ανταγωνισμός των δύο πόλεων ήταν πολύ έντονος και ευνοούνταν από την πολυκεντρική διοικητική οργάνωση που προωθούσαν οι Ισπανοί στη Σικελία.

Τα έτη 1636, 1639 και 1640 ήταν χρονιές σιτοδειών που προκάλεσαν μεγάλες αυξήσεις στην τιμή του σιταριού και παράλληλα μείωση των βασιλικών εσόδων από την πώλησή του. Πολλοί αγρότες εγκατέλειψαν μαζικά τα χωράφια και μετακινήθηκαν προς τις μεγάλες πόλεις. Η δυσχερής κατάσταση συνεχίστηκε και τα επόμενα χρόνια: το 1646 και το 1647 ήταν δύο καταστροφικές χρονιές εξαιτίας και των επιζήμιων κλιματολογικών συνθηκών. Οι παρατεταμένες ανομβρίες κατέστρεψαν τα φυτά και οι σοδειές ήταν ισχνές, με την περιοχή της Μεσσήνης να πλήττεται περισσότερο¹⁴¹. Παράλληλα με την ξηρασία του 1647 και ενδεχομένως εξαιτίας της, μια επιδημική κρίση στο Παλέρμο οδήγούσε στον θάνατο εκατοντάδες κατοίκους εβδομαδιαίως ενώ η τιμή του ψωμιού έφτασε στην υψηλότερη τιμή των τελευταίων τριών αιώνων. Οι φοροεπιδρομές της μοναρχίας έρχονταν να προστεθούν σε όλη αυτή τη ζοφερή πραγματικότητα οδηγώντας τα χαμηλότερα στρώματα στην εξαθλίωση και την πείνα. Από το 1643, οπότε εντάθηκε η υπερφορολόγηση στα ισπανοκρατούμενα ιταλικά κράτη προκειμένου να καλυφθούν οι στρατιωτικές ανάγκες του Φίλιππου Δ΄ και για τα

¹³⁹ «Il granaio del Grande Impero».

¹⁴⁰ PARKER, *Global crisis*, σ. 421-425.

¹⁴¹ D. PALERMO, *Sicilia 1647: voci, esempi, modelli di rivolta*, Παλέρμο: Associazione Mediterranea, 2009, σσ. 43-45.

επόμενα τέσσερα χρόνια, υπολογίζεται πως η φορολογική επιβάρυνση των υπηκόων του νησιού διπλασιάστηκε¹⁴².

Όλοι αυτοί οι δυσμενείς παράγοντες –αγροτοδιατροφικές κρίσεις, ζημιογόνες κλιματικές συνθήκες, δυσβάσταχτη κλιμακούμενη φορολόγηση– σε συνδυασμό με την κοινωνικοπολιτική αστάθεια εξαιτίας και της παγιωμένης πρακτικής της μοναρχίας της πώλησης φόρων, αξιωμάτων και κρατικών γαιών, δημιούργησαν ένα εκρηκτικό μείγμα που θα ξεσπούσε στα μέσα του αιώνα σε μια χιονοστιβάδα εξεγέρσεων και ταραχών που δεν άφησαν ανέπαφο κανένα μέρος της Σικελίας.

3.2.1. Προεόρτια: Κοινωνικές ταραχές στη Μεσσήνη το 1646

Η πόλη της Μεσσήνης και οι γύρω περιοχές καθ' όλη τη διάρκεια του 1646 υπέφεραν, όπως είδαμε, από διατροφική κρίση και από σοβαρή έλλειψη σιτηρών που σε συνδυασμό με την ασταθή δημοσιονομική οικονομική κατάστασή είχαν ως συνέπεια την κοινωνική δυσαρέσκεια που οδήγησε στο ξέσπασμα μιας σύντομης εξέγερσης, που θα αποτελούσε και τον προπομπό των μεγάλων λαϊκών εξεγέρσεων που θα ακολουθούσαν τα επόμενα δύο χρόνια.

Αφορμή στάθηκε η απόφαση των κρατικών λειτουργών τον Αύγουστο του 1646 να μειώσουν απανωτά το βάρος της φόρμας του ψωμιού που αντιστοιχούσε σε σταθερό, συγκεκριμένο κόστος. Η είδηση αυτή προκάλεσε έντονες κοινωνικές αντιδράσεις και αμέσως ένα μεγάλο πλήθος κόσμου, αποτελούμενο κυρίως από γυναίκες και παιδιά, ξεχύθηκε στους δρόμους της πόλης διαδηλώνοντας για το επαχθές κόστος του ψωμιού και κρατώντας στύλους με ψωμιά καρφωμένα στα άκρα τους. Οι διαμαρτυρόμενοι εφόρμησαν στα σπίτια των κρατικών λειτουργών και των ντόπιων αριστοκρατών τρέποντάς τους σε φυγή. Ο στρατηγός (*strategoto*)¹⁴³ της πόλης αναγκάστηκε να θεσμοθετήσει ορισμένες ευνοϊκές διατάξεις που όμως προκάλεσαν τριγμούς στο εσωτερικό των αξιωματούχων και των λειτουργών των *Universitates*, οπότε και ανακάλεσε τις περισσότερες από αυτές την ίδια κιόλας ημέρα. Φυσικό επακόλουθο ήταν η εξαγρίωση του πλήθους που πεινούσε, και που συγκεντρώθηκε στο προάστιο του San Leo απειλώντας με ξίφη και τυμπανοκρουσίες να εισβάλει στην πόλη

¹⁴² PARKER, *Global crisis*, σ. 421-425.

¹⁴³ Διοικητικό αξίωμα, κατάλοιπο της βυζαντινής κατάκτησης του νησιού. Στρατηγός του θέματος της Σικελίας.

και να σπάσει τις αποθήκες τροφοδοσίας, διακηρύσσοντας ωστόσο πως δεν επιθυμεί να κλέψει το στάρι παρά μόνο να αγοραστεί από τον καθένα η αναγκαία ποσότητα¹⁴⁴.

Για την εκτόνωση της έκρυθμης κατάστασης ο αντιβασιλιάς του Βασιλείου της Σικελίας de los Vélez αναγκάστηκε να μεταβεί στη Μεσσήνη για να τιμωρήσει τους πρωτεργάτες των ταραχών, ενώ τον επόμενο χρόνο διευρύνθηκε το εκλογικό σώμα προς όφελος των πολιτών, προκειμένου να αποφευχθούν νέες εντάσεις και αναζωπυρώσεις.

3.2.2. Η εξέγερση του Παλέρμο το 1647

Μετά από τις δύο απανωτές κακές σοδειές του 1646 και του 1647, η ισπανική κυβέρνηση τον Μάιο του 1647 πήρε απόφαση να μειώσει το βάρος της φόρμας του ψωμιού. Τα εξαθλιωμένα πλήθη που συνέρρεαν στην πρωτεύουσα από τις γύρω επαρχίες προκειμένου να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους, καθώς και τα πολυάριθμα χαμηλά στρώματα της πόλης αντέδρασαν έντονα. Ο αρχιεπίσκοπος του Παλέρμο συγκάλεσε στις 20 Μαΐου δημόσια λειτουργία μετάνοιας προς εξιλέωση των αμαρτωλών, με σκοπό να κατευνάσει την έκρυθμη κατάσταση που είχε προκληθεί εξαιτίας της πείνας στην παλερμιτάνικη κοινωνία. Κατά τη διάρκεια της λειτουργίας, μια λαϊκή πομπή εισήλθε στον Καθεδρικό της πόλης, κρατώντας έναν πάσσαλο με ένα ψωμί στο άκρο του, τον οποίο και κάρφωσε στην Αγία Τράπεζα. Από το διαμαρτυρόμενο πλήθος ακούγονταν ιαχές και συνθήματα όπως «Viva il re e abbasso le imposte e il malgoverno¹⁴⁵». Στη συνέχεια το εξαγριωμένο πλήθος έβαλε φωτιά στο δημαρχείο, εισέβαλε στις φυλακές απελευθερώνοντας τους κρατούμενους, κατέστρεψε τα φορολογικά γραφεία, εφόρμησε σε διοικητικά κτήρια και σε σπίτια κρατικών λειτουργών θεωρώντας τους υπεύθυνους για την κατάσταση¹⁴⁶. Τα αιτήματα των εξεγερμένων ήταν η κατάργηση των επαχθών φόρων στο στάρι, το κρασί, το λάδι, το κρέας και το τυρί καθώς και η αντιπροσώπευση του λαού στο κοινοβούλιο που αποτελούσε μονοπώλιο της αριστοκρατίας, με τρεις εκλεγμένους.

Ο αντιβασιλιάς de los Vélez την επόμενη μέρα ανταποκρίθηκε στο αίτημα της κατάργησης των φόρων, έδωσε αμνηστία σε όσους εισέβαλαν στις φυλακές, καθαίρεσε το κοινοβούλιο και εκχώρησε το δικαίωμα της εκλογής δύο αντιπροσώπων έναντι

¹⁴⁴ PALERMO, *Sicilia 1647*, σσ. 49-53.

¹⁴⁵ «Ζήτη ο Βασιλιάς, κάτω οι φόροι και η κακοδιαχείριση».

¹⁴⁶ KAMEN, *Πρώιμη Νεότερη*, σ. 263· D. PALERMO, «Per la città e per il regno: dialettica politica e resistenza nelle rivolte palermitane del 1647», *Pedrables* 38 (2018), σσ. 174-175 [169-186].

τριών, στον λαό. Αυτό το τελευταίο ωστόσο αποτέλεσε το προϊόν της πίεσης ορισμένων διανοουμένων της μεσαίας τάξης και των συντεχνιών. Οι συντεχνίες (*maestranze*) προώθησαν για λαϊκούς αντιπροσώπους (*giurati popolari*) δύο πλούσιους εμπόρους, οι οποίοι συνεργάστηκαν με την κυβέρνηση ενώ οι πρωτεργάτες της εξέγερσης, μεταξύ των οποίων και ο Antonino La Pilosa –ο οποίος ταυτοποιήθηκε ως ο επικεφαλής των επεισοδίων (*caroropolo*)– συνελήφθησαν, φυλακίστηκαν και στη συνέχεια βασανίστηκαν και εκτελέστηκαν¹⁴⁷. Η εξέγερση σε αυτή την πρώτη φάση έδειχνε να εκτονώνεται.

Στις αρχές του καλοκαιριού ωστόσο οι διαμαρτυρίες επεκτάθηκαν εκτός του Παλέρμο με τα αιτήματα να είναι τα ίδια με της πρωτεύουσας και να κυκλοφορούν ευρέως σε φυλλάδια. Στο μεταξύ στη Μητρόπολη, η κατάσταση, αν και φαινομενικά παρουσίαζε μια σταθερότητα, εξακολουθούσε να είναι έκρυθμη. Στις 2 Ιουνίου ξεκίνησε η διάδοση μιας φήμης που πυροδότησε νέες εντάσεις: σε ένα πλοίο που θα μετέφερε τον αρχιεπίσκοπο της Μεσσήνης και άλλες σημαίνουσες προσωπικότητες και ήταν έτοιμο να σαλπάρει από το λιμάνι της πόλης, διαδόθηκε πως φορτώθηκαν κιβώτια με όλους τους θησαυρούς της πόλης, μετρητά καθώς και πολύτιμα αντικείμενα της Εταιρείας του Ιησού, προκειμένου να μεταφερθούν σε ασφαλέστερο τόπο. Για να κατευναστεί το κλίμα χρειάστηκε η μεσολάβηση των δύο *giurati popolari* πλαισιωμένων από πολλούς αξιωματούχους, κατόπιν εντολής του αντιβασιλιά¹⁴⁸.

Με το ξέσπασμα της εξέγερσης στη Νάπολη στις 7 Ιουλίου και την ταχύτατη διάδοση των νέων, που έφτασαν στο Παλέρμο στις 11 Ιουλίου, ξεκίνησε και στη σικελική Μητρόπολη, μεταξύ ορισμένων συντεχνιακών κλάδων, η συζήτηση για γενίκευση της εξέγερσης και ανατροπή της ισπανικής κυβέρνησης και των ευγενών στα πρότυπα των ναπολιτάνικων κατακτήσεων.

Μεταξύ αυτών που είχαν συλληφθεί και φυλακιστεί στη διάρκεια των γεγονότων του Μαΐου ήταν και ο χρυσοχόος Giuseppe D' Alesi, ο οποίος είχε καταφέρει να αποδράσει και να βρει καταφύγιο στη Νάπολη. Εκεί φέρεται να συμμετείχε στην εξέγερση του Masaniello. Επέστρεψε από τη Νάπολη στα κρυφά, στις αρχές του Αυγούστου, και ανέλαβε να συνενώσει τους αρχηγούς των συντεχνιών και να γίνει πρωτεργάτης μιας δεύτερης και μαζικότερης επίθεσης προς την ισπανική

¹⁴⁷ H. G. KOENIGSBERGER, «The Revolt of Palermo in 1647», *Cambridge Historical Journal* 3 (1946), σσ. 132-133 [129-144].

¹⁴⁸ PALERMO, *Sicilia 1647*, σ. 80.

διακυβέρνηση και τους ευγενείς. Οργάνωσε μια συνωμοσία με στόχο την καθαίρεση του αντιβασιλιά, των υπουργών και των ευγενών της διοίκησης. Υπήρξε σχέδιο απαγωγής του αντιβασιλιά, που απέτυχε εξαιτίας κατασκόπων που τον προειδοποίησαν. Ωστόσο ο D' Alesi, που ανακηρύχθηκε γενικός αρχηγός (*capitano generale*), σύντομα κατάφερε να πολιορκήσει και να κυριεύσει το Palazzo Reale αναγκάζοντας τον αντιβασιλιά να διαφύγει μέσω θαλάσσης. Ο D' Alesi στη συνέχεια συνεργάστηκε με τους αριστοκράτες, με θεσμικούς αξιωματούχους και με τον πανούργο τοπικό ιεροεξεταστή, ο οποίος τον παγίδευσε σε ένα σχέδιο αποδόμησής του¹⁴⁹. Ο ιεροεξεταστής Diego Trasmiera τον έχρισε εν ζωή δήμαρχο της πόλης, του έδωσε μια αδρή χρηματική αποζημίωση και διεγείροντας τη ματαιοδοξία του τον περιέβαλε με υπερβολικές τιμές και τον παρακινούσε σε πράξεις επίδειξης, όπως για παράδειγμα να ντύνεται πολυτελώς. Όλα αυτά στόχευαν στην πρόκληση της δυσαρέσκειας των λαϊκών στρωμάτων και των συντεχνιών. Πράγματι ο D' Alesi άρχισε να χάνει σταδιακά το λαϊκό έρεισμα. Στα τέλη του Αυγούστου και ενώ επέστρεψε στην πόλη ο αντιβασιλιάς, στο εσωτερικό του λαϊκού κινήματος προέκυψαν εντάσεις και αντιθέσεις, τις οποίες εκμεταλλεύτηκαν οι αρχές και οι ευγενείς. Ο αντιβασιλιάς στις 23 Αυγούστου επικύρωσε ορισμένες μεταρρυθμίσεις που περιγράφονταν σε μια συμφωνία νέων όρων διακυβέρνησης (*capitoli*)¹⁵⁰ που είχαν συντάξει εκπρόσωποι των συντεχνιών, ωστόσο οι μεγαλέμποροι και οι πλούσιοι αστοί προχώρησαν σε αντεπαναστατική δράση υποδαυλιζόμενοι από τους αριστοκράτες. Ο D' Alesi συνελήφθη, αποκεφαλίστηκε και ο εκτελεστής του κάρφωσε το κεφάλι του σε ένα δόρυ και το περιέφερε στην πόλη¹⁵¹.

Τον Σεπτέμβριο τα ισπανικά στρατεύματα μπήκαν στο Παλέρμο, οι επιβαρύνσεις στα αγαθά πρώτης ανάγκης επανήλθαν και η εκπροσώπηση του λαού στο κοινοβούλιο μέσω δύο εκλεγμένων αντιπροσώπων καταργήθηκε.

¹⁴⁹ F. BENIGNO, *Favoriti e ribelli. Stili della politica barocca*, Ρώμη: Bulzoni, 2011, σσ. 176-178.

¹⁵⁰ Μεταξύ άλλων, στα νέα *capitoli*, 49 στον αριθμό, προβλεπόταν γενική αμνήστευση όλων των πολιτών του Βασιλείου, μείωση των γαιοπροσόδων, επαναφορά στην βασιλική δικαιοδοσία των φεουδαλικών γαιών, κατάργηση των φόρων σε όλο το Βασίλειο πλην των φόρων της *Regia Dogana*, συγκρότηση της διοικούσας αρχής της Συγκλήτου (*Senato*) από τρεις αντιπροσώπους των ευγενών και ισάριθμους λαϊκούς αντιπροσώπους, αποκλειστικά γηγενείς κ.ά. Αναλυτικότερα βλ. PALERMO, *Sicilia 1647*, σ. 130 και σημ. 67.

¹⁵¹ H. KAMEN, *Il secolo di ferro (1550-1660)*, Bari: Laterza, 1975, σσ. 502-503.

3.2.3. Η Κατάνια ακολουθεί

Ελάχιστες μόνο μέρες μετά τις αρχικές εντάσεις στο Παλέρμο, στις 27 Μαΐου, ήταν η σειρά των Κατανέζων να ξεσηκωθούν ενάντια στις καταχρήσεις της ισπανικής διοίκησης, στην υπερφορολόγηση και στους ευγενείς που συμμετείχαν στη διοίκηση. Την ίδια μέρα μάλιστα, σύμφωνα με πηγές της εποχής, το κέντρο της πόλης γέμισε με προπαγανδιστικό υλικό, με τα συνθήματα: «στα όπλα στα όπλα» και «στο αίμα στο αίμα», ενώ οι ευγενείς που συγκέντρωναν όλη τη μήνι και τις απειλές του πλήθους κλειδαμπαρώθηκαν στις οικίες τους. Το αίτημα της κατάργησης των *gabelle* ήταν κυρίαρχο και κυκλοφορούσε σε όλη την πόλη, ενώ παράλληλα οπλισμένα πλήθη συνέρρεαν από όλες τις γειτονιές. Ομάδες τεχνιτών και μέλη των συντεχνιών προσπάθησαν να αποκτήσουν τον έλεγχο της πόλης¹⁵². Ο κυβερνητικοί θεσμοί της πόλης βρέθηκαν σε μεγάλη αμηχανία και διχογνωμία, σχετικά με την άμεση – προσχηματική– κατάργηση ορισμένων επιβαρύνσεων προκειμένου να εξευμενίσουν την οργή των κατοίκων.

Τα πνεύματα οξύνονταν πολύ καθώς περνούσαν οι ώρες. Η πλατεία γέμισε προσανάμματα από σφρούς κλαδιών και από τον λαό εκτοξεύονταν απειλές προς τους ευγενείς πως θα καούν ζωντανοί. Όλες οι προσπάθειες μεσολάβησης από πλευράς εξουσίας απέβησαν άκαρπες. Τα ξεσηκωμένα πλήθη εφόρμησαν στις φυλακές και απελευθέρωσαν τους κρατούμενους, ενώ παράλληλα έκαψαν τα αρχεία των δικαστηρίων.

Μια νέα προσπάθεια της διοίκησης να επιτευχθεί συμβιβασμός με τους εξεγερθέντες οδήγησε σε διαπραγματεύσεις. Οι Κατανέζοι ζήτησαν ό,τι και οι Παλερμιτάνοι: κατάργηση των φόρων στα βασικά αγαθά, διεύρυνση της λαϊκής αντιπροσώπευσης στους θεσμούς και επιπλέον επαναφορά των προσφάτως ξεπουλημένων περιχώρων της πόλης σε κρατική δικαιοδοσία. Τα αμέσως προηγούμενα χρόνια, μεταξύ του 1640 και του 1645 είχαν πουληθεί από το Στέμμα πάνω από δέκα αγροτικοί οικισμοί των περιχώρων (*casali*) σε μεγαλέμπορους και νέο-αριστοκράτες, μέλη του φοροεισπρακτικού βασιλικού δικτύου¹⁵³.

Η ικανοποίηση των αιτημάτων ξεκίνησε από την αντικατάσταση δύο μελών της Συγκλήτου (*Senato*) από ισάριθμους εκπροσώπους του λαού, πράξη που από μόνη της

¹⁵² PALERMO, *Sicilia 1647*, σσ. 89-93.

¹⁵³ Ο.π. σσ. 93-96.

δεν κατάφερε να σβήσει την εξέγερση. Τα πλήθη ζητούσαν από την εύπορη αριστοκρατία, με τη συνεχιζόμενη απειλή του εμπρησμού της περιουσίας της, να παραχωρήσει γενναίο δάνειο στην πόλη ούτως ώστε να ικανοποιηθούν οι διατροφικές ανάγκες τους. Ο ένας εκ των δύο νεοεκλεγέντων αντιπροσώπων προχώρησε με τους ευγενείς στην υπογραφή μιας συνθήκης ειρήνευσης με νέους όρους διακυβέρνησης (*capitoli*). Μεταξύ άλλων υπογράφηκαν: γενική αμνηστία για τους εξεγερμένους, ανάληψη της ευθύνης για την εξέγερση από τους ευγενείς υπό την έννοια της αυτουργίας, επιστροφή των αγροτικών οικισμών σε κρατική δικαιοδοσία, δημιουργία επίσημου θεσμού λαϊκών αντιπροσώπων με διηνεκή ισχύ.

Από τις 31 Μαΐου έως τις 2 Ιουνίου εισπράχθηκαν από τους ευγενείς 30.000 σκούδα για την αγορά σιταριού. Οι ευγενείς προσπάθησαν να παρεισδύσουν με διάφορους τρόπους στους κόλπους των εξεγερμένων και να ανακτήσουν τον έλεγχο. Κατάφεραν μάλιστα να εισχωρήσουν ως έναν βαθμό. Ένας από αυτούς, ο Bernardo Paternò γόνος παλαιάς αριστοκρατικής οικογένειας που έχαιρε ωστόσο αποδοχής και στήριξης από διάφορα επαγγελματικά στρώματα, ενεπλάκη ενεργά στην εξέγερση, ανέλαβε οργανωτικές πρωτοβουλίες και ουσιαστικά ηγήθηκε για όλον τον Ιούνιο. Οι ευγενείς προσπαθούσαν να εξυπηρετήσουν τα δικά τους συμφέροντα όπως και κάθε εμπλεκόμενο κοινωνικό στρώμα ή επαγγελματική ομάδα. Αυτές οι συγκρούσεις συμφερόντων σε μεγάλο βαθμό επιτάχυναν την τελική κατάπνιξη της εξέγερσης. Τις επόμενες εβδομάδες ακολούθησαν πολλές διαπραγματεύσεις με τον αντιβασιλιά de los Vélez, ο οποίος είχε πολλά ανάλογα μέτωπα ανοιχτά σε όλη τη σικελική επικράτεια. Έγιναν πολλές διοικητικές ανακατατάξεις και πραγματοποιήθηκαν πολλές διαπραγματευτικές αποστολές από και προς το Παλέρμο μέχρι την οριστική κατάπνιξη της εξέγερσης. Ο αντιβασιλιάς επικύρωσε κάποια από τα αιτήματα με αντάλλαγμα τον αφοπλισμό του πλήθους, πράγμα που δεν συνέβη άμεσα. Αριστοκρατία και κλήρος σε συνεργασία με τη Σύγκλητο, συσπειρώθηκαν στην τελική φάση καταφέροντας να ανακτήσουν πλήρως τον έλεγχο¹⁵⁴. Η κατάσταση ομαλοποιήθηκε οριστικά τον επόμενο χρόνο. Οι πρωτεργάτες της εξέγερσης συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν. Η εμπλοκή του Bernardo Paternò προσπάθησε να αποσιωπηθεί από το γένος του, μέσω ακόμη και της απαλοιφής του από γενεαλογικές καταγραφές. Ο θεσμός των λαϊκών αντιπροσώπων διατηρήθηκε για ένα έτος¹⁵⁵.

¹⁵⁴ Ο.π. σσ. 96-109.

¹⁵⁵ Ο.π. 110-114.

3.2.4. «Θερμό» σικελικό καλοκαίρι

Ο βρετανός ιστορικός Henry Kamen έχει επισημάνει πως σε ολόκληρη την ιστορία της Ευρώπης πριν από τον 20ό αιώνα, δύο υπήρξαν τα κορυφαία επαναστατικά έτη: Το 1848 με την Άνοιξη των Λαών και το 1648 που εκτιμούσε πως έχει υπομελετηθεί από τους ιστορικούς¹⁵⁶.

Ο ιταλός ιστορικός Aurelio Musi, κατεξοχήν μελετητής της εξέγερσης του Masaniello και των ιταλικών προνεωτερικών εξεγέρσεων, ενώ έχει σταθεί κριτικά στο ερμηνευτικό σχήμα της «γενικευμένης κρίσης του 17^{ου} αιώνα» και των συνεπαγόμενων «ταυτόχρονων επαναστάσεων», θεωρεί πως μπορεί να έχει λειτουργικότητα στην περίπτωση της Σικελίας ειδικά, αλλά και του ιταλικού Νότου γενικότερα¹⁵⁷. Ο ίδιος στις σχετικές μελέτες του εισάγει τον όρο «υποσύστημα Ιταλία» (*sottosistema Italia*) ως θεμελιώδη συνιστώσα του ισπανικού αυτοκρατορικού συστήματος, που συμπυκνώνει τις επιμέρους κοινωνικοπολιτικές και διοικητικές ιδιαιτερότητες αλλά και χαρακτηριστικά του ισπανοκρατούμενου Νότου¹⁵⁸.

Κατά πόσον τα έτη 1647-48 ήταν επαναστατικά σε ευρωπαϊκή κλίμακα αποτελεί, όπως έχουμε διαπιστώσει, ένα μεγάλο ιστορικό ζήτημα που έχει προσλάβει χαρακτηριστικά ιστοριογραφικής «έριδας» και που διατηρεί ακόμη, σε κάποιο βαθμό, αρκετές πτυχές ανοιχτές. Ωστόσο, στην περίπτωση του Βασιλείου της Σικελίας και της έκτασης που έλαβε το φαινόμενο των ταραχών και εξεγέρσεων του 1647, επανέρχεται το ζήτημα της «γενικευμένης εξέγερσης» και εισάγεται κυρίως μέσω της οπτικής και του λεξιλογίου των σύγχρονων με τα γεγονότα χρονικών και αναφορών. «Μεταδοτική ασθένεια» (*contagio*), «κακό παράδειγμα» (*malo esempio*), μετάδοση «με τον τρόπο της αστραπής» (*a guisa di un fulmine*), «πεπρωμένο των ταραχών» (*fatalità di disordine*)¹⁵⁹, είναι λίγες μόνο από τις περιγραφές του φαινομένου που έχουν καταγραφεί. Ένα σημαντικό ερώτημα που ανακύπτει στην περίπτωση της Σικελίας είναι με ποια μέσα και ποια ταχύτητα κυκλοφορούσαν τα νέα των εξεγέρσεων των

¹⁵⁶ KAMEN, *Il secolo*, σ. 499.

¹⁵⁷ A. MUSI, «La rivolta antispagnola a Napoli e in Sicilia», στο G. CHERUBINI, F. DELLA PURATA, κ.ά. (επιμ.), *Storia della società italiana*, τ. XI, *La Controriforma e il Seicento*, Μιλάνο: Teti, 1989, σ. 322 [317-358].

¹⁵⁸ A. MUSI, «Le rivolte italiane nel sistema imperiale spagnolo», *Mediterranea-Ricerche storiche* 4 (2005), σσ. 209-220.

¹⁵⁹ Οι φράσεις με τη σειρά που αναφέρονται ανήκουν στους: Giovanni Battista Birago Avogadro (1653), Antonio Conte Collurafi (1651), ομοίως, Vincenzo Auria (1653-1674).

μεγάλων πόλεων και κυρίως του Παλέρμο και της Κατάνιας, και σε ποιο βαθμό πυροδότησαν την κινητοποίηση των κατοίκων των υπολοίπων περιοχών. Επιπροσθέτως, προκύπτει κάποιο μοντέλο δράσης, τακτικής, αιτημάτων και διεκδικήσεων;

Σε ό,τι αφορά τα κέντρα του Παλέρμο και της Κατάνιας, όπου οι εξεγέρσεις συνέβησαν σχεδόν ταυτόχρονα, είδαμε πως υπήρξε μεγάλη κινητικότητα μεταξύ των δύο πόλεων εκείνες τις ημέρες, με αποστολές διαπραγμάτευσης, απεσταλμένους αξιωματούχους του αντιβασιλιά, κ.λπ. Από εκεί και πέρα οι πληροφορίες και οι φήμες ακολουθούσαν τα μονοπάτια μετακίνησης των ανθρώπων της εποχής: μέλη των επαναστατικών πυρήνων που το έσκαγαν για να αποφύγουν συλλήψεις και εκτελέσεις, εποχικοί αγρότες και εργάτες σε κίνηση μεταξύ του τόπου εργασίας και του τόπου κατοικίας τους, μοναχοί που αναλάμβαναν μια καινούρια θέση ή περιπλανώμενοι ιεροκήρυκες, στρατιωτικά τάγματα σε πορεία, έμποροι, βοσκοί¹⁶⁰, μετέφεραν τα νέα από στόμα σε στόμα, όχι ασφαλώς αυτούσια κι αναλλοίωτα, αλλά περασμένα από όλα τα φίλτρα και τις προσλαμβάνουσες που μπορούσε να διαθέτει ένα τόσο πληθωρικό και ετερογενές μωσαϊκό ανθρώπων. Επιπλέον σε ό,τι αφορά την εξέγερση του Παλέρμο υπήρξε και ένας επίσημος διάυλος πληροφόρησης: στις 21 Μαΐου ο αντιβασιλιάς, φοβούμενος πως οι ταραχές θα επεκταθούν και σε άλλα μέρη της σικελικής επικράτειας και η κατάσταση θα γίνει ανεξέλεγκτη, έστειλε επιστολές στους καστελάνους και τους οπλαρχηγούς όλων των περιοχών του νησιού, προκειμένου να λάβουν μέτρα αποτροπής κάθε πιθανού επεισοδίου¹⁶¹.

Το επαναστατικό κύμα ξεκίνησε από τα περίχωρα και τις κοντινές πόλεις του Παλέρμο και συμπαρέσυρε τόσο κρατικές όσο και φεουδαλικές γαίες, με τα αιτήματα πάνω-κάτω να είναι κοινά και σχετικά με την κατάργηση των φόρων, τη διατροφική επάρκεια, την κακοδιοίκηση και τον συγκεντρωτισμό, την ενίσχυση της λαϊκής αντιπροσώπευσης. Στο άκουσμα των προσωρινών –όπως αποδείχτηκε εκ των υστέρων– κατακτήσεων της κατάργησης των φόρων και της εκλογής δύο αντιπροσώπων από το *popolo* στο Παλέρμο, κάθε κάτοικος του νησιού που ανήκε στα μικρομεσαία στρώματα είδε την πιθανότητα της βελτίωσης της ζωής του μπροστά στα μάτια του. Οι ταραχές ξεσπούσαν σχεδόν αυθόρμητα και ενστικτωδώς υποκινούμενες

¹⁶⁰ D. PALERMO, «Le rivolte siciliane del1647: Il caso degli Stati del Principe di Paternò», *Mediterranea-Ricerche storiche* 11 (2007), σ. 458 [457-490].

¹⁶¹ PALERMO, *Sicilia 1647*, σσ. 118-119.

από τα συλλογικά συναισθήματα του θυμού απέναντι στην εξαθλίωση, της ελπίδας για ένα καλύτερο αύριο αλλά και της μίμησης του «προτύπου» του Παλέρμο. Μέρα με τη μέρα ξεσηκωνόταν και από μία πόλη: το Τράπανι (Trapani) και έπειτα η Μαρσάλα (Marsala), η Ματσάρα (Mazzara) και η Τσεφαλού (Cefalù) στα δυτικά, το Πάττι (Patti), το Μιλάτσο (Milazzo), το Ραντάτσο (Randazzo) στα δυτικά, οι Συρακούσες (Siracusa), το Καλτατζιρόνε (Caltagirone), η Τσιμίνα (Ciminna), ο Ακράγαντας (Girgenti) και πολλές ακόμη. Σε ορισμένες από αυτές, όπως π.χ. στην Καστάνια (Castania) ή στην Ούκρια (Ucria) κυρίαρχο αίτημα ήταν εκείνο της κατάργησης ή της ελάφρυνσης των φόρων, σε άλλες, όπως π.χ. στο Μουσομέλι (Mussomeli) οι κάτοικοι ξεσηκώθηκαν εναντίον της κακής διαχείρισης και της άνισης διανομής των διατροφικών πόρων από τους κρατικούς λειτουργούς, ενώ στις εξαρτημένες περιοχές από βαρόνους και πρίγκηπες, πλάι στα άλλα αιτήματα εγείρονταν και αιτήματα ρήξης της σχέσης υποτέλειας και ευθείας προσάρτησης στο Βασίλειο¹⁶².

Αδιαμφισβήτητα η εξέγερση της πρωτεύουσας ήταν η σημαντικότερη, τόσο από πλευράς έντασης όσο και μαζικότητας. Υπήρξε δε το αντιπροσωπευτικό μοντέλο, το παράδειγμα, το σημείο αναφοράς όλων των εξεγέρσεων και ταραχών που συγκλόνισαν τη σικελική επικράτεια το καλοκαίρι του 1647. Αυτό δεν σημαίνει πως ερμηνεύεται ως ένα πρότυπο που αναπαρήχθη μηχανιστικά ούτε είχε τη σχέση αιτίου-αιτιατού με τις υπόλοιπες εξεγέρσεις. Μπορεί να αποτελέσει όμως ένα αποτελεσματικό κλειδί ανάγνωσης και μελέτης όλων των ξεχωριστών επεισοδίων στην πολυπλοκότητά τους και με τα ιδιαίτερα τοπικά χαρακτηριστικά τους, εντός ενός ιστορικού πλαισίου του οποίου υπήρξε το σημαντικότερο και συνθετότερο γεγονός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4. Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΗΣ ΝΑΠΟΛΗΣ ΤΟΥ 1647-1648

4.1. Στο κατώφλι της κοινωνικής έκρηξης

Η όξυνση της υπερφορολόγησης, η κακοδιαχείριση και ο συγκεντρωτισμός των εξουσιών των *Seggi dei nobili* και κυρίως η κλιμάκωση της κοινωνικής δυσαρέσκειας, οδήγησε, όπως είδαμε, τον αντιβασιλιά, Ναύαρχο της Καστίλης (Juan Alfonso

¹⁶² Ο.π. σσ. 113-132· PALERMO, «Le rivolte», σ. 459.

Enríquez de Cabrera) στην παραίτηση από το αξίωμά του μετά από μόλις δύο έτη θητείας (1644-1646). Ο αντιβασιλιάς φοβόταν πως το εκρηκτικό μείγμα που είχε δημιουργηθεί θα πυροδοτούνταν «στα χέρια του».

Αντικαταστάτης του ορίστηκε ο δούκας d' Arcos (Rodrigo Ponce de León duca d' Arcos), ο οποίος ανέλαβε καθήκοντα τον Φεβρουάριο του 1646. Οι οικονομικές πιέσεις και οι κοινωνικές εντάσεις συνεχίστηκαν αν και ο νέος αντιβασιλιάς έκανε αρχικά κάποιες περιορισμένες προσπάθειες προκειμένου να εξισορροπηθεί κάπως η κατάσταση. Στις αρχές του καλοκαιριού του ίδιου έτους, όταν γαλλικά στρατεύματα επιτέθηκαν στο ισπανικό ημιπερίκλειστο έδαφος Ορτομπέλλο (Ortobello) στην Τοσκάνη, ο δούκας d' Arcos απέστειλε χιλιάδες στρατού και απαίτησε από τους Ναπολιτάνους έκτακτη εισφορά (*donativo*) ενός εκατομμυρίου δουκάτων. Οι ευγενείς των *Seggi* δέχτηκαν το αίτημά του με την προϋπόθεση ότι θα τους παραχωρούσε μεγαλύτερη αυτονομία και απευθείας πρόσβαση στον Βασιλιά. Μετά από αρκετές διαβουλεύσεις και διχογνωμίες μεταξύ των μελών των *Seggi* αποφασίστηκε η έκτακτη επιβολή φόρου (*gabella*) σε ορισμένα βασικά αγαθά, όπως στα φρούτα, στα λαχανικά και στο αλεύρι, στον καπνό και σε κάποια είδη ξυλείας. Ειδικά για τα φρούτα επιβλήθηκε φόρος πέντε καρλίνων (*carlini*) ανά καντάρι για τα καλοκαιρινά φρούτα και δέκα καρλίνων για τα χειμερινά. Το διάταγμα εκδόθηκε στις 3 Ιανουαρίου του 1647 και πυροδότησε μεγάλες κοινωνικές αντιδράσεις επειδή, πέραν των άλλων, τις τελευταίες δεκαετίες κανείς δεν είχε τολμήσει να φορολογήσει τα φρούτα, μετά και την τελευταία κατάργηση αυτού του φόρου από τον αντιβασιλιά Δούκα Οσούνα (1616-1620) και μάλιστα με δημόσια ανακοίνωσή του¹⁶³.

Η είσπραξη του νέου επαχθούς φόρου κατέστη πολύ δύσκολη υπόθεση και επιστρατεύτηκαν επιπλέον αξιωματούχοι για να ασκήσουν πίεση στον λαό. Λίγους μήνες μετά άρχισαν οι πρώτες εντάσεις. Στις 6 Ιουνίου, κήκε ένα τελωνειακό φυλάκιο στην Piazza del Mercato, με τον Masaniello να αναλαμβάνει σε δεύτερο χρόνο την ευθύνη της επιχείρησης¹⁶⁴. Στις 30 Ιουνίου μια μεγάλη ομάδα εφήβων οπλισμένων με ραβδιά, περίπου 200 άτομα, οι επονομαζόμενοι *Alarbi*¹⁶⁵, υπό την καθοδήγηση του

¹⁶³ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 44-45· MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1254.

¹⁶⁴ V. DINI, *Masaniello: L'eroe e il mito*, Ρώμη: Newton Compton, 1995, σ. 18.

¹⁶⁵ Οι *Alarbi*, μια τοπική ονομασία των *Arabi* (δηλαδή οι Άραβες), ήταν μια πολυάριθμη ομάδα νέων παιδιών, από 200 έως 500 άτομα, με μεγαλύτερη ηλικία τα 18 έτη, που παρουσίαζαν ένα θέαμα κατά τη διάρκεια του εορτασμού της Παναγίας του Καρμύλου Όρους στις 16 Ιουλίου. Παρατάσσονταν σε δύο αντίπαλους «στρατούς», έναν «χριστιανικό» και έναν «αραβικό», και μάχονταν για την κατάκτηση ενός

Masaniello συγκεντρώθηκαν κάτω από το Palazzo Reale, ενδιαίτημα του αντιβασιλιά, και απειλούσαν πως θα επιτεθούν στο φρούριό του, ενώ φώναζαν «senza gabella»¹⁶⁶.

Μερικές εβδομάδες πριν από τον κρίσιμο Ιούλιο είχαν μαθευτεί τα νέα των εξεγέρσεων στη Σικελία, ενώ στη Νάπολη άρχισαν να κυκλοφορούν ευρέως τα δύο διατάγματα με τα οποία ο αντιβασιλιάς de los Vélez είχε καταργήσει τους φόρους στα βασικά διατροφικά αγαθά και είχε δώσει αμνηστία σε όσους συμμετείχαν στις εξεγέρσεις και σε όσους είχαν αποδράσει από τις φυλακές της Vicaria di Palermo (βλ. Παράρτημα, Εικόνες 1.1 & 1.2). Η ναπολιτάνικη κοινωνία βρισκόταν σε αναβρασμό και τα πιο δυναμικά τμήματά της άρχισαν να προωθούν και να προπαγανδίζουν ιδέες στα πρότυπα των Σικελών¹⁶⁷.

Τα βιογραφικά στοιχεία και οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τον Masaniello και τη ζωή του πριν την εξέγερση δεν είναι πολλά. Το πλήρες όνομά του ήταν Tommaso Aniello D'Amalfi. Ήταν 27 ετών (σε κάποια χρονικά αναφέρεται λανθασμένα και η ηλικία των 24 ετών), ψαράς και πωλητής ψαριών στο επάγγελμα, ενώ καταπιανόταν και με διάφορες δουλειές του ποδαριού για να εξασφαλίσει τα προς το ζην. Η οικογένειά του ήταν ταπεινής καταγωγής. Ο πατέρας του ήταν μάλλον κι εκείνος ψαράς αλλά ασχολούνταν και με το λιανεμπόριο. Η μητέρα του ήταν πόρνη και μικροπωλήτρια. Είχε δύο μικρότερους αδερφούς και μία αδερφή, επίσης πόρνη. Ο αδερφός του Giovanni έλαβε ενεργά μέρος στην εξέγερση. Ήταν παντρεμένος με την Berardina Pisa, επίσης πόρνη, με κάποιες πηγές να αναφέρουν πως ο Masaniello λοιδωρούνταν καθώς η γυναίκα του συνευρισκόταν και με γνωστούς του, και έμεναν σε ένα πολύ μικρό σπίτι με δύο δωμάτια, ένα για το ζευγάρι και ένα για τον αδερφό του Giovanni¹⁶⁸. Παρατηρούμε, συνεπώς, μια οικογένεια, με τα θηλυκά μέλη της να εξασκούν την πορνεία και τα αρσενικά να καταπιάνονται με προχειροδουλειές, που αντανάκλυνε και συμπύκνωνε τον τρόπο ζωής και τις δυσκολίες διαβίωσης των χαμηλών στρωμάτων της Νάπολης της εποχής. Στην όψη περιγραφόταν ως μετρίου αναστήματος, με μαύρα μάτια και έξυπνο βλέμμα, ξανθό μουστάκι και τσουλούφι, ντυμένος με λινάρια και ναυτικό κόκκινο καπέλο, ξυπόλητος, μάλλον λεπτός και

χάρτινου πολύχρωμου κάστρου. Ο Masaniello ήταν ο αρχηγός τους εκείνη την περίοδο και τους εκπαίδευε, ενώ είχε αγοράσει και τα ραβδιά τους, S. D'ALESSIO, *Masaniello*, σ. 58.

¹⁶⁶ «χωρίς φόρους». M. SCHIPA, λήμμα «Masaniello», *Enciclopedia Italiana*, 1634 https://www.treccani.it/enciclopedia/masaniello_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (πρόσβαση στις 5/3/2024).

¹⁶⁷ VILLARI, *Un sogno*, σ. 300.

¹⁶⁸ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 73-76.

όμορφος¹⁶⁹. Με αυτήν περίπου τη μορφή έχει απεικονιστεί εικαστικά σε πληθώρα ζωγραφικών έργων, χαρακτηρισκών, σκιτσογραφιών, κ.λπ. ανά τους αιώνες.

Ένα περιστατικό, που οδήγησε στη σύλληψη της γυναίκας του για λαθρεμπόριο, έχει συνδεθεί από ορισμένους χρονικογράφους με την επιθυμία του Masaniello να πάρει εκδίκηση και με την μετέπειτα ενεργό εμπλοκή του στην εξέγερση. Η Berardina μία μέρα αγόρασε λίγο αλεύρι από τα περίχωρα της Νάπολης, που δεν υπόκειντο στους φορολογικούς κανονισμούς της πρωτεύουσας, και το έκρυψε σε μία κάλτσα. Ωστόσο η πράξη αυτή αποκαλύφθηκε από τους φοροσυλλέκτες (*gabellieri*) που διενεργούσαν σωματικούς ελέγχους στους περαστικούς, οι οποίοι τη συνέλαβαν και τη φυλάκισαν για λαθρεμπόριο. Ο Masaniello αναγκάστηκε να δανειστεί χρήματα για να εξαγοράσει την αποφυλάκισή της. Έχει καταγραφεί πως όταν πλήρωσε το χρέος και παρέλαβε τη γυναίκα του, περνώντας μπροστά από ένα φορολογικό γραφείο γύρισε γεμάτος οργή προς τον *gabelliere* και του φώναξε: «Για όνομα της Παναγίας του Καρμήλου Όρους, να μη με λένε πια Masaniello αν μια μέρα δεν εκδικηθώ για αυτήν την αχρειότητα»¹⁷⁰.

4.2. Η πρώτη φάση της εξέγερσης: Οι δέκα μέρες του Masaniello

4.2.1. Ημέρα 1^η

Η εξέγερση ξέσπασε στις 7 Ιουλίου του 1647 στην Piazza del Mercato και οι ταραχώδεις μέρες έως και τις 16 Ιουλίου που δολοφονήθηκε ο πρωτεργάτης της, έμειναν στην ιστορία ως «Οι δέκα μέρες του Masaniello». Η ίδια η εξέγερση έμεινε γνωστή ως η εξέγερση του Masaniello προσδίδοντας στον νεαρό ψαρά ένα καθοριστικό, σχεδόν μυθικό ρόλο, στην εξέλιξη των γεγονότων.

Η μέρα που ξεκίνησαν όλα ήταν Κυριακή και παράλληλα μέρα εορτασμού ενός παρεκκλησίου της Santa Maria delle Grazie, κατά συνέπεια η Piazza del Mercato είχε πολύ κόσμο¹⁷¹. Αφορμή στάθηκε η άρνηση μιας ομάδας μικροπωλητών φρούτων από

¹⁶⁹ AL. GIRAFFI, *Masaniello rivoluzione di Napoli del 1647 descritto in dieci giornate da Alessandro Giraffi*, Βρυξέλλες: Società tipografica, 1844, σ. 11.

¹⁷⁰ «Pe la Madonna del Carmine, o ch'io non sia più Masaniello, o che un giorno mi vendicherò alla per fine di questa canaglia». G. DONZELLI, *Partenope liberata ovvero Racconto dell'Heroica risoluzione fatta dal Popolo di Napoli per sottrarsi con tutto il Regno dall'Insopportabil Giogo delliSpagnoli*, Νάπολη: Ottavio Beltrano, 1647 σ. 7.

¹⁷¹ GIRAFFI, *Masaniello rivoluzione*, σ. 13.

το γειτονικό Ποτσουνόλι (Pozzuoli) να πληρώσουν τον νέο φόρο. Η διαμεσολάβηση του λαϊκού αντιπροσώπου (*eletto del popolo*) Andrea Naclerio όξυνε τα πνεύματα καθώς συντάχθηκε με τους φοροεισπράκτορες παρακινώντας τους εμπόρους να καταβάλουν τον φόρο. Οι μικροπωλητές αντέδρασαν πετώντας στο έδαφος τα καλάθια με τα φρούτα, ενώ ξέσπασε άγρια συμπλοκή που κατέληξε στον θάνατο του Maso Carrese, φερόμενου ως κουνιάδου του Masaniello από κάποια χρονικά¹⁷². Ο Naclerio για να διασωθεί από την οργή και τις επιθέσεις του πλήθους τράπηκε σε φυγή μέσω θαλάσσης και βρήκε καταφύγιο στο Castelnuovo¹⁷³. Ευθύς αμέσως κατέφθασε ο Masaniello συνοδευόμενος από πολυάριθμους *alarbi*, οι οποίοι παρενέβησαν υποδαυλίζοντας την ένταση, πετώντας πέτρες και ξεσηκώνοντας τον κόσμο με το σύνθημα: «Viva 'o Rre 'e Spagna, mora 'o malgoverno¹⁷⁴». Τα οργισμένα πλήθη πύκνωναν ολοένα και περισσότερο ενώ σύντομα ο Masaniello διακρίθηκε και ηγήθηκε μιας τεράστιας πλέον πομπής που κατευθυνόταν προς το Palazzo Reale, ενδιαίτημα του αντιβασιλιά, αφού προηγουμένως έκαψε τους πάγκους των φοροεισπρακτόρων και των ενοικιαστών φόρων. Με την εφόρμηση του πλήθους στο παλάτι, ο Duca d'Arcos μαζί με τη φρουρά του και την οικογένειά του τράπηκαν σε φυγή και βρήκαν με δυσκολία καταφύγιο στο μοναστήρι του San Luigi. Σε όλη τη διαδρομή δεχόταν προπηλακισμούς και σωματικές επιθέσεις από τον κόσμο, ακόμη και από ορισμένους κληρικούς. Ο Masaniello έφτασε μέχρι το μοναστήρι χτυπώντας τις πόρτες και απειλώντας τον πως αν δεν καταργούσε τους φόρους, θα τον έκαιγε ζωντανό μαζί με την οικογένειά του. Σε αυτό το σημείο εμφανίστηκε ο αρχιεπίσκοπος της πόλης Ascanio Filomarino, που προσπάθησε να ηρεμήσει τα πνεύματα. Ζήτησε από τον αντιβασιλιά να καταργήσει τους φόρους και να κάνει ό,τι του ζητά ο λαός και την ίδια στιγμή ζητούσε από τον Masaniello και τους ακολούθους του να ηρεμήσουν γιατί οι φόροι θα καταργούνται. Τους παρότρυνε μάλιστα να καταστρέψουν τους φορολογικούς πάγκους και τους υποσχέθηκε πως το επόμενο πρωί το ψωμί θα είχε αυξημένο βάρος και καλύτερη ποιότητα. Ο Filomarino αποτέλεσε ένα κομβικό πρόσωπο των ημερών της εξέγερσης και από πολλούς ιστορικούς θεωρήθηκε διαμεσολαβητής ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές. Υπήρξε ωστόσο κάτι πολύ περισσότερο από απλός διαμεσολαβητής. Και τούτο γιατί είχε τη δική του στρατηγική καθώς συντάχθηκε αρχικά με τους εξεγερμένους υποκινούμενος από τα φιλογαλλικά του αισθήματα, αλλά έχαιρε ευρύτατης αποδοχής από όλα τα μέρη.

¹⁷² D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 59-61.

¹⁷³ VILLARI, *Un sogno*, σ. 302.

¹⁷⁴ «Ζήτω ο Βασιλιάς κι η Ισπανία, θάνατος στους κακοδιαχειριστές».

Κανείς δεν αμφισβήτησε το κύρος του, ούτε η Μαδρίτη και ο αντιβασιλιάς ούτε τα λαϊκά στρώματα της πόλης της Νάπολης. Κατόρθωσε έτσι στις διάφορες φάσεις της εξέγερσης να αποσταθεροποιήσει την ισχύ και την αντιπροσωπευτικότητα των Ισπανών χωρίς ποτέ να συγκρουστεί ανοιχτά και καθολικά μαζί τους. Διαπνεόταν ωστόσο από φιλολαϊκά αισθήματα, τα οποία αποτυπώνονται και στις επιστολές που έστειλε στον πάπα Ιννοκέντιο Ι΄ με σκοπό να τον ενημερώνει για τις εξελίξεις των ημερών¹⁷⁵.

Κατά τη διάρκεια της μέρας η εξέγερση πήρε τεράστιες διαστάσεις ενώ η ισπανική διοίκηση φάνηκε μάλλον ανίκανη να αντιδράσει. Ο Masaniello οργάνωσε στρατιωτικά και εξόπλισε κατοίκους από πολλές λαϊκές συνοικίες ενώ αστοί που συμμετείχαν στη διοίκηση της πόλης (*popolo civile*) συντάχθηκαν με τους εξεγερμένους. Ο αντιβασιλιάς προσπαθώντας να κερδίσει χρόνο και να βρει τρόπο να ανακτήσει τον έλεγχο, αναγκάστηκε να υποσχεθεί την κατάργηση όλων των δασμών και φόρων, γεγονός που δεν στάθηκε ικανό να κατευνάσει τη λαϊκή οργή. Οι ξεσηκωμένοι πολίτες, πάντα με την καθοδήγηση του Masaniello, στράφηκαν εναντίον των ευγενών, των υποστηρικτών των δασμών, των κερδοσκόπων, και γενικά εναντίον οποιουδήποτε θεωρούνταν εχθρός του λαού. Ο D'Arcos και η οικογένειά του, κατά τη διάρκεια της νύχτας φυγαδεύτηκαν από το μοναστήρι του San Luigi στο Castelnuovo.

4.2.2. Ημέρα 2^η

Τις επόμενες μέρες οι αντιδράσεις των εξεγερμένων κλιμακώθηκαν. Τη νύχτα της 7^{ης} προς τα ξημερώματα της 8^{ης} Ιουλίου εφόρμησαν στις φυλακές αποπλίζοντας τους φύλακες και ελευθερώνοντας όσους είχαν φυλακιστεί για φοροδιαφυγή και λαθρεμπόριο, έκαψαν δεκάδες σπίτια πλουσίων και ενοικιαστών φόρων –το πρώτο σπίτι που παραδόθηκε στις φλόγες ήταν του Geronimo Letizia, του ανθρώπου που είχε καταδικάσει την Berardina–, έστησαν λαϊκά δικαστήρια που οδήγησαν στο θάνατο αριστοκράτες και φοροεισπράκτορες, έκαψαν τα φορολογικά κατάστιχα. Οι περισσότεροι από τους πρώην φυλακισμένους συντάχθηκαν με τον Masaniello ενισχύοντας τη δυναμική του ξεσηκωμένου πλήθους. Επιτέθηκαν σε όλες τις ισπανικές φρουρές της πόλης, αποπλίζοντας τους στρατιώτες και τρέποντάς τους σε φυγή. Οι

¹⁷⁵ G. MROZEK ELISZEZYNSKI, «Tra Don Giovanni d'Austria e il duca di Guisa. Alcune riflessioni sul cardinal Filomarino durante la rivolta napoletana del 1647-48», *Librosdelacorte.es* 18 (2019), σσ. 230-231 [229-245].

τελευταίοι βρήκαν καταφύγιο στο Castelnuovo¹⁷⁶. Ο Masaniello, με το κύρος που είχε αρχίσει να αποκτά, έδωσε εντολή να ειδοποιηθούν οι κάτοικοι όλων των περιχώρων αλλά και των 36 αγροτικών οικισμών (*casali*) της Νάπολης, να πάρουν τα όπλα, και να έρθουν στην πόλη να τους συνδράμουν. Ο νεαρός ψαράς άρχισε να αναδεικνύεται ως ηγέτης (*caporopolo*) ενώ αρκετοί τον έβλεπαν ως έναν θεόσταλτο «άνθρωπο της δικαιοσύνης» (*giustiziere*). Κατά τη διάρκεια όλων αυτών των επεισοδίων και ενεργειών, κανενός είδους αντίσταση δεν προβλήθηκε από πουθενά. Μια απόπειρα παρέμβασης Ιησουιτών και Θεατίνων μοναχών που, τελώντας μια λιτανεία, προσέγγισαν τα εξαγριωμένα πλήθη, απέβη άκαρπη και ταπεινωτική για τους ίδιους, καθώς, όπως περιγράφει ο Donzelli στο χρονικό του, ο κόσμος άρχισε να τους διώχνει φωνάζοντας: «Πηγαίνετε να προσευχηθείτε στην εκκλησία σας και μην έρχεστε να μας αναστατώσετε τώρα που είναι ώρα να καταργήσουμε τους άδικους φόρους, που από τότε που αδικαιολόγητα επιβλήθηκαν δεν εμφανιστήκατε ποτέ να προσευχηθείτε για την κατάργησή τους¹⁷⁷».

Σύμφωνα με τις πηγές που διαθέτουμε, οι πρώτες συνοικίες που ξεσηκώθηκαν την νύχτα από τις 7 προς τις 8 του μήνα, ήταν οι: Mercato, Livinaio και Conceria, που αποτελούσαν και τις κατεξοχήν γειτονίες των τεχνιτών, των χειροτεχνών και των συντεχνιών, καθώς και η περιοχή του S. Giovanni a Mare, μια ζώνη που κατοικούσαν κυρίως εξαθλιωμένοι πληβείοι, καταπιεσμένοι προλετάριοι και ανειδίκευτοι εργάτες. Μία από τις χαρακτηριστικές ικανότητες που επέδειξε ο Masaniello σε αυτές τις λίγες μέρες της απόλυτης αίγλης του, ήταν ότι κατάφερε να συνενώσει δύο σημαντικά συστατικά μέρη της ναπολιτάνικης κοινωνίας: τους φτωχούς και ανοργάνωτους πληβείους, που έβρισκαν στον φτωχό ψαρά τη φωνή τους και την εκπροσώπησή τους και τα ανώτερα από τα χαμηλά επαγγελματικά στρώματα, οργανωμένα μεν σε συνεταιριστικές δομές, ωστόσο εγγεγραμμένα στα χαμηλότερα επίπεδα της κοινωνικής ιεραρχίας. Και δεν κατάφερε μόνο να δημιουργήσει αυτή την –έστω εύθραυστη και προσωρινή– ενότητα, αλλά όπως θα δούμε στη συνέχεια, τους οργάνωσε στρατιωτικά και τους διοίκησε με μεγάλη προνοητικότητα και ετοιμότητα¹⁷⁸.

¹⁷⁶ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 305-310.

¹⁷⁷ «Andate à fare Oratione alla vostra Chiesa, e non ci venite à disturbare hora, ch'è tempo di levarci li inique Gabelle, che quando indebitamente s'imponivano, mai compariste à far Processioni per farle levare». DONZELLI, *Partenope*, σ. 14.

¹⁷⁸ MUSI, *La rivolta*, σσ. 97-98.

Παράλληλα με τα επεισόδια και τις επιθέσεις του μάχιμου τμήματος της εξέγερσης, στην Παναγία του Καρμήλου Όρους (Chiesa del Carmine) εγκαταστάθηκε η μυστική επιτροπή της εξέγερσης (*comitato segreto intellettuale della rivolta*), με επικεφαλής τον Giulio Genoino. Ο Genoino ήταν ένας ηλικιωμένος νομικός και κληρικός, που στο παρελθόν είχε κατηγορηθεί για σκευωρία εναντίον των ευγενών και είχε φυλακιστεί. Συγκεκριμένα το 1620 και σε επαφή με τον τότε αντιβασιλιά duca di Osuna είχαν καταστρώσει ένα σχέδιο αποδυνάμωσης της πολιτικής αριστοκρατίας μέσω της ενίσχυσης της λαϊκής αντιπροσώπευσης και της ελάττωσης των *Seggi dei nobili*. Το σχέδιο του Osuna για τον εκτοπισμό των ευγενών δεν βρήκε έρεισμα από το Στέμμα και ο Genoino κατέληξε στη φυλακή. Επιστρέφοντας το 1639 στη Νάπολη συγκέντρωσε γύρω του μια σειρά από υποστηρικτές κυρίως από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, μεταξύ των οποίων και ο Masaniello, και διακήρυξε την ισότιμη αντιπροσώπευση λαού και ευγενών στη διοίκηση της πόλης¹⁷⁹.

Ο νεαρός ψαράς μετατράπηκε για λίγες μέρες σε απόλυτο άρχοντα της πόλης και όλοι οι κάτοικοι, είτε τον γνώριζαν είτε όχι, άρχισαν να υπακούουν στις εντολές του. Συγκέντρωσε πάνω του μια σειρά από εξουσίες: στρατιωτικός αρχηγός, ανώτερος δικαστής, διοικητής, νομοθέτης. Ξεκίνησε με μια διοικητική-στρατιωτική μεταρρύθμιση όπου οργάνωσε τους κατοίκους σε ομάδες, σε κάθε συνοικία (*ottina*), υπό τις εντολές των *capitani di ottine*. Μαρτυρίες της εποχής κάνουν λόγο για ένα δυναμικό που έφτανε τους 150.000 ανθρώπους, άρτια οργανωμένων και οπλισμένων, ίσως με κάποια υπερβολή¹⁸⁰. Για να εξοπλίσει τόσο μεγάλο πλήθος πήγε στις συνοικίες των σιδηρουργών και των κατασκευαστών σπαθιών και δοράτων και τους ανάγκασε να τον προμηθεύσουν με πιστόλια, αρκεβούζια και μουσκέτα. Γνωρίζοντας πως ο δούκας Ferrante Caracciolo –μεγαλοβαρόνος που προσφάτως είχε εξαγοράσει και την πόλη του Chieti– είχε στη διάθεσή του μεγάλο οπλοστάσιο, του ζήτησε να του το παραδώσει. Ο δούκας υπάκουσε χωρίς να προβάλλει αντίσταση¹⁸¹. Ο Masaniello κατάργησε όλους τους φόρους και επανατιμολόγησε όλα τα βασικά τρόφιμα με σταθερές χαμηλές τιμές. Απαγόρευσε τους μεμονωμένους εμπρησμούς και επιθέσεις προκειμένου να αποτραπεί ένα ενδεχόμενο ανεξέλεγκτο χάος. Ωστόσο οι εξεγερμένοι πολίτες ζητούσαν κάτι παραπάνω. Την επαναφορά ενός παλαιότερου υποτιθέμενου προνομίου του Καρόλου Ε΄ του 1517, που αφενός εξασφάλιζε για τον λαό

¹⁷⁹ SALVATORELLI, *Sommario*, σ. 348.

¹⁸⁰ VILLARI, *Politica barocca*, σ. 162.

¹⁸¹ D'ALESSIO, *Masaniello*, σ. 90.

αντιπροσώπευση ισότιμη με εκείνη των ευγενών και αφετέρου τον απάλλασσε – θεωρητικά επ’ άπειρον– από ανάλογους επαχθείς φόρους. Ζητούσαν δε από τους Ισπανούς το πρωτότυπο έγγραφο. Ως διαμεσολαβητής για την αναγνώριση του εγγράφου ορίστηκε ο καρδινάλιος Filomarino¹⁸².

Η απόκτηση του εγγράφου δεν αποδείχθηκε εύκολη υπόθεση. Ο αντιβασιλιάς προσπάθησε να εξαπατήσει τους επαναστατημένους με ένα πλαστό έγγραφο που απέστειλε με μια πολυάριθμη αντιπροσωπεία ευγενών, με επικεφαλής τους αδερφούς Carafa, Giuseppe και Diomede (duca di Maddaloni), θεωρώντας πως οι τελευταίοι διέθεταν κύρος εξαιτίας του γενεαλογικού οίκου στον οποίο ανήκαν αλλά και επειδή κρατούσαν αποστάσεις από τους Ισπανούς. Ο κόσμος δεν υπολόγισε τίποτε από αυτά. Στη συνειδητοποίηση της απάτης και της προδοσίας εξαγριώθηκε. Ο duca di Maddaloni αρχικά φυλακίστηκε και στη συνέχεια κατάφερε να φυγαδευτεί με τη βοήθεια δύο φυλάκων. Οι υπόλοιποι έλαβαν ως τιμωρία την καταστροφή των σπιτιών τους, τη δήμευση των περιουσιακών τους στοιχείων και τέλος την εκτέλεσή τους¹⁸³.

Τα επεισόδια συνεχίστηκαν και τις επόμενες μέρες με επιθέσεις σε σπίτια και περιουσίες εχθρών του λαού που θησαύρισαν από τη φοροσυλλογή. Μεταξύ των οικιών που μπήκαν στο στόχαστρο εκείνες τις μέρες ήταν και του Andrea Naclerio, που συγκέντρωνε χρόνια το μίσος των λαϊκών στρωμάτων εξαιτίας των αντιλαϊκών τακτικών του. Στις 8 Ιουλίου ο Masaniello και οι ακόλουθοί του αποπειράθηκαν να καταλάβουν τη Βασιλική του Αγίου Λαυρεντίου (Basilica di San Lorenzo Maggiore), που ήταν το στρατηγικότερο σημείο της πόλης. Πέραν της θρησκευτικής λειτουργίας του ναού, το παράπλευρο μοναστήρι αποτελούσε το διοικητικό κέντρο των αντιπροσωπευτικών σωμάτων του *Parlamento* αλλά και των αντιπροσώπων των *Seggi*. Επιπλέον στο ακροπύργιο της μονής φυλάσσονταν τα κανόνια και άλλα όπλα που ανήκαν στην πόλη, ενώ η καμπάνα του χρησίμευε ως μέσο πληροφόρησης του πληθυσμού σε περίπτωση έκτακτου κινδύνου. Ήταν η μοναδική περίπτωση που ο αντιβασιλιάς έστειλε στρατό και απέτρεψε προσωρινά την κατάληψη του κτηρίου, ενώ απομάκρυνε διοικητικά αρχεία, κατάστιχα και έγγραφα, τα οποία στη συνέχεια έκρυψε σε μυστικό μέρος¹⁸⁴.

¹⁸² DINI, *Masaniello*, σσ. 23-26.

¹⁸³ Ο.π.

¹⁸⁴ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 310-311.

4.2.3. Ημέρα 3^η

Την επόμενη κιόλας μέρα, 9 Ιουλίου, μέσω μιας σύντομης πολιορκίας από 5000 άτομα, η ισπανική άμυνα κάμφθηκε και το μοναστήρι του Αγίου Λαυρεντίου καταλήφθηκε από τους επαναστάτες. Τα κανόνια μεταφέρθηκαν σε διάφορα νευραλγικά σημεία της πόλης και η καμπάνα της εκκλησίας χρησιμοποιήθηκε ως μέσο διέγερσης και ξεσηκωμού του λαού. Η κατάληψη αυτού του στρατηγικού κέντρου αποτέλεσε την πρώτη μεγάλη στρατιωτική νίκη των εξεγερμένων¹⁸⁵. Σε πολιτικό επίπεδο, ο Masaniello καθαίρεσε τον *eletto del popolo*, Andrea Naclerio, και στη θέση του τοποθέτησε τον Francesco Antonio Agraia, ανιψιό του Giulio Genoino.

Παράλληλα η Μυστική Επιτροπή με τον Genoino επεξεργάστηκαν τις πρώτες διατάξεις των νέων όρων διακυβέρνησης (*capitoli*) προκειμένου να συναφθεί συνθήκη ειρήνευσης (*risoluzione di pace*) μεταξύ του λαού και του Στέμματος. Η αφοσίωση του λαού στο Στέμμα δεν αμφισβητούνταν σε κανένα σημείο, ωστόσο διεκδικούνταν η κατάργηση όλων των φόρων που επιβλήθηκαν τον τελευταίο αιώνα καθώς και η ενίσχυση του λαϊκού μετώπου, αρχής γενομένης από την ίση αντιπροσώπευση λαού και ευγενών στους διοικητικούς μηχανισμούς¹⁸⁶.

Στο μεταξύ οι εξεγερθέντες αλλά και ο αρχιεπίσκοπος συνέχιζαν να αναζητούν τα επίσημα έγγραφα με τα διατάγματα του Καρόλου Ε'. Το πρωινό εκείνης της μέρας μια ομάδα ευγενών των *Seggi dei nobili* παρέδωσε στον Filomarino μια σειρά από αυθεντικά έγγραφα που περιείχαν προνόμια του 15^{ου} και του 16^{ου} αιώνα. Ο αρχιεπίσκοπος με τη σειρά του τα έδειξε αμέσως στον Genoino, ως τον αρμοδιότερο και εμπειρότερο να εξετάσει τη γνησιότητά τους. Ο Genoino δεν βρήκε μέσα στα έγγραφα το συγκεκριμένο διάταγμα που αναζητούσαν. Για αυτόν τον λόγο ενέταξε στα *capitoli*, και μάλιστα στο πρώτο, πως η έρευνα θα συνεχιζόταν, ακόμη και στην Ισπανία, και μέχρι τότε θα ήταν σε απόλυτη ισχύ οι νέοι νόμοι και οι νέες διατάξεις¹⁸⁷.

4.2.4. Ημέρα 4^η

Στις 10 Ιουλίου ενορχηστρώθηκε από τον αντιβασιλιά και τους ευγενείς, με επικεφαλής τους αδερφούς Carafa, απόπειρα δολοφονίας του Masaniello. Το πρωί εκείνης της μέρας ο νέος λαϊκός ηγέτης οργάνωσε μια μεγάλη παρέλαση στους κεντρικούς δρόμους

¹⁸⁵ Ο.π.

¹⁸⁶ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1266.

¹⁸⁷ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 320-323.

της πόλης, με συμμετοχή περίπου 100.000 ανθρώπων, αντρών και γυναικών. Το θέαμα θορύβησε τον αντιβασιλιά και τους ευγενείς, που ωστόσο είχαν ήδη καταστρώσει το σχέδιό τους. Το απόγευμα επρόκειτο να αναγνωστούν δημόσια και να συνομολογηθούν στην Chiesa del Carmine τα νέα *capitoli*. Πλήθος κόσμου προσήλθε γεμίζοντας την εκκλησία, το μοναστήρι και ολόκληρη την piazza del Mercato. Ο Giuseppe Carafa στρατολόγησε μερικές εκατοντάδες ληστών και ποινικών παραβατών –περίπου τριακόσιους– και τους έφερε κρυφά στην πόλη δωροδοκώντας, όπου χρειάστηκε, ορισμένους από τους λαϊκούς αντιπροσώπους. Το σχέδιο προέβλεπε αρχικά την δολοφονία του Masaniello και έπειτα την ανατίναξη ναρκών τοποθετημένων στο μοναστήρι και στα περίχωρα της piazza del Mercato, προκειμένου να εξοντωθούν μαζικά οι στασιαστές. Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης των *capitoli*, ο νεαρός ψαράς δέχτηκε πέντε άστοχους πυροβολισμούς από ορισμένους ληστές. Το πλήθος όρμησε μανιασμένο στους προδότες, σκότωνε τους ληστές κατά δεκάδες και μόλις μαθεύτηκε πως πίσω από όλα ήταν οι αδερφοί Carafa, άρχισαν να τους αναζητούν παντού. Ο Giuseppe Carafa βρέθηκε, συνελήφθη και αποκεφαλίστηκε δημόσια, αν και προσπάθησε μάταια να εξαγοράσει την εκτέλεσή του πληρώνοντας αδρά¹⁸⁸. Η δολοφονία του απεικονίζεται σε έναν από τους σπουδαιότερους πίνακες του Micco Spadaro (Domenico Gargiulo), ζωγράφου του μπαρόκ, που δούλεψε και έζησε το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής του στη Νάπολη (βλ. Παράρτημα, Εικόνα 2). Ο Diomede Carafa βρήκε άσυλο στην πόλη του Benevento, περικλειστο έδαφος (ενκλάβιο) του Παπικού Κράτους (Stato della Chiesa) στο Βασίλειο της Νάπολης, όπου παρέμεινε έως το τέλος της εξέγερσης. Σε όλη αυτή τη συνωμοσία ενεπλάκη έντονα και το όνομα του καρδινάλιου Filomarino. Αρκετοί πίστεψαν πως ήξερε τα πάντα από την αρχή ενώ άλλοι, μεταξύ αυτών και ο Masaniello, θεώρησαν πως τον είχαν παγιδεύσει οι αδερφοί Carafa. Ανάλογη διχογνωμία εμφανίζεται και στα χρονικά¹⁸⁹. Μετά την αποτυχημένη απόπειρα εναντίον του Masaniello, η φήμη και το κύρος του ενισχύθηκαν περαιτέρω καθώς στο ναπολιτάνικο συλλογικό φαντασιακό θεωρήθηκε πως γλίτωσε επειδή έχαιρε θείας προστασίας. Μετά από αυτή την έκβαση ο duca d'Arcos, άφησε οριστικά έξω από τις διαπραγματεύσεις τους ευγενείς. Η στρατηγική που υιοθέτησε στη συνέχεια στόχευε στη διάσπαση της εξέγερσης σε ένα τμήμα πιο μετριοπαθές και μεταρρυθμιστικό, με το οποίο θα μπορούσε να διαπραγματευτεί και

¹⁸⁸ V. GLEIJESES, *La Storia di Napoli dalle origini ai nostri giorni*, Νάπολη: Società Editrice Napoletana, 1978, σσ. 475-476.

¹⁸⁹ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 113-122· DONZELLI, *Partenope*, σσ. 31-38.

ενδεχομένως με τη βοήθειά του θα κατάφερνε και να διαλύσει τη ριζοσπαστικότερη πτέρυγα του Masaniello.

Ο νεαρός ψαράς, με ενισχυμένη πλέον την εξουσία του, έγινε ο απόλυτος κυβερνήτης της πόλης και του λαού, και κανένας δεν έδειχνε να τον αμφισβητεί, ούτε οι ευγενείς, ούτε οι κληρικοί ούτε τα μέλη του *popolo civile*, είτε από αγάπη και σεβασμό είτε από φόβο. Ως βήμα για να απευθύνεται στο λαό χρησιμοποιούσε ορισμένες φορές μια ξύλινη εξέδρα στην Piazza del Mercato, άλλες φορές τον άμβωνα της Παναγίας της Καρμήλου και κάποιες φορές το παράθυρο του σπιτιού του. Πλαισιώθηκε από μία επιτροπή 10 διοικητών και 7 γραμματέων, με επικεφαλής της γραμματείας τον νεαρό νομικό Marco Vitale, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στο σπίτι του. Μια σωρεία αιτημάτων, αναφορών, διαταγμάτων, εντολών και εγγράφων που παρήχθησαν τις ημέρες της «κυβέρνησης του Masaniello» έμπαιναν και έβγαιναν από το παράθυρο του ταπεινού σπιτιού του. Πάνω από 700 τέτοια έγγραφα συλλέχθηκαν και καταστράφηκαν από τον αντιβασιλιά, μετά τη δολοφονία του¹⁹⁰. Άρχισε από αυτά τα βήματα να δίνει μια σειρά από εντολές και οδηγίες. Καταρχάς, πεπεισμένος πως ο αντιβασιλιάς κρυβόταν πίσω από την απόπειρα δολοφονίας του, απαγόρευσε την αποστολή προμηθειών και νερού στο Castelnuovo. Αν δεν μεσολαβούσε ο Filomarino λίγο μετά, πείθοντάς τον πως για τη συνωμοσία ευθύνονταν αποκλειστικά οι αδερφοί Carafa, μια τέτοια πρακτική θα είχε πιθανότατα οδηγήσει στο τέλος τον D'Arcos, αλλά και όλους τους ευγενείς και διοικητικούς υπαλλήλους που είχαν βρει μαζικά εκεί καταφύγιο. Στη συνέχεια διέταξε τους πάντες, λαό και ευγενείς, εντός δύο ημερών να καρφώσουν στις εισόδους των σπιτιών τους μια πινακίδα με το γράμμα «P», αρχικό της λέξης *Popolo*, ως ένδειξη αφοσίωσης και πίστης. Απαγόρευσε την ένδυση με μακρείς χιτώνες που θα μπορούσαν να κρύψουν αρκεβούζια ή άλλα όπλα, ακόμη και στους κληρικούς. Ειδικά σε ό,τι αφορούσε τον κλήρο, διαθέτουμε γλαφυρές περιγραφές από το πρωτοφανές θέαμα καλόγερων και παπάδων να κυκλοφορούν με ακάλυπτα πόδια, με κάποιους από αυτούς να υποδέχονται το μέτρο ως λύτρωση εξαιτίας της αφόρητης καλοκαιρινής ζέστης¹⁹¹. Παρόλη την αποφασιστικότητα και την πυγμή που επεδείκνυε ο Masaniello, υπήρχαν σίγουρα και στιγμές αδυναμίας ή δισταγμοί και αμφιβολίες σε σχέση με αποφάσεις που έπρεπε να πάρει. Εμπιστευόταν

¹⁹⁰ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 319-320.

¹⁹¹ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 126-127.

και συμβουλευόταν ανθρώπους κύρους που θεωρούσε συμμάχους του, πράγμα που, όπως αποδείχτηκε, στη συνέχεια δεν ίσχυε σε όλες τις περιπτώσεις.

Την ίδια μέρα και παράλληλα με τα θερμά γεγονότα στο κέντρο, στον κόλπο της Νάπολης εισήλθαν ισπανικές γαλέρες που ελλιμενίζονταν στη Γένοβα. Κατά τα ειωθότα, από τις γαλέρες έπεσαν κάποιοι τυπικοί πυροβολισμοί-χαιρετισμοί. Ο D'Arcos έσπευσε να στείλει ανθρώπους του να ειδοποιήσουν με κάθε τρόπο –ακόμη και κολυμπώντας– τις γαλέρες να μην μουν στο λιμάνι, φοβούμενος τις αντιδράσεις του κόσμου. Η προσπάθεια απέβη άκαρπη και ο ίδιος δεν τόλμησε να απαντήσει στους πυροβολισμούς, για να δείξει στον Masaniello πως δεν είχε πρόθεση να τις χρησιμοποιήσει εναντίον του. Οι γαλέρες πλησίασαν για να αποβιβάσουν ένα γενοβέζο ευγενή και απομακρύνθηκαν αμέσως καθώς ο Masaniello διέταξε την παραμονή του στόλου τουλάχιστον ένα μίλι μακριά από τη στεριά. Όταν του ζητήθηκαν προμήθειες για το πλήρωμα, ανταποκρίθηκε αμέσως επιδεικνύοντας γενναιοδωρία. Το ίδιο έπραξε και όταν έλαβε μήνυμα από τον αντιβασιλιά πως στο Castelnuovo οι έγκλειστοι λιμοκτονούσαν, αφού ούτε τις προηγούμενες μέρες, τους πήγαινε κανείς φαγητό, λόγω φόβου. Έστειλε ανθρώπους του ευθύς να αγοράσουν άφθονα τρόφιμα και ό,τι άλλο χρειαζόταν και τους τα έστειλε¹⁹².

Η ένταση μεταξύ του αντιβασιλιά και του *caporopolo* μετά και τα τελευταία γεγονότα είχε φτάσει στο ζενίθ. Πάντα με τη διαμεσολάβηση του αρχιεπισκόπου, ο D'Arcos έστειλε μήνυμα στον Masaniello να οργανώσουν μια επίσημη συνάντηση στο Palazzo Reale. Ο Masaniello δέχτηκε με αρκετή δυσπιστία την πρόσκλησή του, προειδοποιώντας τον ωστόσο πως αν δεν φρόντιζε να βρει τα αυθεντικά προνόμια του Καρόλου Ε', δεν επρόκειτο να βγει ζωντανός από το κάστρο. Η συνάντηση προγραμματίστηκε για την επόμενη μέρα το απόγευμα, έπειτα από την ολοκλήρωση της τελετής ανάγνωσης και συνομολόγησης των *capitoli* που διεκόπη εξαιτίας της απόπειρας δολοφονίας του νέου αρχηγού της πόλης¹⁹³.

4.2.5. Ημέρα 5^η

Την Πέμπτη 11 Ιουλίου, θα ολοκληρωνόταν η πολυπόθητη συμφωνία πολιτών και Στέμματος πάνω στους νέους όρους διακυβέρνησης της πόλης. Τα πλήθη συνέρρεαν στην Piazza del Mercato, το κλίμα ήταν γιορτινό, οι καμπάνες χτυπούσαν σε όλη την

¹⁹² Ο.π. σσ. 135-136.

¹⁹³ Ο.π. σσ. 127-129.

πόλη και επικρατούσε διάχυτη χαρά και ευφορία: η ελπίδα για μια νέα περίοδο δικαιοσύνης και ευημερίας του ναπολιτάνικου λαού ήταν πιο κοντά από ποτέ. Η ανάγνωση πραγματοποιήθηκε στην Chiesa del Carmine από έναν νοτάριο. Τα βασικότερα σημεία των νέων *capitoli* αφορούσαν τα ακόλουθα ζητήματα:

1. Κατάργηση όλων των φόρων και των έκτακτων εισφορών και βαρών που είχαν επιβληθεί τα τελευταία χρόνια, με εξαίρεση όσων πληρώνονταν τα χρόνια του Καρόλου Ε΄.
2. Εκλογή ισάριθμων με των ευγενών, λαϊκών αντιπροσώπων, απευθείας από τους *capitani delle ottine*, καθώς και ορισμένων άλλων αξιωματούχων, και σε περίπτωση που ο λαός δεν τους ενέκρινε, να είχε τη δυνατότητα να τους αντικαταστήσει.
3. Ο αντιβασιλιάς όφειλε να παρουσιάσει τη νέα συμφωνία στη Μαδρίτη και να επικυρωθεί εντός τριών μηνών. Έπειτα θα έπρεπε οι όροι της να χαραχτούν σε μαρμάρινες επιγραφές και να τοποθετηθούν στην Piazza del Mercato και σε όποια άλλα σημεία επιθυμούσε ο λαός.
4. Ο ξεσηκωμός και η προσφυγή στα όπλα απέναντι στη μη τήρηση της νέας συμφωνίας δεν συνιστούσε ούτε επανάσταση ούτε έγκλημα εσχάτης προδοσίας, αλλά δικαιολογημένη προάσπιση των συμφερόντων και των δίκαιων του λαού. Στην ουσία εδώ διεκδικούνταν υπόρρητα η αμνήστευση της εξέγερσης.

Πέραν αυτών των βασικών σημείων, θίγονταν και πολλά άλλα, όπως: συγχώρεση του Masaniello για κάποιες βιαιοπραγίες που είχε διαπράξει σε ιερούς χώρους κατά τη διάρκεια των επεισοδίων, ελάττωση των ποινών για όσους φυλακίζονταν, κατάργηση ορισμένων διεφθαρμένων διοικητικών και δικαστικών οργάνων και συμβουλίων, απομάκρυνση από την πολιτική ζωή όσων ήταν εξαντλημένοι και κουρασμένοι (σε αυτή τη διάταξη θιγόταν κατά κάποιον τρόπο η ισοβιότητα ορισμένων κρατικών λειτουργών), κ.λπ.¹⁹⁴. Κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, ο Masaniello έπαιρνε συχνά τον λόγο και απευθυνόταν στους παρευρισκόμενους, ρωτώντας τους αν συμφωνούσαν και ενέκριναν κάθε διάταξη ή προκειμένου να τους εξηγήσει και να τους αποσαφηνίσει το περιεχόμενό τους. Κλείνοντας η τελετή ανάγνωσης, ζητήθηκε από τον κόσμο να

¹⁹⁴ DONZELLI, *Partenope*, σ. 58· MUSI, «La rivolta del 1647-48», σσ. 1266-1270· D'ALESSIO, *Masaniello*, σ. 138.

εγκρίνει δια ανάτασης της χειρός τα *capitoli*. Ομόθυμα και με σηκωμένα τα χέρια φώναζαν όλοι «ναι» και έπειτα φώναζαν «ζήτω ο βασιλιάς και ο ελευθερωτής της πατρίδας μας Tomaso Aniello!». Τέλος, ο Masaniello ζήτησε από τον αρχιεπίσκοπο να ευλογήσει τον λαό ¹⁹⁵.

Μετά το πέρας της τελετής ακολούθησε μια τεράστια και διαρκώς αυξανόμενη λαϊκή πομπή, με στόχο τη συνοδεία του *carropolo* στο Palazzo Reale, προκειμένου να συναντήσει τον αντιβασιλιά και να του παρουσιάσει τα νέα *capitoli* για να συναφθεί η Συνθήκη Ειρήνευσης. Ο Masaniello μαζί με τον νέο *eletto* Francesco Agraia και τον καρδινάλιο Filomarino, κινούνταν έφιπποι, υπό τις επευφημίες και τις ζητωκραυγές του πλήθους. Λίγο νωρίτερα ο αρχιεπίσκοπος τον είχε πείσει –παρά τις ενστάσεις του– να αποχωριστεί τα ταπεινά ενδύματα του ψαρά και να φορέσει μια χρυσοποίκιλτη κάπα και ένα μαύρο καπέλο με φτερά. Λίγο πριν την είσοδό τους στο παλάτι ο Masaniello ήταν εμφανώς αναστατωμένος και εξέφρασε στον αρχιεπίσκοπο την ανησυχία του για την επικείμενη συνάντηση. Φοβόταν πως ο αντιβασιλιάς τού είχε στήσει κάποια παγίδα. Σηκώθηκε ξαφνικά όρθιος στη σέλλα του αλόγου του και έβγαλε έναν λόγο στο συγκεντρωμένο πλήθος, που συμπύκνωνε όλες του τις αγωνίες: Αρχικά ευχαρίστησε τον Θεό και επικαλέστηκε τη χάρη της Παναγίας της Καρμήλου, του αρχιεπισκόπου, του βασιλιά Καρόλου Ε΄, του Φιλίππου Δ΄ και του αντιβασιλιά με το πλήθος να επευφημεί. Έπειτα τους είπε πως λειτουργεί και πράττει μόνο για το καλό τους και το συμφέρον τους και πως ξέρουν καλά πως ο ίδιος αρνήθηκε πολλακίς την πρόταση του αρχιεπισκόπου να εισπράττει ισοβίως διακόσια σκούδα το μήνα προκειμένου να κλείσει τα επεισόδια νωρίτερα και προσπερνώντας τις αξιώσεις τους. Στη συνέχεια τους απολογήθηκε για την επίσημη ενδυμασία του, λέγοντας πως εξαναγκάστηκε από τον καρδινάλιο και πως θα την πετάξει και θα ξαναφορέσει τα ρούχα του ψαρά, αφού με εκείνα γεννήθηκε και έζησε και με τα ίδια ρούχα θέλει να πεθάνει. Υποσχέθηκε πως μόλις ολοκληρωθεί ο σκοπός της απελευθέρωσης της πόλης θα επιστρέψει στο επάγγελμά του. Τους ζήτησε να του υποσχεθούν πως όταν πεθάνει θα του απευθύνουν όλοι την προσευχή «Ave Maria». Μετά τους παρότρυνε να μην αφήσουν τα όπλα μέχρι να έρθει από τη Μαδρίτη η επίσημη επικύρωση των *capitoli*. Τους επεσήμανε να μην εμπιστεύονται ποτέ τους ευγενείς γιατί είναι προδότες και εχθροί του λαού. Τέλος, τους είπε πως είναι έτοιμος να συναντήσει τον αντιβασιλιά και πως αν δεν επιστρέψει σε μία ώρα ή αν δεν τον συναντήσουν το αργότερο μέχρι το

¹⁹⁵ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 138-140.

επόμενο πρωινό, να του δώσουν τον λόγο τους πως θα παραδώσουν στη φωτιά και στις φλόγες ολόκληρη την πόλη¹⁹⁶.

Κατά τη διάρκεια της συνάντησής του στο παλάτι με τον *duca d'Arcos*, ο οποίος τον υποδέχτηκε με όλες τις τιμές που άρμοζαν σε ηγέτη, ο *Masaniello* εντελώς ξαφνικά, όπως περιγράφουν οι χρονικογράφοι, έχασε τις αισθήσεις του και λιποθύμησε, αρχίζοντας να δείχνει τα πρώτα σημάδια διανοητικής αστάθειας που θα οδηγούσαν στην υποτιθέμενη τρέλα του. Το κλίμα της συζήτησης έδειχνε ήρεμο και ο αντιβασιλιάς προσποιήθηκε την αποδοχή όλων των λαϊκών αιτημάτων των *capitoli*. Οι δύο άντρες συμφώνησαν σε μία νέα συνάντηση και τελετή το επόμενο Σάββατο, 13 του μηνός, στην Παναγία του Καρμήλου Όρους, όπου ο *d'Arcos* θα ορκιζόταν δημοσίως στη Βίβλο για την αποδοχή της συμφωνίας¹⁹⁷.

4.2.6. Ημέρα 6^η

Την επόμενη ημέρα, Παρασκευή 12 Ιουλίου, ο *Masaniello* ασχολήθηκε με ζητήματα επισιτισμού και με την ενίσχυση της φύλαξης και των φρουρών σε διάφορα σημεία της πόλης, καθώς φοβόταν έντονα ένα δεύτερο ενδεχόμενο χτύπημα από ληστές. Παράλληλα σε πολιτικό επίπεδο ξεκίνησε μια σειρά σκληρών τιμωρητικών ενεργειών κατά των αντιπάλων του και εναντίον όσων θεωρούσε προδότες, μεταξύ των οποίων και ενός προστατευόμενου του *Genoio*. Ο μέντοράς του αντιλαμβανόταν πως ο *Masaniello* άρχιζε να ξεφεύγει από την επιρροή του, ενώ ο λαός αντιμετώπιζε με δυσπιστία τις αξιώσεις του για σεβασμό και υπακοή όμοια με εκείνη που επέβαλλαν οι ευγενείς. Μια σειρά από φήμες άρχισαν να διαδίδονται που αποδομούσαν σταδιακά την προσωπικότητά του. Κάποια χρονικά αναφέρουν πως ο αντιβασιλιάς τού έστειλε μια ανθοδέσμη ψεκασμένη με δηλητήριο και πως από εκείνη τη στιγμή άρχισε να χάνει τα λογικά του. Άλλες αναφορές αποδίδουν την υποτιθέμενη τρέλα του σε κάποιο αντιυπερτασικό φάρμακο, με ισχυρή παραισθησιογόνο δράση, την ρεζερπίνη, που του χορήγησαν σε κάποιο γεύμα στο παλάτι. Ίσως πάλι να μην μπορούσε να διαχειριστεί την εξουσία που είχε αποκτήσει ξαφνικά και να δυσκολευόταν να ανταποκριθεί στις τόσες ευθύνες που είχε ως αρχηγός του λαού¹⁹⁸.

¹⁹⁶ DINI, *Masaniello*, σσ. 31-32.

¹⁹⁷ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 142-145.

¹⁹⁸ Ο.π. 147-156.

Ο Duca d' Arcos, εν όψει της επικείμενης έγκρισης από πλευράς του των νέων *capitoli* και πληροφορούμενος πως σε ολόκληρη της περιφέρεια του Βασιλείου επικρατούν αναταραχές, με τις πόλεις να ξεσηκώνονται η μία μετά την άλλη, έστειλε τη μέρα εκείνη οδηγίες, μέσω αγγελιοφόρων, σε όλες τις τοπικές διοικήσεις και τους αξιωματούχους. Η εντολή του ήταν να καταργήσουν τους φόρους στα βασικά αγαθά και να το δημοσιεύσουν σε κάθε γωνιά και γη του Βασιλείου, προκειμένου οι υπήκοοι να καθησυχαστούν και να πειστούν για την προστατευτικότητα και την αγάπη του Βασιλιά τους και του αντιπρόσωπού του¹⁹⁹.

4.2.7. Ημέρα 7^η

Στις 13 Ιουλίου, στον Καθεδρικό Ναό (Cattedrale di San Gennaro) της πόλης πραγματοποιήθηκε η πολυπόθητη και μεγαλόπρεπη τελετή ανάγνωσης και υπογραφής από την πλευρά του Αντιβασιλιά και κατ' επέκταση του Στέμματος, των νέων όρων διακυβέρνησης. Ο Duca d' Arcos ορκίστηκε επισήμως στο Ευαγγέλιο και οι λαϊκές διεκδικήσεις, έτσι όπως τις επεξεργάστηκαν τα μέλη της Μυστικής Επιτροπής, έγιναν θεωρητικά αποδεκτές από την ισπανική κυβέρνηση. Ο αντιβασιλιάς ανακήρυξε τον Masaniello ως «γενικό αρχηγό του αφοσιωμένου ναπολετάνικου λαού» (*capitano generale del fedelissimo popolo napoletano*). Ο Masaniello κατά τη διάρκεια της τελετής καθόταν γονατιστός στα πόδια του Αντιβασιλιά, ενώ μετά το πέρας της ορκωμοσίας έβγαλε λόγο στους παρευρισκόμενους. Έπειτα σηκώθηκε και, όπως μαρτυρούν κάποια χρονικά, ξεκίνησε να κομματιάζει και να πετάει από πάνω του τα πολυτελή ρούχα που φορούσε²⁰⁰.

Από το πέρας της τελετής και έπειτα ξεκίνησε μια έντονη φημολογία πως ο Masaniello έχει χάσει τα λογικά του και μια επιτηδευμένη διασπορά της είδησης από το περιβάλλον του Αντιβασιλιά. Όλοι σχεδόν οι χρονικογράφοι έχουν υιοθετήσει και ενσωματώσει στα κείμενά τους την «τρέλα» του νεαρού ψαρά. Ωστόσο ούτε στις επιστολές του αρχιεπισκόπου προς τον Πάπα Ιννοκέντιο Ι', όπου περιγράφονται τα επεισόδια των ημερών εκείνων²⁰¹, υπάρχει ανάλογη αναφορά, ούτε και στην επιστολή

¹⁹⁹ VILLARI, *Un sogno*, σ. 347.

²⁰⁰ Ό.π. 157-165.

²⁰¹ «Documenti diversi sulle novità accadute in Napoli l' anno 1647», *Archivio Storico Italiano* 9, 1846, pp. 355-401.

του αντιβασιλιά προς τον Φίλιππο Δ', στην οποία υπάρχει κι ένα ημερολόγιο των όσων συνέβησαν μεταξύ 7 και 14 Ιουλίου, γίνεται αναφορά σε τρέλα του ψαρά²⁰².

Μετά την ολοκλήρωση της τελετής, για τον Genoïno, τον Arpaia και τους εκπροσώπους του *popolo civile* οι στόχοι της εξέγερσης είχαν επιτευχθεί. Επεδίωκαν την εμπιστοσύνη του αντιβασιλιά ώστε να μεσολαβήσει στο Στέμμα για την οριστική επικύρωση της συμφωνίας και για την επιστροφή τους στις δραστηριότητές τους. Ο Masaniello παρόλα αυτά κρατούσε ζωντανές τις αναταραχές με τη στήριξη κυρίως των χαμηλότερων λαϊκών στρωμάτων. Ωστόσο, και παρά το γεγονός ότι συνέβαλε τα μέγιστα και πρωτοστάτησε σε όλες τις ενέργειες και τις πιέσεις του ναπολιτάνικου λαού ενάντια στους αντιπροσώπους της ισπανικής εξουσίας, δεν κατόρθωσε να διαφυλαχθεί από την έχθρα και τις μηχανορραφίες ορισμένων πρώην συμμάχων του, μεταξύ των οποίων και ο Genoïno, που συνωμοτούσε για τον εξοβελισμό του. Ο ίδιος άρχισε να φοβάται για τη ζωή του, κοιμόταν και έτρωγε ελάχιστα, έπινε πολύ και αντιδρούσε σπασμωδικά²⁰³.

4.2.8. Ημέρα 8^η

Οι χρονικογράφοι δεν έχουν καταγράψει ιδιαίτερα γεγονότα τις μέρες της 14^{ης} και της 15^{ης} Ιουλίου, επικεντρώνονται όμως στα πολυάριθμα σημάδια της τρέλας του νεαρού ψαρά. Μεταξύ άλλων αναφέρονται σε μια εκδρομή του Masaniello, στις 14 του μήνα, στην γειτονική ακτή του Ποζίλιπο (Posillipo), η οποία πραγματοποιήθηκε είτε με παραίνεση του αρχιεπισκόπου είτε κατόπιν πρόσκλησης του αντιβασιλιά, στην οποία παρευρίσκονταν διάφοροι αξιωματούχοι αλλά και εχθροί του *caropopolo*. Για κάποιους η υποτιθέμενη τρέλα ξεκίνησε σε αυτήν ακριβώς την εκδρομή, εξαιτίας ενός κρασιού δηλητηριασμένου με όπιο που του προσφέρθηκε. Οι πληροφορίες και οι μαρτυρίες που διαθέτουμε, ωστόσο, είναι εξαιρετικά συγκεχυμένες και αντικρουόμενες, συνεπώς δεν μπορούμε να γνωρίζουμε με βεβαιότητα πώς ακριβώς εξελίχθηκαν τα πράγματα²⁰⁴.

Σε αυτό το σημείο είναι σημαντικό να κατανοήσουμε τις διαφορετικές τάσεις και εκπροσωπήσεις συμφερόντων που αναδύθηκαν κατά τη διάρκεια της εξέγερσης καθώς και τον ρόλο που έπαιζαν. Η πιο μετριοπαθής πτέρυγα των εξεγερθέντων

²⁰² VILLARI, *Un sogno*, σσ. 330-331.

²⁰³ DINI, *Masaniello*, σ. 36.

²⁰⁴ Ο.π.· D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 167-178.

εκπροσωπούσαν από τον Genoïno και τους υπόλοιπους συντάκτες των *capitoli*, καθώς και από τους επικεφαλής του *popolo civile*, κυρίως εμπόρους και βιοτέχνες. Παρά το γεγονός πως ούτε εντός του εσωτερικού αυτής της τάσης υπήρχε ομοιογένεια, η βασική τους επιδίωξη ήταν η διεύρυνση της λαϊκής αντιπροσώπευσης. Έπειτα, υπήρχε ένα πιο ριζοσπαστικό τμήμα που ωθούσε την εξέγερση σε ευθεία σύγκρουση με την Ισπανία. Μία ομάδα δημοκρατών οραματιζόταν μια ριζική θεσμική μεταρρύθμιση στα πρότυπα της Ολλανδίας και υπό την προστασία των Γάλλων. Τέλος υπήρχε μια μερίδα μεγαλεμπόρων που θίγονταν από το σύστημα φορολόγησης και ήθελαν να εκμεταλλευτούν την εξέγερση προκειμένου να αποκτήσουν τον έλεγχο της αγοράς και των συμβάσεων των σιτηρών. Βασικός εκπρόσωπος αυτής της τάσης ήταν ο πλούσιος αρτοποιός Carlo Catania, κουμπάρος –αλλά και ένας εκ των εκτελεστών– του Masaniello. Οι Ισπανοί και ο αντιβασιλιάς δεν κατόρθωσαν να υιοθετήσουν μια συγκεκριμένη στρατηγική αλλά χρησιμοποιούσαν στις διάφορες φάσεις τις εξέγερσης τακτικές και στρατηγήματα προκειμένου να μην χαθεί ο έλεγχος και να πετύχουν την καταστολή: συμμαχίες με τους ευγενείς, χρηματισμό και επιστράτευση ληστών, παραβατών και προβοκατόρων, κολακειές και υπερβολικές τιμές στον Masaniello, μεταχείριση του αρχιεπισκόπου²⁰⁵.

4.2.9. Ημέρα 9^η

Μετά την επίσημη τελετή της συνομολόγησης των νέων όρων διακυβέρνησης, οι πιο μετριοπαθείς ομάδες και ο Genoïno, εφόσον επετεύχθη ο στόχος τους, αποφάσισαν να περιστείλουν την εξέγερση, να καθαιρέσουν τον Masaniello, και να τοποθετήσουν στη θέση του τον Francesco d'Arpaia. Για τον λόγο αυτό συγκεντρώθηκαν μυστικά στις 15 Ιουλίου στο μοναστήρι του Sant' Agostino, έδρα του *Seggio del Popolo*, και αποφάσισαν ομόθυμα να αφαιρέσουν κάθε εξουσία από τον Masaniello και να τον παραδώσουν στον D'Arcos με αντάλλαγμα εκείνος να τηρήσει πιστά τη νέα συμφωνία. Φοβούμενοι ωστόσο τις αντιδράσεις των ριζοσπαστικότερων τμημάτων και του όχλου, ζήτησαν από τον d' Arcos να σεβαστεί τη ζωή του *caroropolo* και να τον απομονώσει σε κάποιο κάστρο. Στη συνωμοσία ωστόσο παρεισέφρησαν και ορισμένοι άνθρωποι του αντιβασιλιά, από τον οποίο αμείφθηκαν αδρά, και ανέλαβαν να εξοντώσουν τον Masaniello. Άλλες πηγές αναφέρουν πως ο Genoïno συμμάχησε με τον αντιβασιλιά στο θέμα της δολοφονίας. Παράλληλα, εκείνη τη μέρα, ο αντιβασιλιάς έστησε παγίδα

²⁰⁵ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1272.

και στον γραμματέα του *carororolo*, Marco Vitale. Ζήτησε από τον Masaniello να του πει να πάει στο παλάτι. Εκεί ο D'Arcos τον κράτησε εγκλωβισμένο αρκετές ώρες και στη συνέχεια, όταν τον άφησε, ανέλαβε η φρουρά του έξω από το παλάτι, να τον εκτελέσει²⁰⁶.

4.2.10. Ημέρα 10^η

Η 16^η Ιουλίου, παραμονή του εορτασμού της Παναγίας του Καρμήλου Όρους, βρήκε τον αρχηγό του λαού σε άθλια κατάσταση. Ανήσυχος, εξουθενωμένος, με εμφανώς εξαντλημένο το παρουσιαστικό του και φοβούμενος για τη ζωή του, βγήκε μέσα στη νύχτα στο παράθυρο του σπιτιού του και έβγαλε λόγο στον κόσμο, υπενθυμίζοντάς του τις άθλιες συνθήκες στις οποίες ζούσε πριν ξεσπάσουν οι ταραχές και προσπαθώντας να αμυνθεί των κατηγοριών περί τρέλας και προδοσίας. Στη συνέχεια προσέτρεξε στη Βασιλική της Παναγίας του Καρμήλου Όρους, διέκοψε την εορταστική τελετή, ανέβηκε στον άμβωνα κι άρχισε να βγάζει έναν τελευταίο παραληρηματικό λόγο καταλήγοντας να κατηγορεί τον εαυτό του και το παρελθόν του ενώ προανήγγειλε τον θάνατό του. Μεταξύ άλλων, ανέφερε πως είδε στον ύπνο του τον Βεζούβιο να εκρήγνυται και πως μία κορυφή του (Monte Somma) ξερνούσε επάνω του φλόγες²⁰⁷. Σε αυτή του την αναφορά αποτυπώνεται ανάγλυφα η αντίληψη του ηφαιστείου ως φύση/θεός-τιμωρός, που διαμορφώθηκε κατά τη μεγάλη έκρηξη του 1631 και ισχυροποιήθηκε από τη σχετική προπαγάνδα. Στο τέλος ξεκίνησε να γδύνεται ενώ οι παρευρισκόμενοι τον προπηλάκιζαν και τον χλεύαζαν. Ο Filomarino τον οδήγησε σε ένα κελί για να ηρεμήσει και να προστατευτεί από τη χλεύη του κόσμου. Εκεί τον βρήκαν οι συνωμότες, μεταξύ αυτών και πρώην σύντροφοί του²⁰⁸ που είχαν αναλάβει την εξόντωσή του και του αφαίρεσαν τη ζωή πυροβολώντας τον με αρκεβούζιο. Έπειτα τον αποκεφάλισαν, έκρυψαν το κεφάλι του σε ένα καπέλο και το πήγαν στον D'Arcos. Ο κόσμος που ήταν συγκεντρωμένος στην εκκλησία και στην Piazza del Mercato δεν αντιλήφθηκε αμέσως τι είχε συμβεί²⁰⁹. Λίγο μετά όμως οι δολοφόνοι άρχισαν να περιφέρουν το κεφάλι του Masaniello καρφωμένο σε ένα δόρυ, σε ολόκληρη την πόλη, ενώ το σώμα του πετάχτηκε σε ένα χαντάκι. Στο Γενικό Αρχείο της Σιμάνκας (Archivo

²⁰⁶ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 179-186.

²⁰⁷ Ό.π. σ. 188.

²⁰⁸ Οι συνωμότες ήταν: ο κουμπάρος του Masaniello, Carlo Catania και ο αδερφός του Salvatore Catania, ο Michelangelo Ardizzone, capitano της *ottina* Spirito Santo και επιθεωρητής του γραφείου σιτηρών, ο Andrea Rama και ο Andrea Cocozza.

²⁰⁹ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 331-332.

General de Simancas), που αποτέλεσε και το πρώτο επίσημο Αρχείο του Ισπανικού Στέμματος, βρίσκονται σήμερα όλα τα αιτήματα για αποζημιώσεις των αυτουργών της δολοφονίας, που διεκδικούσαν τις αμοιβές που τους υποσχέθηκε ο Duca d'Arcos: χρήματα, αξιώματα και ισόβιες συντάξεις για τα παιδιά τους²¹⁰.

Την επόμενη μέρα από την εκτέλεση του πρώην αρχηγού του, ο λαός ήρθε αντιμέτωπος με την επαναφορά όλων των καταργημένων φόρων και με το βάρος του ψωμιού ελαττωμένο στις 30 ουγγιές που ζύγιζε στις 7 Ιουλίου. Οι ισπανικές αρχές, φοβούμενες νέες αντιδράσεις, διοργάνωσαν μια υπέρλαμπρη επικήδεια τελετή και λιτανεία του Masaniello αφού προηγουμένως αποκατέστησαν και φρόντισαν το λείψανό του²¹¹.

Ο Αλέξανδρος Δουμάς σχεδόν δύο αιώνες αργότερα έγραψε για τον πρωτεργάτη της εξέγερσης: «Έτσι κατέληξε ο Masaniello: βασιλιάς για οκτώ ημέρες, τρελός για τέσσερις, δολοφονημένος σαν τύραννος, εγκαταλελειμμένος σαν σκυλί, περισυλλεγμένος όπως ένας μάρτυρας, και από τότε λατρευόμενος σαν άγιος»²¹²

4.3. Η εξέγερση δεν σβήνει

Την ίδια την ημέρα της κηδείας του Masaniello, στις 18 Ιουλίου, ο πρωτουργός των *capitoli*, Giulio Genoino, διορίστηκε από τον αντιβασιλιά πρόεδρος της *Regia Camera della Sommaria* και αντικαγκελάριος²¹³ του Βασιλείου. Μέσω αυτών τον αξιωμάτων ο ηλικιωμένος νομικός είχε τη δυνατότητα να συμμετέχει στη διοίκηση των δημοσίων οικονομικών και να εξασκεί συμβουλευτικά καθήκοντα τόσο σε νομοθετικό όσο και σε γενικό πολιτικό επίπεδο. Επομένως βρισκόταν στην κατάλληλη θέση ώστε να αρχίσει να υλοποιεί το όραμά του και να καταφέρει να θέσει σε εφαρμογή τις μεγάλες πολιτικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις που προβλέπονταν στη συμφωνία της 13^{ης} Ιουλίου. Ουσιαστικά για ένα σύντομο διάστημα συγκέντρωσε πάνω του περισσότερες

²¹⁰ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1273.

²¹¹ DINI, *Masaniello*, σ. 37-40.

²¹² «Ainsi finit Thomas Aniello, roi pendant huit jours, fou pendant quatre, assassiné comme un tyran, abandonné comme un chien, recueilli comme un martyr, et depuis lors vénéré comme un saint», Το απόσπασμα προέρχεται από το έργο *Le Corricolo*, Κεφάλαιο XXX, διαθέσιμο online στο: <http://www.dumaspere.com/pages/bibliotheque/chapitre.php?lid=v4&cid=31>, (πρόσβαση στις 14/1/2024).

²¹³ Vice Cancelliere presso il Collegio di Legge, di Teologia e di Medicina

εξουσίες από τον ίδιο τον αντιβασιλιά, ο οποίος δυσκολευόταν να διαχειριστεί τα μέτωπα που ήταν ανοιχτά μετά τον θάνατο του Masaniello²¹⁴.

Από τη στιγμή που τα εξαθλιωμένα στρώματα, από την επόμενη μέρα του θανάτου του αρχηγού τους, κλήθηκαν να πληρώσουν πάλι φόρους, δεν άργησαν να συνειδητοποιήσουν πως όλα ήταν μια σκευωρία του αντιβασιλιά και να ξαναπάρουν τα όπλα, αναζητώντας νέο *capororolo*. Εκτός όμως από τους φτωχούς πληβείους, υπήρχαν και τμήματα του *popolo civile* που δεν είχαν τίποτα να κερδίσουν από τα νέα *capitoli*, ενώ μια πληθώρα φορολογικών υπαλλήλων και υπενοικιαστών των φόρων θίγονταν από την επικείμενη διοικητική και φορολογική αναδιάρθρωση. Παράλληλα, όπως θα δούμε αναλυτικότερα στη συνέχεια, η εκτόνωση της χρόνιας κοινωνικής δυσαρέσκειας και οι αναταραχές δεν έμειναν στα όρια της πρωτεύουσας: οι κοινωνίες της επαρχίας βρισκόταν ήδη σε εντεινόμενο αναβρασμό και οι αγρότες ξεσηκώνονταν ενάντια στους βαρόνους και τις τοπικές διοικήσεις. Η εξέγερση διαπέρασε κάθε γωνιά του Βασιλείου. Ούτε ο αντιβασιλιάς, που αιτούνταν διαρκώς στρατιωτικές ενισχύσεις από την Ισπανία, ούτε ο Genoino στάθηκαν ικανοί να εκτονώσουν την έκρυθμη κατάσταση. Ο τελευταίος, μάλιστα, άρχισε να συγκεντρώνει επάνω του την απέχθεια και την οργή των πληβείων, αλλά και των αστών, των οποίων τα συμφέροντα εκπροσωπούσε θεωρητικά²¹⁵. Ο Genoino απομακρυνόταν ολοένα και περισσότερο από τα λαϊκά αιτήματα προσπαθώντας να κατευθύνει την εξέγερση σε συνταγματικό δρόμο αλλά και να τα έχει καλά με τον αντιβασιλιά. Του πρότεινε να συντάξουν ένα νέο διάταγμα που θα προέβλεπε την επαναφορά ορισμένων φόρων, τον αφοπλισμό του πλήθους και μία έκτακτη εισφορά (*donativo*) δύο εκατομμυρίων δουκάτων στην ισπανική αυλή, ποσό το οποίο θα συγκεντρωνόταν μέσω μιας αναλογικής φορολόγησης των ευπορότερων πολιτών²¹⁶.

Η εξέγερση αναζωπυρώθηκε και πέρασε σε μία δεύτερη και οξύτερη φάση –αν και ανοργάνωτη– με διεύρυνση των κοινωνικών ομάδων και στρωμάτων που συμμετείχαν. Μια σειρά από επιμέρους διεκδικήσεις πλαισίωσαν τα κεντρικά αιτήματα της κατάργησης των φόρων και της λαϊκής αντιπροσώπευσης. Πλάι στους

²¹⁴ R. VILLARI, «Napoli 1647. Giulio Genoino dal governo all'esilio», *Studi Storici* 4 (2006), σ. 901 [901-957].

²¹⁵ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1274· D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 198-202.

²¹⁶ E. DI RIENZO, λήμμα «Genoino, Giulio», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 53 (2000), https://www.treccani.it/enciclopedia/giulio-genoino_%28Dizionario-Biografico%29/ (πρόσβαση στις 14/1/2024).

εξαθλιωμένους κατοίκους των φτωχών συνοικιών που αντιδρούσαν βίαια για την επαναφορά των φόρων στο ψωμί και το αλεύρι, στάθηκαν οι πανεπιστημιακοί φοιτητές που ζητούσαν μείωση των διδάκτρων, εργάτες του κατασκευαστικού κλάδου, χτίστες και πετράδες, φαρμακοποιοί, μεταξοϋφαντουργοί, αυλικόι μουσικοί που διεκδικούσαν τα δεδουλευμένα τους, έως και δόκιμες μοναχές που εναντιώθηκαν στις καλόγριες του μοναστηριού San Martino ή γυναίκες που απειλούσαν να παραδώσουν στις φλόγες το ενεχυροδανειστήριο Monte di Pietà²¹⁷.

Όσον αφορά τη στάση και τις αποφάσεις της Μαδρίτης σχετικά με τα τεκταινόμενα στη Νάπολη, στις 20 Ιουλίου συνεδρίασε εκτάκτως και εσπευσμένα το *Supremo Consiglio d'Italia*, προκειμένου να αποφασίσει πώς θα χειριστεί την κατάσταση. Τα μέλη του, λαμβάνοντας γνώση των επιστολών του αντιβασιλιά, των επίσημων εγγράφων και κυρίως των *capitoli* και του αιτήματος επικύρωσής τους από την Ισπανία, εξοργίστηκαν και καταδίκασαν ό,τι είχε συμβεί απορρίπτοντας εξ ολοκλήρου τις διεκδικήσεις των Ναπολιτάνων. Σε μια γνωμοδότηση, μάλιστα, που απέστειλαν στον Βασιλιά στα τέλη του Αυγούστου, αποτιμούσαν την εξέγερση ως την πιο σκανδαλώδη, βίαιη και ενάντια στα συμφέροντα και τις υπηρεσίες της μοναρχίας, συμπεριφορά των υπηκόων της Νάπολης. Οι σχεδιασμοί του Συμβουλίου κινήθηκαν στην αναζήτηση τρόπων και λύσεων για την καταστολή της εξέγερσης και τον αφοπλισμό και την τιμωρία των επαναστατημένων²¹⁸.

Στις 22 Ιουλίου, στις 12 και στις 21 Αυγούστου ξέσπασαν εντάσεις και εκδηλώσεις διαμαρτυρίας εναντίον του Genoïno και των χειρισμών του. Το πιο σημαντικό γεγονός αυτής της δεύτερης φάσης ήταν η διαμάχη μεταξύ των εργαζομένων στη μεταξουργία και των εμπόρων και ενοικιαστών φόρων. Οι μεταξοϋφαντουργοί διεκδικούσαν προστατευτικούς περιορισμούς και μέτρα ενάντια στην ασυδοσία των δεύτερων και στις φορολογικές απαλλαγές που απολάμβαναν στις εξαγωγές του ακατέργαστου μεταξιού. Στις 21 Αυγούστου, μεταξύ άλλων εκτεταμένων επεισοδίων και εφορμήσεων σε στρατηγικά κτήρια, καθοδηγούμενων από έναν πρώην στρατιωτικό διοικητή του Masaniello και οπλοποιό στο επάγγελμα, τον Gennaro Annese, δολοφονήθηκε από τους εξεγερθέντες και ένας πρώην πρόεδρος της *Camera della Sommaria* και εκπρόσωπος των συμφερόντων των ενοικιαστών φόρων. Ο

²¹⁷VILLARI, «Napoli 1647», σσ. 904-905.

²¹⁸ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 403-404.

Genoino, αδυνατώντας παντελώς να εξισορροπήσει την κατάσταση και να γεφυρώσει τις αντιθέσεις και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, κατέφυγε στις 24 Αυγούστου στο παλάτι του αντιβασιλιά εμφανώς ηττημένος και φοβούμενος μια βίαιη κλιμάκωση της ήδη ανεξέλεγκτης κατάστασης. Ο αντιβασιλιάς τον φυγάδευσε στη Σαρδηνία²¹⁹.

4.4. Η απόσχιση από την Ισπανία και η δημιουργία της Αληθινής Δημοκρατίας της Νάπολης

Μετά από την αποπομπή και την εξορία του Genoino στη Σαρδηνία, στην κεφαλή του επαναστατικού κινήματος τοποθετήθηκε μια τριανδρία αποτελούμενη από τους: Francesco Toraldo, ευγενή που δεν συμμετείχε στη διοίκηση και στον οποίο ανατέθηκε η στρατιωτική διοίκηση, Vincenzo d'Andrea, εκπρόσωπο εκείνης της μεσαίας τάξης των επαγγελματιών που επεδίωκε μια επωφελέστερη σχέση με το κράτος και στον οποίο ανατέθηκε ο επισιτισμός και τέλος από τον νέο *eletto del popolo*, Francesco d'Agroia, ο οποίος ακολούθησε τη μετριοπαθή γραμμή του Genoino. Στις αρχές του Σεπτεμβρίου μια ομάδα νομικών επεξεργάστηκε καινούρια *capitoli*, πολύ ριζοσπαστικότερα σε σχέση με εκείνα του Ιουλίου, και στα οποία ορκίστηκε εκ νέου ο αντιβασιλιάς. Μεταξύ άλλων προέβλεπαν την αποπομπή των 28 δικαστικών του Ανώτατου Δικαστηρίου της Gran Corte della Vicaria, διορισμένων από το Στέμμα, και την αντικατάστασή τους από 12 δικαστικούς διορισμένους από την επαναστατική επιτροπή (*comitato rivoluzionario*), την απαγόρευση άσκησης δημοσίων αξιωμάτων των ευγενών των *Seggi* του Porto, της Portanova, και της Montagna, την ένταξη στα δικαστικά αξιώματα αποκλειστικά Ναπολιτάνων υπηκόων²²⁰.

Εν τω μεταξύ το Στέμμα διαφωνούσε με τους χειρισμούς του αντιβασιλιά και τα ισπανικά συμβουλευτικά όργανα επεξεργάστηκαν ένα πλάνο βραχυπρόθεσμων και μεσοπρόθεσμων παρεμβάσεων προκειμένου να μη χαθεί εντελώς ο έλεγχος και να αποκατασταθεί η τάξη στη Νάπολη: αδιάλλακτη αντίθεση στα νέα *capitoli*, αποστολή στόλου υπό τις εντολές του Don Giovanni Giuseppe d'Austria, νόθου γιου του Φίλιππου Δ', προετοιμασία μετάβασης εξουσιών από τον duca d'Arcos στον d'Austria, συμμαχία του *popolo civile* με τους ευγενείς των *Seggi dei nobili* που υποστήριζαν τη

²¹⁹ RIENZO, «Genoino, Giulio»· MUSI, «La rivolta del 1647-48», σσ. 1277-1278.

²²⁰ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1278.

μοναρχία, αφοπλισμό του πλήθους με τη μεσολάβηση ιεροκηρύκων, εξομολογητών και μοναχών²²¹.

Η άφιξη του ισπανικού στόλου υπό τον Don Giovanni d’Austria στις αρχές του Οκτώβρη του 1647, επανδρωμένου με πέντε χιλιάδες στρατιώτες²²², εγκαινίασε μια τρίτη φάση στην εξέγερση. Η βασιλική αρμάδα βομβάρδιζε ακατάπαυστα τις παράκτιες περιοχές της Νάπολης, ενώ τα βασιλικά στρατεύματα κατάφερναν μικρές μεν νίκες, αλλά σε στρατηγικά σημεία. Οι επαναστάτες αντιστέκονταν σθεναρά, ενώ οι γύρω πόλεις και οικισμοί τους συνέδραμαν με στρατιωτικές ενισχύσεις και προμήθειες, εμποδίζοντας παράλληλα την εισχώρηση εχθρικών στοιχείων υποκινούμενων από τους ευγενείς²²³. Η απόφαση να βομβαρδιστεί η πόλη – προανάκρουσμα μιας πιθανής βίαιης κατάπνιξης της εξέγερσης– δίχασε όχι μόνο τους επικεφαλής των επαναστατών αλλά και τη φιλοϊσπανική πλευρά. Μετά τη δολοφονία του Masaniello και την εξορία του Genoïno, το λαϊκό κίνημα πέρασε από μια περίοδο κρίσης ηγεσίας και κατεύθυνσης. Οι τάσεις που αναδύθηκαν μετά τον κανονιοβολισμό της πόλης δίχασαν το κίνημα, γεγονός που αντανάκλαστηκε και στη βάση, στις γειτονιές (*ottine*) της πόλης. Η μετριοπαθής πλευρά με εκπρόσωπο τον *eletto* Francesco Agraia και ορισμένους υποστηρικτές του Genoïno επιθυμούσε τον αφοπλισμό του πλήθους. Μια ριζοσπαστικότερη πτέρυγα με επικεφαλής τον Gennaro Annese επεδίωκε ευθεία σύγκρουση με τους Ισπανούς²²⁴. Ακόμη και στους εκπροσώπους όμως της εξουσίας εμφανίστηκαν αντικρουόμενα συμφέροντα και επιδιώξεις. Η σκληρή γραμμή του Don Giovanni d’Austria βρήκε υποστηρικτές στους βαρόνους και σε ένα μεγάλο μέρος των ισχυρότερων φεουδαρχών του Βασιλείου. Μια ηπιότερη τάση που εξέφραζε ο Cornelio Spinola, εκπρόσωπος των γενοβέζικων συμφερόντων στη Νάπολη, υποστήριζε ευελιξία, προσπάθεια να κερδηθεί χρόνος, και ρεαλιστική ανάλυση των δυνάμεων μάχης. Ο αρχιεπίσκοπος Filomarino διαφώνησε με την γενικευμένη στρατιωτική καταστολή. Οι εκπρόσωποι του *Consiglio Collaterale* διαμαρτύρονταν για την υποσκέλισή τους από τον αντιβασιλιά ήδη από την αρχή της εξέγερσης, υποστηρίζοντας πως η στάση αυτή επέφερε σοβαρό πλήγμα στην διατήρηση της θεσμικής ευταξίας του Βασιλείου. Κατήγγειλαν τον διχασμό στο

²²¹ Ο.π.

²²² P. ZAGORIN, *Rebels and Rulers, 1500-1600*, τ. Ι, Λονδίνο: Cambridge University Press, 1982, σ.250.

²²³ VILLARI, *Un sogno*, σ. 452.

²²⁴ F.M. FELTRI, «Masaniello e la rivolta napoletana», *Chiaroscuro: Percorsi di storia locale*, τ. 1, Τορίνο: SEI, 2010, <https://sito01.seieditrice.com/chiaroscuro/percorsi-di-storia-locale/volume-1/> (πρόσβαση στις 10/10/2023).

εσωτερικό του *popolo civile*, την οπλική αδυναμία των βασιλικών δυνάμεων, τη δυσπιστία των βαρόνων και την αφοσίωση που έδειχναν σε αφερέγγυους ληστές και παραβατικούς, αλλά και την ενδεχόμενη συμμαχία της στρατιωτικής φρουράς της πόλης με τους εξεγερμένους²²⁵.

Ο d' Austria αρνούσαν οποιαδήποτε διαπραγμάτευση, στάση που οδήγησε στην κορύφωση της σύγκρουσης και στη δημιουργία ενός ριζοσπαστικού αποσχιστικού λαϊκού μετώπου. Στις 17 Οκτωβρίου εκδόθηκε το *Manifesto del Fedelissimo Popolo di Napoli*, στο οποίο περιγράφονταν εν συντομία τα βασικά στάδια της εξέγερσης και η απελπισία του λαού που οδήγησε σε αυτήν. Ιδιαίτερη βαρύτητα δινόταν στις συμφωνίες του λαού με τον αντιβασιλιά που συνάφθηκαν μέσω της αποδοχής των *capitoli* του Ιουλίου και του Σεπτεμβρίου, και στην αθέτησή τους από πλευράς του Στέμματος που κατέληξε στον ανηλεή βομβαρδισμό της πόλης. Το μανιφέστο έκλεινε με γενικευμένη έκκληση για εξωτερική βοήθεια απευθυνόμενη προς πάσα κατεύθυνση: στον Πάπα, στο Κολλέγιο των Καρδινάλιων, στους καθολικούς επισκόπους, στον Βασιλιά, στις Δημοκρατίες, στα Πριγκιπάτα, στα Δουκάτα, στους μαρκησίους, στους κόμητες και σε κάθε πιστό χριστιανό²²⁶. Η σύνταξη του μανιφέστου έγινε από μια λαϊκή επιτροπή, με επικεφαλής έναν σύμβουλο του *Seggio del Popolo*, τον Salvatore di Gennaro, ενώ κυκλοφόρησε ευρέως σε όλη την Ευρώπη, μέσω της Ρώμης²²⁷. Στις 21 Οκτωβρίου η άρνηση του υπεύθυνου της στρατιωτικής διοίκησης των επαναστατών Toraldo να συγκρουστεί ευθέως με τους Ισπανούς είχε ως συνέπεια τον αποκεφαλισμό του. Την ίδια μέρα ο Gennaro Annese ανακηρύχθηκε αρχιστράτηγος (*generalissimo*), ενώ την επομένη, στις 22 Οκτωβρίου, ανακηρύχθηκε η απόσχιση από την Ισπανία και η ίδρυση της Αληθινής Δημοκρατίας της Νάπολης (*Real Repubblica napoletana*). Από τους Ναπολιτάνους εστάλη ειδική αντιπροσωπεία στη Βενετία για να ενημερωθούν σχετικά με τους τρόπους λειτουργίας μιας ανεξάρτητης Δημοκρατίας²²⁸. Η επίδραση του βενετικού προτύπου αντικατοπτρίστηκε και σε μία παραλλαγή της ονομασίας της νέας Δημοκρατίας που εμφανίστηκε σε πολλά επίσημα έγγραφα της εποχής, όπως για παράδειγμα στα αρχεία των τραπεζών της

²²⁵ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 447-449· MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1278-1279.

²²⁶ GIRAFFI, *Masaniello rivoluzione*, σσ. 200-206.

²²⁷ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 456-457.

²²⁸ Α. ΔΙΑΛΕΤΗ, Γ. ΠΛΑΚΩΤΟΣ και Α. ΠΟΥΠΟΥ, *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι. Κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις (2015), σ. 16. Διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/11419/1854>.

Νάπολης, που καταγράφονταν οι πληρωμές των στρατευμάτων της *Repubblica* κατά τη διάρκεια της εξέγερσης: *Serenissima Republica di Napoli*²²⁹.

4.5. Ο ρόλος των Γάλλων

Ο πρωθυπουργός της Γαλλίας, καρδινάλιος Μαζαρέν (Jules Mazarin), πληροφορήθηκε για την εξέγερση της Νάπολης στις 24 Ιουλίου. Ήταν πολύ επιφυλακτικός στο ενδεχόμενο μιας ευθείας επέμβασης των Γάλλων στον ισπανοκρατούμενο ιταλικό Νότο και παρακολουθούσε παρόλα αυτά στενά τα γεγονότα. Ωστόσο το ενδιαφέρον ορισμένων Γάλλων αξιωματούχων και ιδίως ενός πυρήνα στη Ρώμη για τα τεκταινόμενα στη Νάπολη ήταν ζωηρό. Ο καρδινάλιος και δούκας Enrico II di Guisa, εγκατεστημένος στη Ρώμη, από τις αρχές των επεισοδίων προσπαθούσε να έρθει σε επαφή με ορισμένους εκ των ηγετών της εξέγερσης (*capi popolari*), αλλά χωρίς επιτυχία. Ονειρευόταν να παίζει έναν ρόλο ανάλογο με εκείνον του Γουλιέλμου Β΄ της Οράγγης στις Ηνωμένες Επαρχίες των Κάτω Χωρών και προσπαθούσε να λάβει την έγκριση του Μαζαρέν για να υλοποιήσει το σχέδιό του, το οποίο προέβλεπε την υπαγωγή του Βασιλείου της Νάπολης στο γαλλικό Στέμμα με τον ίδιο να αναλαμβάνει το ρόλο του αντιβασιλιά²³⁰. Ο βομβαρδισμός της Νάπολης από τους Ισπανούς δημιούργησε μια ευκαιρία στον Enrico II di Guisa, ο οποίος εκείνες τις μέρες πύκνωσε τις επαφές του με τον Annese, για να φτάσει τελικά στην πόλη στις 15 Νοέμβρη μετά την ανακήρυξη της νέας Δημοκρατίας και να αναλάβει τη στρατιωτική διοίκηση του καινούριου «κρατιδίου». Οι αντιθέσεις και οι εντάσεις δεν άργησαν να εκδηλωθούν, ιδίως μεταξύ των δύο ανδρών. Ο di Guisa, που ορκίστηκε στα νέα του καθήκοντα στις 19 Νοεμβρίου στο Duomo παρουσία του αρχιεπισκόπου Filomarino, είχε πολύ περιορισμένες αρμοδιότητες που εκπορεύονταν πάντα από την ανώτατη διοίκηση της Real Republica, δηλαδή από τον Annese. Ο duca di Guisa θεωρούσε πως για να επιβιώσει πολιτικά έπρεπε να συνενώσει τις προσδοκίες των ευγενών με εκείνες των πληβείων και αναζητούσε συμμαχίες με τους ευγενείς, στους οποίους άρχισε να χορηγεί προνόμια²³¹. Ο Annese από την άλλη ήταν ένα μείγμα δημοκράτη που αντλούσε ιδέες από το ολλανδικό μοντέλο της εποχής του, με τάσεις αυτονομιστικές και αντισπανικές και επίσης ονειρευόταν μια ιδεατή ένωση λαού και ευγενών. Οι δύο

²²⁹ A. ZAPPULLI, «I pagamenti dell'esercito repubblicano durante la rivolta di Masaniello. Nuovi dati dagli archivi dei banchi pubblici napoletani», στο *Archivio Storico per le Province Napoletane cxxxvii*, σσ. 439-447 [433-448].

²³⁰ VILLARI, *Un sogno*, σ. 471.

²³¹ MUSI, *La rivolta*, σσ. 200-201.

άντρες, παρά τις αντιθέσεις τους, είχαν ένα κοινό: βασιζόνταν και οι δύο σε ένα ιδιαίτερος εύθραυστο σύστημα συμμαχιών. Η ανάληψη επιπλέον εξουσιών από τον Guisa θα οδηγούσε στη σταδιακή απομόνωσή του τόσο από τους ευγενείς όσο και από το *popolo civile*. Ο *eletto* Vincenzo d'Andrea από την άλλη, στη νέα συνθήκη που είχε δημιουργηθεί, ονειρευόταν και σχεδίαζε επίσης ένα ολλανδικό ομοσπονδιακό μοντέλο διοίκησης με αστικό χαρακτήρα που ερχόταν σε σύγκρουση με το ολιγαρχικό-αριστοκρατικό μοντέλο που ονειρευόταν ο Guisa. Εν μέσω αυτών των αντιθέσεων και αντιφάσεων οι θεσμικές καινοτομίες που προσπάθησε να εισαγάγει ο d'Andrea στη νέα Δημοκρατία, κυρίως η δημιουργία Συγκλήτου και η αντικατάσταση των μελών των δικαστικών οργάνων, έμειναν στα χαρτιά²³².

Στην πραγματικότητα η κατάσταση φαινόταν αδιέξοδη. Οι Ισπανοί κρατούσαν ακόμη όλα τα κάστρα γύρω από την πόλη ενώ ευγενείς πολιτικοί εξόριστοι που βρίσκονταν στην Αβέρσα (Aversa-Caserta), ανέλαβαν να μπλοκάρουν τον επισιτισμό της Νάπολης και την επικοινωνία μεταξύ των επαναστατών της πρωτεύουσας και των επαρχιών²³³.

Η Συνθήκη της Βεσφαλίας και ιδίως η ειρήνη που συνομολογήθηκε στο Μύνστερ (Münster) τον Γενάρη του 1648 μεταξύ της Ισπανίας και της Ολλανδίας, αναπτέρωσε τους Ισπανούς και σηματοδότησε μια τομή στην μέχρι τότε επιφυλακτική στρατηγική του Στέμματος απέναντι στο Βασίλειο της Νάπολης. Στις 24 Γενάρη ο Don Giovanni d'Austria ανακηρύχθηκε αντιβασιλιάς και δύο μέρες μετά ο d'Arcos αποχώρησε από τη Νάπολη. Ο νέος αντιβασιλιάς προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τις αντιθέσεις στο εσωτερικό της Real Republica και ξεκίνησε στενές επαφές με τους επικεφαλής του *popolo civile*. Πολύ γρήγορα κάθε προσδοκία εκδημοκρατισμού των θεσμών αλλά και κάθε προσπάθεια στρατιωτικής βοήθειας και χρηματοδότησης από τους Γάλλους εξανεμίστηκε²³⁴.

Την 1^η Μαρτίου ανέλαβε αντιβασιλιάς ο Iñigo Vélez de Guevara, conte di Oñate, απεσταλμένος του Βασιλιά, για να καταστείλει κάθε αντίσταση και να επανορθώσει την ισπανική εξουσία στην πόλη. Καταδίωξε όλους τους λαϊκούς αρχηγούς (*capì popolari*), σε ορισμένες περιπτώσεις με πρωτοφανή σκληρότητα²³⁵.

²³² MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1280-1281.

²³³ VILLARI, *Un sogno*, σ. 469.

²³⁴ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σσ. 1281-1282.

²³⁵ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 513-514.

Ευνόησε και έχτισε συμμαχίες κυρίως με τα αστικά στρώματα και τους εμπόρους παρά με τους ευγενείς των οποίων προσπάθησε να περιορίσει τις καταχρήσεις. Ο conte di Oñate με ένα έμπειρο παρελθόν διπλωμάτη, έκανε κάποιες προσπάθειες θεσμικών μεταρρυθμίσεων, ιδίως στην επαρχία, που ωστόσο δεν κατόρθωσαν να χαλιναγωγήσουν την ιδιοτέλεια και τις μικροπολιτικές τακτικές των βαρόνων²³⁶. Για να επιτύχει τους σκοπούς του χρησιμοποίησε τους Ιησουίτες προσφέροντάς τους προνόμια, καθώς και τον αρχιεπίσκοπο Filomartino, παρά τις αρχικές επιφυλάξεις στο πρόσωπό του εξαιτίας της φιλογαλλικής του στάσης²³⁷.

Στις 5 Απριλίου τα ισπανικά στρατεύματα εισέβαλαν στη Νάπολη και η «πήλινη» Δημοκρατία κατέστη οριστικά παρελθόν. Ο Enrico di Guisa καταδιώχθηκε και φυλακίστηκε στην Ισπανία, ενώ στις 20 Ιουνίου ο Gennaro Annese αποκεφαλίστηκε στην Piazza del Mercato. Δύο αδύναμες απόπειρες του γαλλικού στόλου τον Ιούνιο και τον Αύγουστο του 1648 να εισβάλουν στην πόλη δεν βρήκαν ιδιαίτερο έρεισμα από τους εναπομείναντες και πλέον εξουθενωμένους πρώην επαναστάτες²³⁸.

4.6. Η εξέγερση στις επαρχίες του Βασιλείου

Η εξέγερση είχε μεγάλο αντίκτυπο και ταχύτατη εξάπλωση τόσο στις μικρότερες πόλεις του Βασιλείου όσο και σε διάφορες επαρχίες όπου οι πιέσεις, πολιτικές και οικονομικές, από την εκάστοτε τοπική αριστοκρατία ήταν αφόρητες. Η ιταλική ιστοριογραφία με τον όρο *moti masanelliani* περιγράφει τις διαφορετικές εκφράσεις των κοινωνικών αντιδράσεων και κινητοποιήσεων που συνδέονταν με τα γεγονότα της Μητρόπολης και λίγο πολύ διαπέρασαν όλες τις περιοχές του Βασιλείου σε τέτοια κλίμακα και ένταση που ορισμένοι ιστορικοί κάνουν λόγο για κύμα εξεγέρσεων. Ο διαφωτιστής φιλόσοφος και ιστορικός Pietro Giannone αναφερόμενος στα γεγονότα της περιόδου έγραψε χαρακτηριστικά: «Στο Βασίλειο της Νάπολης δεν είχε τόσες φλόγες ο Βεζούβιος, όσες ήταν οι πυρκαγιές που την τύλιγαν»²³⁹.

²³⁶ Ο.π. σ. 528.

²³⁷ MROZEK ELISZEZYNSKI, «Tra Don Giovanni d'Austria», σσ. 234-237.

²³⁸ MUSI, «La rivolta del 1647-48», σ. 1282.

²³⁹ «Ma nel Regno di Napoli, non avea tante fiamme il Vesuvio, quanti erano gli incendi, ne' quali stava involto», στο P. GIANNONE, *Istoria civile del Regno di Napoli*, τ. 9, Μιλάνο: Per Niccolò Bettoni, 1822, σ. 123. ebook, διαθέσιμο στο [Istoria civile del Regno di Napoli, v. 9 by Pietro Giannone | Project Gutenberg](#).

Οι μορφές της λαϊκής διαμαρτυρίας στην ύπαιθρο και στις κωμοπόλεις ήταν ποικίλες, διαιρεμένες σε διαφορετικές κατευθύνσεις και στοχεύσεις κυρίως εξαιτίας της ποικιλομορφίας τόσο των συμφερόντων και των αιτημάτων όσο και των κοινωνικών στρωμάτων που πρωταγωνίστησαν. Ωστόσο αν σε κάτι συνέκλιναν ήταν η αδιαμφισβήτητη αντιφεουδαρχική τους διάσταση, αφού στο στόχαστρο των εξεγερμένων κατοίκων των κοινοτήτων –και ιδίως των αγροτικών– έμπαιναν οι αριστοκράτες και οι ντόπιοι βαρόνοι.

Οι συγκρούσεις μεταξύ των αξιωματούχων των *universitates* και των βαρόνων καθώς και οι αντιδικίες μεταξύ των εμπόρων των αστικών στρωμάτων και της αριστοκρατίας των πόλεων, ήταν ένα συνεχές φαινόμενο με ιστορικό παρελθόν που εντάθηκε τον 17^ο αιώνα αφενός εξαιτίας της εξαγοράς των δημοσίων προσόδων και των φόρων από τους ευγενείς, και αφετέρου λόγω της πρακτικής της επαναφεουδαρχοποίησης, που συντελούνταν μέσω της πώλησης κρατικών γαιών από τους Ισπανούς προκειμένου να μπει άμεσα ρευστό στα κρατικά ταμεία²⁴⁰. Οι αριθμοί για την περίοδο που εξετάζουμε είναι αποκαλυπτικοί: μόλις 40 πόλεις και γαίες στις 1700 περίπου υπάγονταν στην ισπανική κρατική μηχανή²⁴¹. Ένα από τα χαρακτηριστικότερα πεδία κατάχρησης εξουσίας εκ μέρους των βαρόνων ήταν η δικαιοσύνη. Η υποβάθμιση της δημόσιας λειτουργίας της και η αυθαίρετη χρήση της από πλευράς τους αποτυπωνόταν στο εκτεταμένο φαινόμενο της μεταφοράς των φυλακών από δημόσιους χώρους σε ιδιωτικούς χώρους και σε φεουδαρχικά κάστρα²⁴².

Όπως έχουμε διαπιστώσει, σε διάφορες φάσεις της εξέγερσης υπήρχε επικοινωνία μεταξύ του επαναστατικού πυρήνα της Νάπολης και των γειτονικών οικισμών και πόλεων, καθώς και συνδρομή των περιχώρων στην εξέγερση, τόσο σε ανθρώπινο δυναμικό όσο και σε οπλισμό. Επιπροσθέτως, εκπρόσωποι αυτών των περιοχών συμμετείχαν σε πρώτο επίπεδο στην επεξεργασία των *capitoli* της 13^{ης} Ιουλίου. Η επέκταση των διεκδικήσεων και των νέων όρων διακυβέρνησης –όπως περιγράφονται στα *capitoli*– σε ολόκληρο το Βασίλειο ήταν ένα ζήτημα που τέθηκε με ένταση αρκετές φορές στις συνελεύσεις των *capi popolari* αλλά και της Μυστικής Επιτροπής των διανοουμένων²⁴³. Παράλληλα, έχουμε δει πως στις 12 Ιουλίου ο

²⁴⁰ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 339-440.

²⁴¹ G. FOSCARI, *La gran machina della sollevazione: Due città e un capopolo nella rivolta di Masaniello (1647-1648)*, Σάντα Μαρία Κάπουα Βέτερε: Ipermedium libri, 2015, σσ. 13-14.

²⁴² VILLARI, *Un sogno*, σ. 342.

²⁴³ VILLARI, *Un sogno*, σ. 336.

αντιβασιλιάς είχε δώσει εντολή, μέσω αντιπροσωπειών, σε όλους του τοπικούς Κυβερνήτες να καταργήσουν τις *gabelle* στα βασικά αγαθά και να αμνηστεύσουν όσους είχαν επιδοθεί σε πράξεις βίας και ταραχές τις προηγούμενες μέρες. Η απόφασή του αυτή περιγραφόταν στην επιστολή που απέστειλε στον Φίλιππο Δ΄ στις 15 Ιουλίου, και αιτιολογούνταν ως προσπάθεια περιορισμού της στήριξης των βαρόνων από τους βασάλους, προκειμένου να καμφθούν οι τάσεις ανεξαρτητοποίησης της αριστοκρατίας²⁴⁴.

Η εξέγερση στη Νάπολη λειτούργησε σαν θρυαλλίδα μιας γενικευμένης κοινωνικής έκρηξης και αντίδρασης που διαπέρασε όλο το Βασίλειο. Η συσσωρευμένη κοινωνική δυσαρέσκεια απέναντι στις ανισότητες, τη φτωχοποίηση και την καταπίεση των βαρόνων και των πριγκήπων ξέσπασε στην επαρχία με τόση ένταση και βία που κατάφερε να κλονίσει τις μακραίωνες φεουδαλικές δομές του ιταλικού Νότου. Η εξέγερση στην πόλη αποτέλεσε το κεντρικό γεγονός που συνυφάνθηκε με τα επεισόδια στην περιφέρεια, και αυτό αποτυπώθηκε σε μεγάλο βαθμό τόσο στις αποφάσεις και τις ενέργειες της κεντρικής εξουσίας και των λειτουργών της όσο και στις επαφές των επαναστατικών ηγεσιών –παρά τα όρια που επέβαλλε η εποχή και τα διαθέσιμα μέσα. Προκειμένου να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητα του φαινομένου, θα εξετάσουμε ορισμένα αντιπροσωπευτικά γεγονότα σε διαφορετικές περιοχές που συνιστούν χρήσιμα κλειδιά ανάγνωσης και ερμηνείας των επαναστατικών υποκειμένων και των τρόπων οργάνωσης και δράσης τους.

4.6.1. Το Σαλέρνο πρωτοστατεί

Μια από τις πρώτες πόλεις μέσω των οποίων τα νέα της πρωτεύουσας άρχισαν να διαδίδονται ήταν το γειτονικό Σαλέρνο, το οποίο γεωγραφικά βρισκόταν σε στρατηγικό σημείο για την εξάπλωση της εξέγερσης και συνέδεε πολλές διαφορετικές περιοχές, από τα περίχωρα της πρωτεύουσας έως την αμαλφιτάνικη ακτή και την Καλαβρία. Επιπλέον, αποτελούσε μια από τις ελάχιστες πόλεις του Βασιλείου που υπαγόταν απευθείας στη δικαιοδοσία του Βασιλιά και του κρατικού διοικητικού μηχανισμού (*città demaniale*) και όχι των ντόπιων φεουδαρχών και βαρόνων.

Την επόμενη κιόλας μέρα από τα θρυλικά επεισόδια στην Piazza del Mercato, στις 8 Ιουλίου, οι κάτοικοι του Σαλέρνο αντέδρασαν με ανάλογη ένταση και

²⁴⁴ Ο.π. σσ. 343-344.

ετοιμότητα με τους Ναπολιτάνους, αρχής γενομένης με την απόδραση κάποιων δεκάδων φυλακισμένων από τις φυλακές του ανώτερου δικαστηρίου της πόλης (*Reggia Udienza*). Τις αμέσως επόμενες μέρες κατέκαψαν πολυάριθμα σπίτια βαρόνων και αριστοκρατών που συμμετείχαν στη διοίκηση της πόλης και εκπροσωπούσαν τα τρία *Seggi della nobiltà*, αλλά και σπίτια αστών, εμπόρων και δικαστικών λειτουργών. Οι ευγενείς συσπειρώθηκαν και προσπάθησαν να αντεπιτεθούν επιστρατεύοντας μια ομάδα ληστών, αλλά χωρίς επιτυχία.

Στις 12 Ιουλίου ο αρχιεπίσκοπος της πόλης Fabrizio Savelli, σε μια προσπάθεια να ικανοποιήσει τα πιο επείγοντα λαϊκά αιτήματα και να κατευνάσει την ήδη τεταμένη κατάσταση, κάλεσε στην εκκλησία του Αγίου Ευαγγελιστή Ματθαίου (*chiesa di San Matteo*) τους εκπροσώπους του ξεσηκωμένου λαού της πόλης (*capipopolo*) και των γύρω αγροτικών οικισμών (*casali*). Επιπλέον, κάλεσε μια ομάδα ευγενών, τους δικαστικούς λειτουργούς της *Reggia Udienza* καθώς και μια επιτροπή νομικών, ώστε να συνθηκολογήσουν, να συντάξουν και να συνομολογήσουν νέα *capitoli*. Η διαδικασία ωστόσο δεν ολοκληρώθηκε ποτέ αφού διεκόπη από την ξαφνική εμφάνιση στην πόλη μιας συμμορίας ληστών, καθοδηγούμενης από τον Polito Pastina και τον Matteo Viscatale²⁴⁵.

Ο Polito Pastina (ή Ippolito di Pastina ή Ippolito da Pastena), ο επονομαζόμενος και Masaniello του Σαλέρνο, ήταν μια θρυλική όσο και αινιγματική προσωπικότητα που πρωταγωνίστησε στην επαρχία του Σαλέρνο της ταραγμένης εκείνης περιόδου. Ήταν κι αυτός ψαράς στο επάγγελμα και όταν εισήλθε στο προσκήνιο, είχε μόλις αποφυλακιστεί μετά από δεκαετή κάθειρξη για διάφορα αδικήματα των οποίων δεν γνωρίζουμε την ακριβή φύση. Κατάφερε σε ελάχιστο χρόνο να γίνει το πρόσωπο που θα συγκέντρωνε πάνω του και θα εξέφραζε τη δυσαρέσκεια και την αγανάκτηση όλων των ανθρώπων του περιθωρίου, των ενδεών, των πεινασμένων, των απελπισμένων²⁴⁶. Οργάνωσε έναν στρατό από λαϊκούς ανθρώπους του οποίου ηγήθηκε και κατόρθωσε να γίνει το στοιχείο που συνένωσε τα φτωχά στρώματα όχι μόνο του Σαλέρνο αλλά και

²⁴⁵ M. A. DEL GROSSO, «Le rivolte del 1647 dentro e fuori le mura di Salerno», *Bolletino storico di Salerno e Principato Citra* (1994), σσ. 75-87 [75-118].

²⁴⁶ G. FOSCARI, «La rivolta di Masaniello e le storie municipali: il caso di Salerno», στο A. LERRA & A. MUSI (επιμ.), *Rivolte e rivoluzione nel Mezzogiorno d'Italia: 1547-1799*, Μαντούρια: Lacaita, 2008, σσ. 313-315 [303-346].

της γειτονικής Κάβα (Cava de' Tirreni), καθώς και πολλών αγροτικών οικισμών, με χαρακτηριστικότερο το Σαν Σεβερίνο (το σημερινό Mercato San Severino)²⁴⁷.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν το επόμενο διάστημα ήταν αιματηρά και βίαια, με τον Pastina και την ομάδα του να γίνονται ο παράγοντας απορρύθμισης της κοινωνικής ευταξίας σε τέτοιο βαθμό που συνένωσαν εναντίον τους φιλοβασιλικούς, ευγενείς, μέλη της παραδοσιακής αριστοκρατίας αλλά και της αριστοκρατίας της τηβέννου, ομάδες με αντικρουόμενα συμφέροντα και του Σαλέρνο και της Κάβα. Ο Pastina έστησε το αρχηγείο του σε ένα παραλιακό οχυρό, το Forte La Carnale, και από εκεί συντόνιζε τους ανθρώπους του, επέδραμε στην πόλη και έστελνε αποστολές στην επαρχία.

Σε πολιτικό επίπεδο αυτό που πέτυχαν, έστω και προσωρινά, οι Σαλερνιτάνοι ήταν η επικύρωση νέων *capitoli*, στα οποία προβλεπόταν η συμμετοχή στη διοίκηση της πόλης τριών αντιπροσώπων του λαού –πλάι στους τρεις αντιπροσώπους της αριστοκρατίας–, μεταξύ των οποίων ο ένας θα προερχόταν από τους περιφερειακούς αγροτικούς οικισμούς, και μάλιστα σε εναλλαγή (rotation). Ορισμένοι από αυτούς ήταν σε στενή επαφή με τον επαναστατικό πυρήνα της Νάπολης, τόσο πριν όσο και μετά την εκτέλεση του Masaniello²⁴⁸.

Από τον Οκτώβρη του 1647 και με την ανακήρυξη της Real Repubblica Napoletana η εξέγερση, όπως έχουμε δει, πήρε άλλη τροπή και άλλα χαρακτηριστικά. Ο Pastina τάχθηκε υπέρ της γαλλικής παρέμβασης και του δούκα Guisa, ενώ μετά τη στιγμιαία οπισθοχώρηση των επαναστατών της Νάπολης και του Σαλέρνο, λόγω των βομβαρδισμών από τον ισπανικό στόλο, ο Pastina μαζί με τους συντρόφους του κινήθηκαν προς τις γύρω επαρχίες και τις επανακυρίευσαν. Η κατάσταση έλαβε πολεμικές διαστάσεις με τον Pastina από τη μια να οργανώνει γύρω στους 2000 οπλισμένους άντρες και να παίρνει τον έλεγχο μιας μεγάλης περιοχής, και τον ισπανικό στρατό από την άλλη, ανοργάνωτο και επανδρωμένο κυρίως από μισθοφόρους και άντρες ελεγχόμενους από την αριστοκρατία, να μην μπορεί να επιβληθεί. Στις 29 Νοεμβρίου ο Pastina ανακηρύχθηκε από τον Gennaro Annese και τον δούκα Guisa *Γενικός Τοποτηρητής και Επιμελητής των επαρχιών του Principato Citra και της*

²⁴⁷ FOSCARI, *La gran machina*, σσ. 15-16.

²⁴⁸ DEL GROSSO, «Le rivolte del 1647», σ. 85.

*Basilicata*²⁴⁹. Οι Ισπανοί ανακατέλαβαν το Σαλέρνο, αλλά στις 8 Δεκέμβρη ο Pastina με το στρατό του το επανακυρίευσαν, με τους Γάλλους να τον στηρίζουν²⁵⁰.

Όταν στις 5 Απριλίου του 1648 η Δημοκρατία της Νάπολης έγινε πια παρελθόν με την οριστική επανακατάληψή της από τα ισπανικά στρατεύματα, το Σαλέρνο ήταν έτοιμο να παραδοθεί με τη σειρά του και ο Pastina κατάφερε να διαφύγει στη Ρώμη διαλύοντας τον στρατό του και δίνοντας την εντύπωση πως για εκείνον το θέμα της επανάστασης είχε κλείσει οριστικά. Ωστόσο τέσσερις μήνες μετά, στις 9 Αυγούστου του 1648, εμφανίστηκε σε ένα γαλλικό πολεμικό πλοίο προσπαθώντας να καταλάβει τα παράλια της πόλης. Εκεί με τη βοήθεια των υποστηρικτών του κατόρθωσε να κατακτήσει τη βόρεια πλευρά καθώς και τον οικισμό του Βιέτρι (Vietri). Ωστόσο η προσπάθεια εγκαταλείφθηκε σύντομα εξαιτίας της άμεσης και ισχυρής αντίδρασης των αριστοκρατών της γειτονικής Κάβα που ανέπτυξαν μέτωπο εναντίον του από κοινού με τους αριστοκράτες του Σαλέρνο. Μία ακόμη τελευταία φορά έκανε την εμφάνισή του ο Pastina, κάποια χρόνια μετά, το 1654, όταν, υποστηριζόμενος ή υποκινούμενος από τον δούκα Guisa, αποβιβάστηκε στο Castellammare di Stabia σε μια αποτυχημένη προσπάθεια να υποδαυλίσει μια καινούρια εξέγερση εναντίον του Αψβουργικού Στέμματος²⁵¹.

4.6.2. Το Αμπρούτσο επιτίθεται στους βαρόνους

Στην περιφέρεια του Αμπρούτσο (Abruzzo) τα λαϊκά αιτήματα για την κατάργηση των επαχθών φόρων στα είδη βασικής κατανάλωσης διασταυρώθηκαν με εκείνα της απαλλαγής από την εξουσία των ντόπιων βαρόνων. Ο στρόβιλος των διαμαρτυριών και των αντιδράσεων έβαλλε αδιακρίτως εναντίων συμβόλων και λειτουργιών και των δύο δικαιοδοσιών, τόσο της φεουδαλικής όσο και της κρατικής-βασιλικής.

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Κιέτι (Chieti), πόλη η οποία πουλήθηκε το 1644 στον Ferrante Caracciolo, δούκα του Castel di Sangro, έναντι 170.000 δουκάτων. Μεταξύ άλλων πολιτικών παρεμβάσεων ο νέος ιδιοκτήτης της πόλης αποφάσισε τη μεταφορά του δικαστηρίου της *Reggia Udienza*, από το Κιέτι στο Τέραμο (Teramo), γεγονός που στάθηκε η αφορμή για έντονη και σκληρή αντίδραση

²⁴⁹ Vicario generale e Preside delle province Principato Citra e Basilicata.

²⁵⁰ M. A. DEL GROSSO, «Le rivolte del 1647», σσ. 94-96.

²⁵¹ Ο.π., σσ. 106-111.

των κατοίκων, ενάντια στον ζυγό των βαρόνων. Τον Ιανουάριο του 1648 η πόλη επανήλθε στη βασιλική δικαιοδοσία²⁵².

Στην επαρχία της Άκουιλα (Aquila), που ήταν ήδη κατακερματισμένη σε φέουδα, οι εξεγέρσεις ξεκίνησαν από τους κατοίκους της υπαίθρου που εφορούσαν στα κάστρα των βαρόνων. Παράλληλα η άρνηση του τοπικού Κυβερνήτη (*preside*) να καταργήσει τους φόρους, κατά την εντολή του D'Arcos της 12^{ης} Ιουλίου, ώθησε τους εξαθλιωμένους κατοίκους σε καταστροφές και πυρκαγιές των σπιτιών των φοροεισπρακτόρων²⁵³. Την έκρυθμη κατάσταση εκμεταλλεύτηκε μία μερίδα αριστοκρατών της πόλης της Λ' Άκουιλα με αυτονομιστικές τάσεις, η οποία έστειλε αντιπροσωπεία στη Νάπολη για να ζητήσει από τον αντιβασιλιά την κατάργηση της *Reggia Udienza* και του τοπικού Κυβερνήτη, αίτημα που προφανώς δεν έγινε αποδεκτό. Η εξέγερση διαμορφώθηκε σε δύο κατευθύνσεις: αφενός πήρε τη μορφή ανοιχτής σύγκρουσης πολιτών και αριστοκρατίας και αφετέρου οδηγήθηκε σε μια έντονη διαμάχη του διπλού πόλη-ύπαιθρος, με τους αριστοκράτες της πόλης να επιθυμούν τη συνένωση με τους βαρόνους της επαρχίας²⁵⁴.

4.6.3. Η προσωρινή κατάληψη του Μπάρι από τους εξεγερθέντες

Στην πρωτεύουσα της Απουλίας, το Μπάρι, που επίσης στέναζε από την υπερφορολόγηση και κλυδωνιζόταν από λαϊκές διαμαρτυρίες και ταραχές το προηγούμενο διάστημα, η εξέγερση ξέσπασε στις 15 Ιουλίου. Επικεφαλής ανέλαβε ένας ναυτικός ονόματι Paolo di Ribecco που ξεσήκωσε τα οργισμένα πλήθη παρακινώντας τα σε λεηλασίες και εμπρησμούς σπιτιών προνομιούχων και ευγενών. Τα βασικά αιτήματα, όπως σε όλο το Βασίλειο, ήταν κι εδώ δύο: η κατάργηση των φόρων στα βασικά είδη διατροφής και η ισότιμη συμμετοχή του λαού στη λήψη των αποφάσεων. Η οργή και η δυσαρέσκεια των πολιτών στράφηκε εξίσου εναντίον των Ισπανών και των ντόπιων αριστοκρατών. Σε διάστημα δύο-τριών ημερών σχεδόν ολόκληρος ο μη προνομιούχος πληθυσμός ανταποκρίθηκε σε έναν γενικευμένο

²⁵² C. CICCARELLI, *Storie locali nell'Abbruzzo di età moderna (1504-1806)*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο του Ούντινε, 2010/2011, σ. 34

²⁵³ VILLARI, *Un sogno*, σσ. 348-349.

²⁵⁴ S. MANTINI, *L'Aquila Spagnola. Percorsi di identità, conflitti, convivenze (secc. XVI-XVII)*, Ρώμη: Aracne Editrice, 2009, σσ. 182-188.

ξεσηκωμό, εφόρμησε στα ναυπηγεία της πόλης αποσπώντας όπλα και πυρίτιδα και κατάφερε να καταλάβει ολόκληρη την πόλη πλην του Κάστρου²⁵⁵.

Οι αρχές της πόλης με τη διαμεσολάβηση του αρχιεπισκόπου Diego Sersale, προχώρησαν στις 23 Ιουλίου σε διαπραγματεύσεις με τους στασιαστές και τον αρχηγό τους και συμφωνήθηκε το εξής: εκπρόσωποι των μικρομεσαίων στρωμάτων (*popolo minuto*) θα είχαν δικαίωμα στη συμμετοχή και στη λήψη αποφάσεων του Συμβουλίου των Ευγενών (*Consiglio dei nobili*) και των διακεκριμένων πολιτών (*popolo primario*)²⁵⁶. Η κατάσταση προσωρινά φάνηκε να εξομαλύνεται και οι Ισπανοί επανήλθαν στο προηγούμενο καθεστώς καταπίεσης των φτωχών στρωμάτων.

Εκείνες τις μέρες έξω από τα τείχη της πόλης το φαινόμενο της ληστείας, υποδαυλιζόμενο από τους βαρόνους, πήρε πρωτοφανείς διαστάσεις. Οι αγρότες των γύρω οικισμών επιτέθηκαν με βιαιότητα στους ληστές αλλά και στους βαρόνους. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί η έκρυθμη και απειλητική κατάσταση οι βαρόνοι συμάχησαν με τους Ισπανούς, παρότι παραδοσιακά ανταγωνίζονταν για την εξουσία, και μέσα σε λίγες εβδομάδες κατόρθωσαν να εξοντώσουν και να κάψουν κάθε εστία αντίδρασης.

Ο πρωτεργάτης της εξέγερσης Paolo di Ribecco είχε το γνωστό τέλος των *caripopolo*, δηλαδή τον απαγχονισμό²⁵⁷.

4.6.4. Η περίπτωση του Τάραντα: ένα λιμάνι σε γεωστρατηγική θέση

Στην πόλη του Τάραντα η εξέγερση ξέσπασε κατά την περίοδο της βραχύβιας Δημοκρατίας, τον Δεκέμβριο του 1647. Η πόλη διοικούνταν από έναν τοπικό Κυβερνήτη, τον Ferrante Cadorna. Αφορμή στάθηκε και εδώ η αύξηση της φορολογίας των βασικών διατροφικών αγαθών. Επικεφαλής της εξέγερσης τέθηκε ένας πρώην αξιωματούχος του βασιλικού στρατού, ο Giovan Donato Altamura, ο οποίος συγκέντρωσε τους κατοίκους και τους παρακίνησε να πάρουν τα όπλα εναντίον των ισπανών ευγενών και των φοροεισπρακτόρων. Πράγματι, τα οργισμένα πλήθη άρχισαν να λεηλατούν σπίτια ευγενών εξαναγκάζοντάς τους να κλειστούν στο αραγωνέζικο

²⁵⁵ G. PETRONI, *Della storia di Bari dagli antichi tempi sino all' anno 1856 (τ. II)*, Νάπολη: Stamperia e Cartiere del Fibreno, 1858, σσ. 66-67.

²⁵⁶ Το κοινωνικό σώμα που αποκαλούνταν *popolo primario* αποτελούνταν κυρίως από εύπορους αστούς ή από ιστορικές οικογένειες της πόλης που δεν κατείχαν τίτλους ευγένειας.

²⁵⁷ PETRONI, *Della storia di Bari*, σ. 72.

Κάστρο της πόλης (Castello Aragonese) για να σωθούν, μαζί με τον Κυβερνήτη με τη φρουρά του²⁵⁸.

Οι εξεγερθέντες κατέλαβαν τα κτήρια γύρω από το Κάστρο ενώ ο Altamura τοποθέτησε στις γειτονικές στέγες ελεύθερους σκοπευτές. Επιπλέον σκάφτηκε όρυγμα για να τοποθετηθεί βαρύς οπλισμός με σκοπό την πολιορκία του Κάστρου. Οι επαναστάτες κατέλαβαν τις εισόδους της πόλης ενώ παράλληλα κανονιοβολούσαν τα πλοία που βρίσκονταν στο λιμάνι.

Ο Τάραντας βρισκόταν σε σημαίνουσα γεωστρατηγική θέση λόγω του λιμανιού του, γεγονός που ανησυχούσε τους Ισπανούς και προκάλεσε την άμεση αντίδρασή τους. Μία επιπρόσθετη απειλή ήταν και η προώθηση του Matteo Cristiano στην Απουλία –απευθύνθηκε σε αυτόν ο ίδιος ο Altamura που αναζητούσε ενισχύσεις– αφού προηγουμένως είχε καταλάβει ολόκληρη την περιφέρεια της Μπαζιλικάτα (Basilicata)²⁵⁹. Ο Matteo Cristiano ήταν ένας από τους σημαντικότερους ηγέτες της επαναστατικής περιόδου, αστός και δικηγόρος στο επάγγελμα. Συνεργάστηκε με τον Pastina κατά τη δεύτερη κατάληψη του Σαλέρνο τον Δεκέμβρη ενώ τον Ιανουάριο του 1648 ανακηρύχθηκε «Κυβερνήτης των όπλων» (*Governatore delle armi*) της *Real Reppublica*²⁶⁰.

Ο δούκας της γειτονικής Μαρτίνα (σημερινή Martina Franca) Francesco Caracciolo επιφορτίστηκε με την ευθύνη να κατευνάσει τα πνεύματα και να περιστείλει την εξέγερση. Μετά από μια αποτυχημένη προσπάθεια διαπραγμάτευσης με τους κατοίκους και τον Altamura, που αφορούσε την αντικατάσταση του τοπικού Κυβερνήτη, ο δούκας Caracciolo επανακυρίευσε τον Τάραντα δια της βίας. Τα στρατεύματά του εισέβαλαν στο Κάστρο, κατέλαβαν την κεντρική πύλη της πόλης και απελευθέρωσαν την ισπανική συνοικία. Στη συνέχεια επιβλήθηκε στους κατοίκους έκτακτος φόρος υποτέλειας και ο λαϊκός αρχηγός Altamura πυροβολήθηκε και έπειτα κρεμάστηκε σε μία αγχόνη σε δημόσια θέα για παραδειγματισμό τόσο των κατοίκων

²⁵⁸ T. DE SANTIS, *Storia del tumulto di Napoli*, Τεργέστη: Colombo Coen, 1858, σσ. 142-143.

²⁵⁹ G. DE CARO, λήμμα «Giovan Donato Altamura», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 2 (1960), [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-donato-altamura_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-donato-altamura_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 8/1/2024).

²⁶⁰ F. PETRUCCI, λήμμα «Matteo Cristiano», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 31 (1985), [https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-cristiano_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-cristiano_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 8/1/2024).

όσο και των υπολοίπων πρωτοστατούντων στην εξέγερση οι οποίοι είχαν ήδη διαφύγει²⁶¹.

4.6.5. Η εξέγερση στο υπόλοιπο Βασίλειο

Στις δώδεκα επαρχίες του Βασιλείου ελάχιστες περιοχές ήταν εκείνες που δεν πήραν τα όπλα, ενώ σε ορισμένες από αυτές η ένταση και η βία ήταν πρωτοφανείς και η διάρκεια υπερέβη το χρονικό όριο παράδοσης της Μητρόπολης. Χαρακτηριστική ήταν η περίπτωση της σημαντικής επαρχίας της Καλαβρίας, όπου ο νέος αντιβασιλιάς κόμης Oñate διαπραγματευόταν με τις λαϊκές δυνάμεις για τρεις εβδομάδες μετά την επανακυρίευση της Νάπολης από τους Ισπανούς, προκειμένου να καταθέσουν τα όπλα, γεγονός που επετεύχθη τελικά στις 28 Απριλίου του 1648²⁶².

Ο ιστορικός Aurelio Musi προτείνει μια τυπολογία των διαφορετικών εκδηλώσεων και εκφράσεων της εξέγερσης στις περιφέρειες του Βασιλείου:

1. Οι αντιθέσεις και η σύγκρουση κρατικής και φεουδαλικής δικαιοδοσίας, όπως εκφράστηκε στο Αμπρούτσο,
2. Η ληστεία και η αντιφεουδαρχική διάσταση που χαρακτήριζε κάποιες περιοχές, όπως το Principato Citra,
3. Η «τρίτη δύναμη» (*terza forza*) ως πρωταγωνίστρια στην περιφέρεια της Καλαβρίας. Ως «τρίτη δύναμη» κατηγοριοποιούνταν όσοι συμμετείχαν στη διοίκηση, αστοί και λαϊκοί αντιπρόσωποι που επεδίωκαν περισσότερες εξουσίες.
4. Η μοναδικότητα και πρωτοτυπία της Απουλίας, που συνίστατο αφενός στην πολυκεντρικότητα αυτής της περιφέρειας και αφετέρου στην έντονη διαφοροποίηση των προνομιούχων τάξεων και στρωμάτων της περιοχής ως προς τη νοοτροπία, τη συμπεριφορά και τις δραστηριότητές τους²⁶³.

Αδιαμφισβήτητα τα επεισόδια στην επαρχία και οι μορφές της σύγκρουσης ποίκιλλαν και προσλάμβαναν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και τη φυσιογνωμία των τοπικών κοινωνιών και των αντιθέσεών τους. Επιπλέον, διαφοροποιούνταν σε

²⁶¹ PETRONI, *Della storia di Bari*, σσ. 173-175.

²⁶² A. HUGON, *Naples insurgée: 1647-1648 - De l'événement à la mémoire*, Ρεν: Presses universitaires de Rennes, 2011, σσ. 89-90, [ελεύθερη πρόσβαση]. Διαθέσιμο στο: <http://books.openedition.org/pur/121173> πρόσβαση στις 18/2/2024.

²⁶³ MUSI, *La rivolta*, σσ. 181-211 .

μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό από τον χαρακτήρα της εξέγερσης στην πρωτεύουσα αλλά και ορίζονταν από την κυρίαρχη αντίθεση κέντρου-περιφέρειας –χαρακτηριστική του Παλαιού Καθεστώτος–, με συγκέντρωση των περισσότερων διοικητικών δομών στα μεγάλα αστικά κέντρα και απομακρυσμένες, αδύναμες και συχνά δύσκολα ελέγξιμες διοικήσεις στις επαρχίες.

Η ιστοριογραφία μέχρι πρόσφατα ερμήνευε πολύ στενά τις εξεγέρσεις στις περιφέρειες, αντιμετωπίζοντάς τις ως μεμονωμένα επεισόδια ή ως τυχαία περιστατικά. Τις τελευταίες δεκαετίες έχει ξεκινήσει μια συστηματικότερη μελέτη των διαφορετικών εκφάνσεων των γεγονότων της διετίας 1647-48, κυρίως από τοπικά Πανεπιστήμια και ιστορικούς, που προσφέρει μια αναλυτικότερη και πιο σφαιρική αποτίμησή τους, καθώς και την οργανική και διαλεκτική σχέση που είχαν με την κεντρική εξέγερση. Ωστόσο η έρευνα ακόμη και σήμερα δεν έχει εξαντληθεί, καθώς ζητήματα που έχουν αναδυθεί τα τελευταία χρόνια χρήζουν περαιτέρω μελέτης. Μια εμπλουτισμένη ιστορική οπτική που δεν αντιμετωπίζει τα επεισόδια στις μικρότερες πόλεις και κέντρα ως ήσσονες εξεγέρσεις αλλά ως διαφορετικά εδαφικά, πολιτικά και πολιτισμικά σκηνικά της εξέγερσης, μπορεί να αναδείξει τα επιμέρους κίνητρα και ζητήματα, την ποικιλία των αιτιών και των συνεπειών τους, την πολυπλοκότητα των πρωταγωνιστών (κοινωνικά στρώματα, επαγγελματικές ομάδες, πολιτισμικές συσσωματώσεις, κλήρος, πολιτικοί δρώντες, μεμονωμένες προσωπικότητες, κ.λπ.), τις πολιτικές και οργανωτικές συνδέσεις μεταξύ κέντρου-περιφέρειας, τον βαθμό αμοιβαίας υποστήριξης και ενίσχυσης των ξεχωριστών δράσεων και πρωτοβουλιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΑΠΟΤΥΠΩΜΑ ΤΗΣ ΕΞΕΓΕΡΣΗΣ

5.1. Αντηχήσεις & προσλήψεις

Για την εξέγερση της Νάπολης διαθέτουμε μεγάλο πλούτο κειμένων αλλά και ερμηνευτικών προσεγγίσεων, που εκκινούν από τις ίδιες τις μέρες των γεγονότων. Δεκάδες χρονικά και ημερολόγια αφηγούνται τα γεγονότα από διαφορετικές οπτικές ως επί το πλείστον μεροληπτικές, και αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία πάτησε η μεταγενέστερη έρευνα. Ανάμεσά τους ξεχωρίζει εκείνο του Alessandro Giraffi με τίτλο

Le rivoluzioni di Napoli, που τυπώθηκε στη Βενετία και στη Νάπολη το 1647 και έκτοτε γνώρισε αρκετές επανεκδόσεις και μεταφράσεις σε διάφορες χώρες. Το 1650 εκδόθηκε και στην Αγγλία σε μετάφραση του James Howell. Ο Howell εντόπιζε αρκετές αναλογίες ανάμεσα στην εξέγερση της Νάπολης και στις εξεγέρσεις των Κάτω Χωρών (1568-1648), της Καταλονίας (1640-1652) και της Πορτογαλίας (1640-1688), οι οποίες κλόνισαν τα θεμέλια της Ισπανικής αυτοκρατορίας, θεωρώντας πως η Νάπολη έφτασε στο κατώφλι της απόσχισής της από το Στέμμα και της δημιουργίας μιας ανεξάρτητης κοινότητας²⁶⁴. Η αφήγηση του Giraffi σταματάει την 10^η μέρα της εξέγερσης, τη 16^η Ιουλίου, μέρα της δολοφονίας του Masaniello.

Άξιο αναφοράς είναι ότι το χρονικό του Giraffi γνώρισε μία μεταγενέστερη μετάφραση και στην Ελλάδα το 1860. Ως μεταφραστής υπογράφει κάποιος Κ.Σ. και η έκδοση, που φέρει τον τίτλο *Επανάστασις Νεαπόλεως ή ο Μαζανιέλλος*, πραγματοποιήθηκε από το «Τυπογραφείον της Ανεξαρτησίας» στην Αθήνα. Εκδόσεις του τεκμηρίου απόκεινται στη Βιβλιοθήκη του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και στην Κεντρική Συλλογή της Δημόσιας Κεντρικής Βιβλιοθήκης Λάρισας «Κωνσταντίνος Κούμας». Συν τοις άλλοις το έργο έχει ψηφιοποιηθεί και μπορεί κανείς να το βρει στο Ψηφιακό Αποθετήριο της Βιβλιοθήκης της Λάρισας²⁶⁵.

Ένα άλλο χρονικό που θεωρείται από τα πλέον αξιόπιστα και στο οποίο βασίστηκαν αρκετοί ιταλοί ιστορικοί για την ανασύνθεση των γεγονότων γράφτηκε από τον γιατρό και φαρμακολόγο Giuseppe Donzelli²⁶⁶. Ο συγγραφέας έλαβε ενεργά μέρος στην εξέγερση, γεγονός που πληροφορούμαστε από τον ίδιο στο προλογικό σημείωμα του έργου. Ο Donzelli έχει αφιερώσει το χρονικό στον duca di Guisa. Είναι από τα λίγα χρονικά που μας παρουσιάζουν τα γεγονότα από τη σκοπιά και την οπτική των επαναστατών σε ένα πλατύ χρονικό εύρος, που υπερβαίνει το πρώτο δεκαήμερο²⁶⁷.

Αρκετά λεπτομερές θεωρείται και το χρονικό του Alessandro Molini με τίτλο *Sollevarzione di Tommaso Aniello di Napoli*, το οποίο αφηγείται τα σημαντικότερα γεγονότα καθ' όλη τη διάρκεια της εξέγερσης έως και τη 15η Απριλίου του 1648 και

²⁶⁴ R. VILLARI, «Masaniello: Contemporary and Recent Interpretations», *Past & Present* 108 (1985), σσ. 126-130 [117-132].

²⁶⁵ Βλ. <http://dspace.larlib.gr/handle/123456789/195>

²⁶⁶ Πρόκειται για το χρονικό με τίτλο: *Partenope liberata overo Racconto dell' Heroica risoluzione fatta dal Popolo di Napoli per sottrarsi con tutto il Regno dall' insopportabil Giogo delli Spagnuoli*, Napoli 1647.

²⁶⁷ P. MESSINA, «Giuseppe Donzelli e la rivoluzione napoletana del 1647-1648», *Studi Storici* 1 (1987), σσ. 183-202.

επιπλέον έχει την ιδιαιτερότητα να περιλαμβάνει μια πλούσια εικονογράφηση από σκίτσα, υδατογραφίες και χαρακτηριστικά²⁶⁸.

Ορισμένα ακόμη σημαντικά χρονικά, με βάση τα οποία ανασυντέθηκαν τα γεγονότα της εξέγερσης από τη σύγχρονη ιστορική έρευνα, είναι από φιλολαϊκή σκοπιά το *Successi storici raccolti dalla sollevazione di Napoli dell'anno 1647*, του Innocenzo Fuidoro και το *Racconto della sollevazione di Napoli accaduta nell'anno MDCXLVII*, γραμμένο από τους Camillo Tutini και Marino Verde, ενώ υπό φιλοβασιλική οπτική, μεταξύ άλλων, ξεχωρίζουν τα: *Historia del tumulto di Naples*, του Tommaso De Santis, αφιερωμένο στον Φίλιππο Δ΄ και το *Historia o vero Narrazione Giornale dell'Ultime Rivoluzioni della Città e Regno di Napoli, scritta e data in luce da Don A.N., consigliere di Stato del Ser.mo Sign.re Duca di Lorena, e suo Agente in Corte Cattolica*, γραμμένο από τον Agostino Nicolai και αφιερωμένο στον Don Giovanni d'Austria.

Από τις ίδιες τις μέρες της εξέγερσης και αμέσως μετά το θάνατό του, ο Masaniello μυθοποιήθηκε από τις λαϊκές μάζες και συνδέθηκε με την απελευθέρωση της πόλης από ένα παρελθόν καταπίεσης ενώ παράλληλα δημιουργήθηκε μια παράδοση εορτασμού της εξέγερσης που απέκτησε εθνικό χαρακτήρα. Οι εκπρόσωποι του Στέμματος και οι ευγενείς συχνά εμπόδιζαν τέτοιες εκδηλώσεις και κατέστρεφαν σύμβολα ή μνημεία σχετικά με την εξέγερση. Επιπλέον η φιγούρα του νεαρού ψαρά ξεκίνησε να εργαλειοποιείται όχι μόνο από τους χρονικογράφους αλλά και από πλήθος λογοτεχνών και συγγραφέων ή ιστορικών μέσω ποικίλων και αντιφατικών αναπαραστάσεων που άλλοτε τον εμφάνιζαν ως μεσσία και απελευθερωτή και άλλοτε ως δαίμονα και απόλυτο καταστροφέα· κατηγορήθηκε ακόμη και ως ηθικός αυτουργός της πανώλης του 1656²⁶⁹. Ιδιαίτερος η δραματουργία και η ταξιδιωτική λογοτεχνία του 18^{ου} αιώνα χρησιμοποίησαν την περίπτωση της Νάπολης ως αρνητικό παράδειγμα της ανάμειξης του λαού στην πολιτική σφαίρα.

Η φήμη του Masaniello εξαπλώθηκε πολύ γρήγορα έξω από τα σύνορα του Βασιλείου αλλά και της ιταλικής χερσονήσου. Ένας από τους πρώτους βιογράφους του

²⁶⁸ F. MORATTI, «*Sollevazione di Tommaso Aniello di Napoli. Il manoscritto di Alessandro Molini (BUB, ms 2466)*», *Storicamente* 13 (2017), σσ. 1-18, DOI: [10.12977/stor665](https://doi.org/10.12977/stor665) (πρόσβαση στις 12/1/2024).

²⁶⁹ M. DI MARO, «Masaniello: nascita ed evoluzione di un mito moderno», στο L. BATTISTINI, V. CAPUTO, κ.ά. (επιμ.), *La letteratura italiana e le arti*, Atti del XX Congresso dell'ADI, Ρώμη: Adi Editore, 2018, σ. 2 [1-12].

Σπινόζα, ο Johannes Colerus, ανέφερε πως ο Ολλανδός φιλόσοφος είχε ζωγραφίσει ένα πορτραίτο του Masaniello με ένα πρόσωπο που έμοιαζε πολύ με το δικό του. Ο Γάλλος συγγραφέας Λα Ροσφουκώ έγραψε για την εξέγερση της Νάπολης ότι εκείνες τις μέρες συντελέστηκε ένα θαύμα²⁷⁰. Στην Αγγλία κυκλοφόρησαν κάποια μετάλλια που απεικόνιζαν από τη μια πλευρά τον Κρόμγουελ και από την άλλη τον Masaniello, με σκοπό μάλλον να υποβαθμίσουν τον Άγγλο στρατιωτικό και πολιτικό, που ανήκε στη μεσαία γαιοκτητική αριστοκρατία (landed gentry), στο επίπεδο του πληβείου ψαρά²⁷¹. Επιπλέον, το 1649 εκδόθηκε μια κωμικοτραγωδία με τίτλο *The Rebellion of Naples* ή *the Tragedy of Masaniello* την οποία είχε συνθέσει ένας ανώνυμος ευγενής με τα αρχικά T.B. Το έργο είχε αντεπαναστατικό χαρακτήρα και λειτούργησε προπαγανδιστικά εν μέσω του Αγγλικού Εμφυλίου Πολέμου²⁷².

5.2. Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις

Ορόσημο και αφηγηματικό καλούπι για την μεταγενέστερη ιστοριογραφία θεωρείται το έργο του Pietro Giannone, *Istoria civile del Regno di Napoli*, που εκδόθηκε το 1723 και περιλαμβάνει μια σύντομη περιγραφή της εξέγερσης, βασισμένη σε σημαντικά χρονικά σύγχρονα με τα γεγονότα, ιδεολογικά ωστόσο τοποθετημένα υπέρ των ευγενών. Ο Giannone εγγράφει την εξέγερση στη γενικότερη κρίση της μοναρχίας και κάνει λόγο για μια διακυβέρνηση παραδομένη στα χέρια των προνομιούχων. Αναπαράγει για τον λαό την εικόνα που βρίσκει στις πηγές: μάζα άμορφη και ευμετάβλητη, ανίκανη να αντιληφθεί την ουσία των γεγονότων και χωρίς κατεύθυνση. Αναδεικνύει, ωστόσο, την αντιπάθεια του λαού για τους ευγενείς²⁷³.

Το ενδιαφέρον για την εξέγερση της Νάπολης αναζωπυρώθηκε έντονα την περίοδο των ιακωβίνικων δημοκρατιών και της βραχύβιας «Παρθενόπειας Δημοκρατίας» του 1799. Μέσα στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο ο Masaniello απέκτησε συμβολισμό εθνικού απελευθερωτή, δημοκράτη και προασπιστή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η εξέγερση νοηματοδοτήθηκε συχνά προβάλλοντας στο παρελθόν συλλογικές επιδιώξεις μιας εποχής με εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά,

²⁷⁰ DINI, *Masaniello*, 45-49.

²⁷¹ VILLARI, «Masaniello», σσ. 125-126.

²⁷² D. BOERIO, «The “Trouble of Naples” in the Political Information Arena of the English Revolution», στο J. RAYMOND, N. MOXHAM (επιμ.), *News Networks in Early Modern Europe*, Λάντνεν: Brill, 2016, σσ. 779-780 [779-804].

²⁷³ BENIGNO, *Specchi*, σσ. 49-50.

τόσο κοινωνικά όσο και πολιτικά. Όταν παλινρθώθηκαν οι Βουρβόνοι, ο ίδιος ο Φερδινάνδος Δ΄ διέταξε την καταστροφή του τάφου του Masaniello και τον διασκορπισμό των οστών του²⁷⁴.

Η πατριωτική και εθνικιστική πρόσληψη των γεγονότων της προενοτικής ιταλικής ιστορίας από την ρομαντική ιστοριογραφία της περιόδου της Ιταλικής Παλιγγενεσίας κατασκεύασε έναν πατριώτη Masaniello, οραματιστή της ανεξαρτησίας του ιταλικού λαού που ενσάρκωνε το ιδεώδες ενός ήρωα που μαχόταν ενάντια στον ξένο κατακτητή²⁷⁵.

Από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα η ιστοριογραφία έστρεψε το ενδιαφέρον της στις συνθήκες ζωής των λαϊκών στρωμάτων και αναδείχθηκε ο κοινωνικός χαρακτήρας των εξεγέρσεων του Νότου των μέσων του 17^{ου} αιώνα καθώς και η ταξική τους διάσταση. Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Νάπολης χάρις στη συμβολή του Bartolomeo Capasso και κυρίως του Michelangelo Schipa ανακαλύφθηκε ένας πλούτος αρχαικού υλικού και εγγράφων και ξεκίνησε μια συστηματική έρευνα που στόχευε στην επανασύνθεση των γεγονότων, προχώρησε πολύ πέρα από τις πρώτες δέκα ημέρες και φώτισε την κοινωνικοοικονομική φύση της εξέγερσης. Ο Schipa διαίρεσε την εξέγερση σε τρεις φάσεις: η πρώτη φάση ήταν εκείνη της αστικής εξέγερσης που στρεφόταν εναντίον των ευγενών και είχε αντιφορολογικά κίνητρα, χωρίς ωστόσο να αμφισβητείται η υποταγή στο Στέμμα, και έκλεισε με τη δολοφονία του Masaniello· η δεύτερη χαρακτηρίστηκε από την εξάπλωση των κινημάτων στις επαρχίες του Βασιλείου που προσέλαβαν πλέον ανοιχτά αντιφεουδαρχικό χαρακτήρα· τέλος, στην τρίτη φάση έχουμε την απόσχιση από την Ισπανία και την ανακήρυξη της *Real Republica Napoletana* που διήρκεσε από τον Οκτώβρη έως και τον Απρίλιο του 1648, όταν τα ισπανικά στρατεύματα επανέκτησαν πλήρως τον έλεγχο της πρωτεύουσας. Ο Schipa ήταν ο πρώτος που υποβάθμισε το ρόλο του νεαρού ψαρά, ανέδειξε τη φιγούρα του Genoino, ενώ χρησιμοποίησε στον τίτλο έργου του τη φράση: «η αποκαλούμενη εξέγερση του Masaniello»²⁷⁶.

Τη θεώρηση του Schipa για τον Masaniello υιοθέτησε και ο Benedetto Croce στο έργο του *Storia del Regno di Napoli*, ο οποίος ωστόσο υποβάθμισε εντελώς την εξέγερση, περιγράφοντάς την ως ένα από τα κινήματα των πληβείων «χωρίς πυξίδα,

²⁷⁴ D'ALESSIO, *Masaniello*, σσ. 269-270.

²⁷⁵ DI MARO, «Masaniello», σσ. 9-10.

²⁷⁶ Ο πρωτότυπος τίτλος του έργου είναι: *La cosiddetta rivoluzione di Masaniello* και εκδόθηκε στη Νάπολη το 1918.

χωρίς φρένο, χωρίς κεφαλή ούτε τέλος, χωρίς παρόν και μέλλον»²⁷⁷. Την ίδια περίπου άποψη διατύπωνε για ανάλογα κινήματα και εξεγέρσεις της περιόδου εκείνης, τα οποία και χαρακτήριζε ως αναχρονιστικές ουτοπίες μεσαιωνικού χαρακτήρα και οπισθοδρομήσεις. Ο Croce δέχτηκε κριτική από πολλούς ιστορικούς για αυτές τις θέσεις.

Μεγάλη τομή στην έρευνα των εξεγέρσεων των μέσων του 17ου αιώνα αποτέλεσε η μεταπολεμική ιστοριογραφική θεώρηση που υπερέβη τις εθνικές ιστορίες και ενέταξε τη μελέτη της περιόδου σε ένα ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο προωθώντας, ταυτόχρονα, συγκριτικές μελέτες των εξεγερσιακών φαινομένων.

Βασικός εκπρόσωπος αυτής της τάσης στην Ιταλία ήταν ο Rosario Villari, του οποίου το έργο σηματοδότησε μια νέα εποχή για τη μελέτη των εξεγέρσεων. Ο Villari συνέδεσε κριτικά την περίοδο που προηγήθηκε της ναπολιτάνικης εξέγερσης με τις ευρωπαϊκές κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις και, δίχως να υιοθετεί εξολοκλήρου το σχήμα της «γενικευμένης κρίσης», θεωρούσε πως η όλη συζήτηση που είχε ανοίξει μπορούσε να λειτουργήσει ως ερέθισμα εμβάθυνσης της μελέτης σημαντικών σημείων της νεότερης ιστορίας, όπως ήταν η αγγλική επανάσταση, η απολυταρχία, η σχηματοποίηση συνείδησης της αστικής τάξης, η ανάπτυξη του καπιταλιστικού συστήματος κ.ά.²⁷⁸. Με το έργο του *La rivolta antispaagnola a Napoli*, του 1967, ανασύνθεσε την προϊστορία της εξέγερσης μέσω της ανάλυσης του οικονομικού και κοινωνικού πλέγματος σχέσεων καθώς και του φορολογικού συστήματος στο Βασίλειο της Νάπολης. Ο Villari μελέτησε σε βάθος την εξάπλωση της εξέγερσης στις επαρχίες του Βασιλείου και τη στήριξή της από τα αγροτικά στρώματα, την οποία και συνέδεσε με μια διαδικασία προοδευτικής αποσύνθεσης του συμπλέγματος «φεουδάρχης-δουλοπάροικος» που συντελούνταν ήδη από τα τέλη του προηγούμενου αιώνα υπογραμμίζοντας έτσι την αντιφεουδαρχική διάστασή της²⁷⁹. Εντόπιζε μια σταδιακή απαγκίστρωση του αγροτικού κόσμου από την ψυχολογική και ιδεολογική υποτέλεια στις άρχουσες τάξεις που πήρε διάφορες μορφές έκφρασης: από την επιδοκιμασία και τη στήριξη των αγροτών του φαινομένου της ληστείας, τη συχνή άρνηση των αγροτών

²⁷⁷ «[...] riuscì presto a uno dei tanti moti plebei senza bussola e senza freno, senza capo nè coda, senza presente e senza avvenire», στο B. CROCE, *Storia del Regno di Napoli*, Μιλάνο: Adelphi, 1992, σσ. 60-61.

²⁷⁸ VILLARI, «Rivolte e coscienza», σ. 239,

²⁷⁹ VILLARI, «Appunti», σσ. 739-751.

να πληρώσουν φόρους και προσόδους, έως την υποστήριξη του *movimento demanialista*, το οποίο στόχευε στην αποδέσμευση των κοινοτήτων από την εξουσία των φεουδαρχών και την άμεση υπαγωγή τους στον μονάρχη, όπως συνέβη στην περίπτωση του Chieti της περιφέρειας του Abruzzo.

Με την ανάδυση και την εδραίωση της κοινωνικής ιστορίας και την εμφάνιση νέων πεδίων ιστορικής έρευνας στις δεκαετίες 1960-70 προέκυψαν μια σειρά από μελέτες που προσέφεραν νέα κλειδιά ανάγνωσης των γεγονότων του 1647-1648 αλλά και των προνεωτερικών ευρωπαϊκών εξεγέρσεων εν γένει. Μεταξύ αυτών μεγάλη επίδραση άσκησε το έργο του Aurelio Musi, *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca* (1989), που συνέδεσε την εξέγερση με το διεθνές περιβάλλον και κυρίως με την τελευταία φάση του Τριακονταετούς πολέμου, μια φάση που σε μεγάλο βαθμό καθόρισε τις ταυτότητες των κοινωνικών δυνάμεων σε σύγκρουση αλλά και τις μορφές κοινωνικής πάλης στην πολυπλοκότητά τους. Ο Musi ανέδειξε τον αντιαριστοκρατικό και αντιφεουδαρχικό χαρακτήρα της εξέγερσης. Μελέτησε το Βασίλειο της Νάπολης και τον ιταλικό Νότο ως υποσυστήματα του ισπανικού αυτοκρατορικού συστήματος, ανακατασκευάζοντας τα πολιτισμικά και ιδεολογικά μοντέλα που καθόρισαν τις συνειδήσεις ανθρώπων και ομάδων που ανήκαν τόσο στην επαναστατική πτέρυγα όσο και στις θεσμικές ελίτ. Σε ανάλογη κατεύθυνση ο Giuseppe Galasso συνέδεσε την κρίση του Βασιλείου της Νάπολης με την κρίση της Αυτοκρατορίας μεταξύ 1642 και 1646 ανακατασκευάζοντας το κοινωνικοπολιτικό, το πολιτικοθεσμικό και το πολιτισμικό υπόβαθρο των γεγονότων. Ο Galasso πρότεινε μια περιοδολόγηση, με μια διάρθρωση πιο πειστική από εκείνη του Schipa: οι «αυθόρμητες ταραχές» της 7^{ης} Ιουλίου άνοιξαν την πρώτη φάση «της εξέγερσης του Masaniello», που έκλεισε με τη δολοφονία του, ακολούθησε η «αντισπανική εξέγερση» που εξαπλώθηκε στις περιφέρειες, έπειτα ξέσπασαν οι «δεύτερες αναταραχές» με ανοιχτή σύγκρουση με το Στέμμα και διεύρυνση των αιτημάτων. Αυτή η φάση προετοίμασε την επόμενη, η οποία ήταν η απόσχιση από την Ισπανία, με τη ριζοσπαστικοποίηση της εξέγερσης, το μανιφέστο της 17^{ης} Οκτώβρη και την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας²⁸⁰.

Ο Francesco Benigno με πλήθος άρθρων και μελετών σχετικών με τις προνεωτερικές εξεγέρσεις, υπογράμμισε στην περίπτωση της Νάπολης τη λεγόμενη «πρωτοκαθεδρία» (*protagonismo*) της μεγάλης μάζας του περιθωρίου, παραδοσιακά

²⁸⁰ A. MUSI, G. GALASSO, «Sulla rivolta napoletana del 1647-1648», *Nuova rivista storica* 3 (2015), σσ. 736-737 [731-749].

αποκλεισμένης από το κοινωνικοπολιτικό γίνεσθαι, που αφενός ριζοσπαστικοποιήθηκε αμφισβητώντας μια παράδοση που την ήθελε υπάκουη, υποταγμένη και πειθήνια και αφετέρου άνοιξε χώρους για την πολιτική της έκφραση²⁸¹. Επιπλέον ο Benigno εισήγαγε μία νέα οπτική των εξεγέρσεων του ιταλικού Νότου ως συγκρούσεις φατριών (*fazioni*), νοηματοδοτώντας τις φατρίες ως εκείνες τις κοινωνικοπολιτικές συσσωματώσεις που σχηματοποιούνται εντός του πλαισίου της οργάνωσης και εξέλιξης των θεσμικών οργανισμών, της σύνθεσης των κρατικού μηχανισμού και των λειτουργιών του, των κανονισμών κατανομής των διαθέσιμων πόρων. Αντιμετώπιζε τις φατρίες ως μια θεμελιώδη διάσταση της πολιτικής δράσης που συγκροτείται και μετασχηματίζεται παράλληλα με την ανάπτυξη του κράτους και όχι ως προϋπάρχουσες στεγανές ομάδες γενεαλογικού τύπου ή συγγενικών σχέσεων ή επαγγελματικών ομάδων, κ.λπ²⁸².

Ο βρετανός ιστορικός Peter Burke με εργαλεία της πολιτισμικής ιστορίας και της κοινωνικής ανθρωπολογίας έκανε μια διαφορετική προσέγγιση στην εξέγερση, εισαγόντας μια οπτική «τελετουργίας». Επικεντρώθηκε στο έθιμο εορτασμού της Παναγίας του Καρμήλου όρους κατά το οποίο οι έφηβοι *alarbi* παρατάσσονταν σε δύο αντίπαλους «στρατούς», έναν «χριστιανικό» και έναν «αραβικό», και μάχονταν για την κατάκτηση ενός χάρτινου πολύχρωμου κάστρου. Κατά το ξέσπασμα της εξέγερσης ήταν αυτοί που ξεσήκωσαν και καθοδήγησαν τα πλήθη με επικεφαλής τον Masaniello και έπειτα τα κατεύθυναν προς το Palazzo Reale. Παράλληλα, έδωσε έμφαση στη μετά θάνατον αγιοποίηση του Masaniello αλλά και στην αντίληψη που αναπτύχθηκε από ένα μέρος των ναπολιτάνων πως ήταν θεόσταλτος. Ωστόσο υποβάθμισε σημαντικά τόσο τη διάρκεια όσο και την έκταση της εξέγερσης επικεντρωνόμενος αποκλειστικά στο πρώτο δεκαήμερο²⁸³.

Πιο πρόσφατα, το 2007, η Silvana d'Alessio με το βιβλίο της, *Masaniello: la sua vita e il mito in Europa*, επιχείρησε να ανιχνεύσει τα όρια ανάμεσα στην ιστοριογραφική και στην μυθική αναπαράσταση του *caporopolo*, ενώ η Angela de Benedictis συνέδεσε τις εξεγέρσεις του 17^{ου} αιώνα με το δικαίωμα του λαού στην

²⁸¹ BENIGNO, *Specchi*, σσ. 291-292.

²⁸² PALERMO, *Sicilia 1647*, σ. 14.

²⁸³ P. BURKE, «The Virgin of the Carmine and the Revolt of Masaniello», *Past and Present* 99 (1983), σσ. 3-21.

αντίσταση απέναντι σε τυραννικές και καταπιεστικές συμπεριφορές που πήγάζαν από τους φορείς της εκάστοτε εξουσίας.

Ο Alain Hugon, στο έργο του *Naples insurgée 1647-1648. De l'événement à la mémoire*, του 2011 ανέδειξε το ερευνητικό κενό που υπάρχει σχετικά με τις εξεγέρσεις στις επαρχίες του Βασιλείου. Επισήμανε την απουσία της χαρτογράφησης των κινημάτων στις 12 περιφέρειες καθώς και το ιστοριογραφικό έλλειμμα σχετικά με τη στρατιωτική οργάνωση και τις στρατιωτικές δομές που συγκροτήθηκαν από τους επαναστάτες²⁸⁴.

²⁸⁴ HUGON, *Naples insurgée*, σσ. 359-363.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η εξέγερση της Νάπολης ξέσπασε σε μια περίοδο εκτεταμένων πολεμικών συγκρούσεων, έντονων πολιτικών και οικονομικών ανακατατάξεων στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο και σε μια αναστροφή της ευνοϊκής συγκυρίας για τα κράτη της Μεσογείου και ιδίως για την Ισπανία. Ο τρόπος που εκδηλώθηκε στη Μητρόπολη συγκέντρωνε τα κύρια χαρακτηριστικά των αστικών εξεγέρσεων της περιόδου εκείνης: συνδεόταν με το επισιτιστικό ζήτημα που οξύνθηκε εξαιτίας της αγροτικής κρίσης των ετών 1637-1647 που έπληξε καθολικά τον ιταλικό Νότο²⁸⁵, πυροδοτήθηκε από την επιβολή ενός έκτακτου φόρου στα βασικά διατροφικά αγαθά και ανέδειξε την αντιπαλότητα λαού και ευγενών, καθιστώντας τους ευγενείς ως τον κύριο και σταθερό εχθρό των λαϊκών συμφερόντων. Παράλληλα και σχεδόν ταυτόχρονα με τα αρχικά επεισόδια στη Νάπολη, άρχισαν να ξεσηκώνονται η μία μετά την άλλη οι μικρότερες πόλεις αλλά και χωριά του Βασιλείου με πρώτη πόλη το Σαλέρνο, ακριβώς την επομένη των ταραχών στην Piazza del Mercato, δηλαδή στις 8 Ιουλίου. Ο χαρακτήρας που προσέλαβε η εξέγερση στις περιφέρειες ήταν ως επί το πλείστον αγροτικός και ανοιχτά αντιφεουδαρχικός και σχετιζόταν με τη φεουδαλική δικαιοδοσία της συντριπτικής πλειονότητας των επαρχιακών γαιών. Οι ιδιοκτήτες-βαρόνοι διατηρούσαν τον απόλυτο έλεγχο της οικονομικής ζωής, των διοικητικών και δικαστικών μηχανισμών και της άμυνας, απομυζώντας τα ήδη εξαθλιωμένα αγροτικά στρώματα.

Στη Σικελία, με επίκεντρο την πρωτεύουσα του Παλέρμο, οι εξεγέρσεις ξέσπασαν ελάχιστα νωρίτερα από το Βασίλειο της Νάπολης και εξαπλώθηκαν με ανάλογο τρόπο σε όλο το νησί. Οι τοπικές αντιθέσεις και οι ιδιαιτερότητες της κάθε μικροκοινωνίας καθώς και το είδος της δικαιοδοσίας στην οποία υπάγονταν οι τόποι τους, αποτέλεσαν τα επιμέρους κοινωνικοπολιτικά σκηνικά της γενικευμένης κοινωνικής διαμαρτυρίας που συντάραξε το Βασίλειο της Σικελίας το καλοκαίρι του 1647.

Όσον αφορά στην κατηγοριοποίηση των πραγματευόμενων κοινωνικών μορφών σύγκρουσης στο φαινόμενο της εξέγερσης, αυτό προκύπτει αρκετά καθαρό: εφόσον δεν τέθηκε, τουλάχιστον καθολικά, το ζήτημα της πολιτικής εξουσίας είτε στην εκδοχή της κοινωνικής ανατροπής είτε στην εκδοχή της αποτίναξης του ξένου κατακτητή, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για επαναστάσεις, αλλά για εξεγέρσεις,

²⁸⁵ MUSI, *La rivolta*, σ. 86.

παρόλο που στην περίπτωση της Νάπολης στη φάση της απόσχισης από την Ισπανία και της δημιουργίας της ανεξάρτητης δημοκρατίας, η εξέγερση προσέλαβε αρκετά επαναστατικά χαρακτηριστικά και έφτασε εγγύτερα στην ανατροπή του status quo.

Οι αφορμές και οι πυροκροτητές των υπό μελέτη εξεγέρσεων ήταν για την περίπτωση της Νάπολης η επιβολή ενός νέου έκτακτου φόρου (*gabella*) στα φρούτα και στην περίπτωση της Σικελίας η αύξηση του κόστους του ψωμιού, μέσω της μείωσης του βάρους του.

Σε ό,τι αφορά τα κύρια αιτήματα και τις διεκδικήσεις των εξεγερθέντων, αυτά εμφανίζονται κοινά και στις δύο περιοχές και συνδέονται με τις βασικές γραμμές που είχε χαράξει η ισπανική μοναρχία σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, και πιο συγκεκριμένα με τη διοικητική οργάνωση των δύο Βασιλείων και με τη φορολογική πολιτική που υλοποιούσε το Στέμμα. Παράλληλα, η αδυναμία της Ισπανίας να διαχειριστεί την οξυνόμενη επισιτιστική κρίση και να χρηματοδοτήσει τα πολλαπλά πολεμικά μέτωπα που είχε ανοιχτά, επιβάρυναν περαιτέρω τη διαβίωση των υπηκόων. Τα κυρίαρχα αιτήματα συμπυκνώνονται και αποτυπώνονται γλαφυρά στο βασικό προπαγανδιστικό σύνθημα που χρησιμοποιούσαν οι εξεγερμένοι του ιταλικού Νότου απ' άκρη σ' άκρη για να εκφράσουν τη δυσαρέσκειά τους και να κινητοποιήσουν τα πλήθη, στις διάφορες παραλλαγές του: «*more il malgoverno e fora le gabelle*», ήτοι «θάνατος στην κακοδιοίκηση και έξω οι φόροι». Τόσο το επισιτιστικό ζήτημα όσο και το ζήτημα της δίκαιης και ισόνομης αντιπροσώπευσης στους πολιτειακούς θεσμούς εκφράστηκε αφενός με την έντονη αμφισβήτηση και βία εναντίον του πλέγματος εξουσίας που συγκροτούσαν αριστοκράτες, ευγενείς, διοικητές του Στέμματος και φοροσυλλέκτες, και αφετέρου με το πάγιο αίτημα της διεύρυνσης της λαϊκής συμμετοχής στους διοικητικούς και δικαστικούς μηχανισμούς. Έξω από τα μεγάλα αστικά κέντρα, πλάι στα βασικά αιτήματα, αναδύθηκε και διεκδικήθηκε έντονα η επιστροφή των φεουδαλικών γαιών στην κρατική δικαιοδοσία. Πέραν των παραπάνω κύριων διεκδικήσεων, στις διαφορετικές φάσεις των εξεγέρσεων αρκετές κοινωνικές ομάδες ή συσσωματώσεις πολιτών πλαισίωσαν τα κεντρικά αιτήματα με επιμέρους δικά τους, διευρύνοντας την κοινωνική τους βάση και ενισχύοντας τη λαϊκή τους στήριξη. Ωστόσο, ο γενικευμένος κοινωνικοπολιτικός αναβρασμός έδωσε ώθηση σε τμήματα του *popolo civile*, σε εκπροσώπους των συντεχνιών, ακόμη και σε τμήματα της αριστοκρατίας στην περίπτωση της Κατάνιας, να συμμετάσχουν στις εξεγέρσεις προωθώντας ίδια συμφέροντα, γεγονός που κατέστησε ανέφικτη την ενιαιοποίηση των

αιτημάτων στις κρίσιμες φάσεις της όξυνσης της σύγκρουσης. Χαρακτηριστικά, στην περίπτωση της Νάπολης μεταξύ των εξεγερθέντων εκπροσωπήθηκαν διαφορετικές και αντίρροπες τάσεις: οι αστοί και ο *Genoio* διεκδικούσαν ισότιμη αντιπροσώπευση στη διοίκηση, ένα ριζοσπαστικότερο κομμάτι επιδίωκε την ευθεία σύγκρουση με τους Ισπανούς και εναντιώθηκε σθεναρά στους βαρόνους ενώ ένα φιλογαλλικό τμήμα διαπραγματευόταν με τους Γάλλους. Σε μεγάλο βαθμό αυτή η σύγκρουση συμφερόντων και η έλλειψη ενιαίων αιτημάτων συνέβαλαν στην τελική ήττα.

Οι επαναστατικές πρακτικές, οι τακτικοί και στρατηγικοί στόχοι, καθώς και ο τρόπος δράσης των εξεγερθέντων παρουσιάζουν επίσης εντυπωσιακές ομοιότητες και συγκλίσεις. Βασικός στρατηγικός στόχος τόσο των Ναπολιτάνων όσο και των Σικελών ήταν η σύναψη ενός νέου «συμβολαίου» μεταξύ του βασιλιά και των υπηκόων, που θα βελτίωνε τις συνθήκες διαβίωσής τους. Οι όροι αυτού του «συμβολαίου» περιγράφονται στα περίφημα *capitoli*, τα οποία στην ουσία ήταν γενναία μεταρρυθμιστικά πολιτικά προγράμματα και, όπως είδαμε, συντάχθηκαν σε πάρα πολλές περιοχές. Η διαδικασία επικύρωσής τους ακολουθούσε ένα επίσημο και μεγαλοπρεπές τελετουργικό, το οποίο στην περίπτωση της Νάπολης εξετάσαμε αναλυτικότερα. Αυτό αφορούσε καταρχάς τη δημόσια ανάγνωσή τους και την – συνήθως δια βοής– αποδοχή τους από τον λαό. Ως χώρος επιλεγόταν συνήθως ο κεντρικός ναός της πόλης και αυτό καθόλου τυχαία, αφού εξασφάλιζε στους στασιαστές τη θρησκευτική περιβολή και τη θεϊκή νομιμοποίηση της διαμαρτυρίας. Έπειτα ο αντιβασιλιάς έπρεπε να αποδεχτεί και να συνομολογήσει τους νέους όρους διακυβέρνησης. Στη συνέχεια θα έπρεπε να αποσταλούν στη Μαδρίτη και εντός ενός διαστήματος να επικυρωθούν από τον βασιλιά. Στο τελικό στάδιο απαιτούνταν η δημόσια ανάρτησή τους σε πινακίδες και επιγραφές σε διάφορα κεντρικά σημεία των πόλεων, πράγμα που φυσικά δεν συνέβη σε καμία περίπτωση, αφού ο «καλός και δίκαιος» βασιλιάς ενδιαφερόταν μόνο για την αποκατάσταση της τάξης και τη στερέωση της εξουσίας του. Συνήθως, μετά την τελετή ανάγνωσης και ορκωμοσίας και από τα δύο μέρη (αντιβασιλιά και λαϊκούς αρχηγούς), ξεκινούσε η εφαρμογή τους, αλλά αυτό αφορούσε έναν τακτικό ελιγμό και του *duca d'Arcos* και του *de los Vélez*, προκειμένου να εκτονωθεί η ένταση και να κερδηθεί χρόνος. Και οι δύο αντιβασιλείς προέβησαν σε άμεση κατάργηση ορισμένων φόρων και στην εκχώρηση δικαιώματος εκλογής περισσότερων λαϊκών αντιπροσώπων σε αρκετές περιοχές, αποφάσεις που ωστόσο αναίρεσαν πολύ σύντομα.

Σε ό,τι έχει να κάνει με το περιεχόμενο των *capitoli*, αυτό που αναδεικνύεται είναι οι κοινές διεκδικήσεις και η σύγκλιση των αιτημάτων σε μια σειρά από ζητήματα. Καταρχάς ως κυρίαρχο και καθολικό διεκδικούμενο εμφανίζεται η αμνήστευση των εξεγέρσεων και των συμμετεχόντων σε αυτές. Πέραν από κεντρικό σημείο σε όλα τα *capitoli* που συντάχθηκαν κατά τη διάρκεια εκείνης της ταραγμένης περιόδου, την συναντάμε και σε ένα εκ των δύο διαταγμάτων που εκδόθηκαν τον Μάιο από τον αντιβασιλιά de los Vélez, στο Παλέρμο, και που έπειτα κυκλοφόρησαν ευρέως σε αντίτυπα και στη Νάπολη. Εκεί ο αντιβασιλιάς παρείχε γενική αμνηστία σε όλους («a tutti») και ιδιαιτέρως σε όσους απέδρασαν από τις φυλακές και σε όσους συμμετείχαν σε διάφορες βιαιοπραγίες. Το θέμα της αμνηστίας και της διεκδίκησής της έχει ιδιαίτερη βαρύτητα γιατί αντανάκλα τις αντιλήψεις της κοινωνίας της εποχής σε ό,τι αφορούσε τη νομιμότητα και τη νοηματοδότησή της σε δύο άξονες: αφενός σε σχέση με τη νομιμότητα της εξουσίας όταν παραβιάζει ένα παραδοσιακό πλέγμα ηθικής, άγραφων κωδίκων και αξιών, και αφετέρου σε σχέση με τη νομιμότητα των εξουσιαζόμενων όταν αντιστέκονται και αντιδρούν σε αυτήν την παραβίαση. Στο περιβάλλον του Παλαιού Καθεστώτος οι υποτελείς και οι απλοί λαϊκοί άνθρωποι εμπορούνταν από μια κάπως ρευστή πίστη και πεποίθηση του τι είναι νόμιμο και ηθικό από πλευράς κράτους. Στηρίζονταν συνήθως σε ένα μείγμα παραδοσιακών δικαιωμάτων ή εθίμων ή σε ένα ιδεατό συμβόλαιο βασιλιά-υπηκόων που πλαισιωνόταν από συχνές επικλήσεις σε παλαιότερους μονάρχες –του Καρόλου Ε΄, στην περίπτωσή μας–, ή αναζητούνταν στη θεϊκή έγκριση ή στη συνείδηση της κοινότητας. Η επιβολή μιας νέας νομοθετικής πράξης ή ενός διατάγματος και σχεδόν πάντα η επιβολή ενός νέου φόρου, όταν επιβάρυναν ή δυσχέραιναν τις συνθήκες διαβίωσης, θεωρούνταν πως παραβιάζουν το συμβόλαιο ή τους κανόνες της κοινότητας ή τους κανόνες «της ηθικής οικονομίας του πλήθους». Παρότι ουσιαστικά πριν από τη Γαλλική Επανάσταση η εξέγερση ποτέ δεν θεωρήθηκε κάτι έννομο ή θεμιτό, τουναντίον από τις αρχές του 16^{ου} αιώνα τη συναντάμε ως έγκλημα εσχάτης προδοσίας σε νομικές και δικανικές πραγματείες²⁸⁶, πολύ συχνά τα λαϊκά στρώματα επικαλούνταν το δικαίωμά τους στην αντίσταση που έβρισκε σημαντικό έρεισμα στη συνείδηση της κοινότητας και στην αντίληψη πως είναι εκείνοι που γνωρίζουν καλύτερα πώς να προασπιστούν τα ατομικά

²⁸⁶ A. DE BENEDICTIS, «Rivolte e diritto di resistenza», στο L. BARLETTA & G. GALASSO (επιμ.), *Crisi e tramonto dello Stato moderno*, Δημοκρατία του Αγίου Μαρίνου: Università degli Studi della Repubblica di San Marino, Scuola Superiore di Studi Storici, Πρακτικά Συνεδρίου 23-30 Οκτωβρίου 2010, σσ. 61-62 [59-77].

τους συμφέροντα ή τα συντεχνιακά τους συμφέροντα ή ποιες πρακτικές θεωρούνταν θεμιτές ή αθέμιτες.

Στις υπόλοιπες κοινές διεκδικήσεις που θίγονται στα *capitoli* περιλαμβάνονται τα βασικά αιτήματα της κατάργησης των φόρων στα βασικά διατροφικά αγαθά ή ακόμη και της καθολικής κατάργησης των φόρων, η διεύρυνση και ενίσχυση της λαϊκής αντιπροσώπευσης, ο εκδημοκρατισμός των θεσμών μέσω της αποπομπής διεφθαρμένων αξιωματούχων, της κατάργησης της ισοβιότητας κάποιων αξιωμάτων και της αντικατάστασης ορισμένων ισπανών λειτουργών από ντόπιους. Από εκεί και πέρα υπήρχαν και διεκδικήσεις που σχετιζόνταν με ειδικότερα ζητήματα τοπικού χαρακτήρα.

Όσον αφορά τον τρόπο δράσης και τις πρακτικές αντίδρασης και διαμαρτυρίας που ακολουθήθηκαν, αυτές παρουσιάζουν εκπληκτικές ομοιότητες σε όλες τις περιοχές, ιδίως όσον αφορά τις αρχικές κινήσεις. Οι πρώτοι που έμπαιναν στο στόχαστρο των εξεγερμένων ήταν οι κρατικοί και δικαστικοί λειτουργοί, οι φοροεισπράκτορες (*gabellieri*) και οι ευγενείς που συμμετείχαν στη διοίκηση, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις μεταξύ των θυμάτων ήταν και αρτοποιοί, γεγονός που σχετιζόταν με το διατροφικό ζήτημα, τις σιτοδείες και τη συνεπακόλουθη πείνα. Τα εξαγριωμένα πλήθη παρέδιδαν στα φλόγες τα σπίτια τους και τα προσωπικά τους αντικείμενα. Για την εξέγερση της Νάπολης ο Giuseppe Donzelli στο χρονικό του, μας έχει παραδώσει έναν αναλυτικό κατάλογο των προσώπων που κάηκαν τα περιουσιακά τους στοιχεία. Μεταξύ άλλων συναντάμε φοροσυλλέκτες και ενοικιαστές φόρων του αλευριού, του άλατος, του κρέατος, των αλλαντικών, αντιπροσώπους των *Seggi dei nobili*, μέλη του *Consiglio Collaterale* αλλά και τον εν ενεργεία λαϊκό αντιπρόσωπο Andrea Naclerio²⁸⁷. Παράλληλα, οι επαναστάτες επέδραμαν στα φορολογικά γραφεία, στα διοικητικά κτήρια και στους πάγκους των φοροσυλλεκτών και κατέκαιγαν αρχεία και κατάστιχα.

Επόμενη κίνηση, τυπική σε όλες τις εξεγέρσεις, ήταν η έφοδος στις φυλακές και η απελευθέρωση των κρατουμένων και ιδίως όσων κρατούνταν για φοροδιαφυγή και λαθρεμπόριο. Τη συναντήσαμε στο Παλέρμο, στην Κατάνια, στη Νάπολη, στο Σαλέρνο. Αυτή η πρακτική είχε έναν συμβολικό και τελετουργικό χαρακτήρα και υποδήλωνε την αμφισβήτηση της εξουσίας των δικαστικών λειτουργών και την ικανότητα του λαού να αποφασίζει για την ελευθερία και τη δικαιοσύνη.

²⁸⁷ DONZELLI, *Partenope*, σσ. 17-19.

Επιπροσθέτως οι πρώην φυλακισμένοι ενίσχυαν το δυναμικό της εξέγερσης, αλλά και συνέβαλλαν στην όξυνση των βιαιοπραγιών.

Από το στόχαστρο των επαναστατών δεν διέφυγαν ούτε οι δύο αντιβασιλείς και οι ισπανοί αξιωματούχοι. Και στις δύο πόλεις πραγματοποιήθηκαν εφορμήσεις στις κατοικίες τους (Palazzi Reali), τρέποντάς τους σε φυγή. Παράλληλα, σε όλη την επικράτεια των δύο Βασιλείων τοπικοί αξιωματούχοι, φρουρές των πόλεων, ευγενείς που συμμετείχαν στη διοίκηση, έπεφταν θύματα της λαϊκής οργής και έβρισκαν καταφύγιο σε κάστρα, οχυρά και μοναστήρια. Ωστόσο, αυτό που προκύπτει από την εξέλιξη των εξεγέρσεων στις διάφορες φάσεις τους και αναδεικνύεται καθαρότερα από την αναλυτική εξέταση της περίπτωσης της Νάπολης είναι το γεγονός πως ο αντιβασιλιάς, παρόλο που συγκέντρωνε συχνά την οργή του πλήθους, αποτελούσε και τον μόνο συνδετικό κρίκο με τον βασιλιά του, τον βασικό διαπραγματευτικό του διάλογο. Έτσι, σε αντίθεση με τη σκληρή και άτεγκτη στάση τους απέναντι σε ευγενείς, φοροσυλλέκτες και αξιωματούχους, με τους αντιβασιλείς υπήρχε μια συνεχής διαπραγματευτική αλληλεπίδραση και η σκληρότητα που συχνά επεδείκνυαν μάλλον λειτουργούσε ως μέσο απειλής και πίεσης, προκειμένου να πετύχουν τις στοχεύσεις τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επικύρωση της θητείας του de los Vélez για τρία επιπλέον έτη που συμπεριλαμβανόταν στο 2^ο άρθρο των *capitoli* του Παλέρμο²⁸⁸. Από τη στιγμή που ο αντιβασιλιάς συναινούσε στις λαϊκές αποφάσεις έπαυε να είναι εχθρός τους και μετατρέποταν σε εγγυητή της τήρησης του νέου «συμβολαίου». Ο ίδιος ο βασιλιάς ουσιαστικά δεν τέθηκε ποτέ σε ευθεία αμφισβήτηση, αντιθέτως τον υμνούσαν και τον επικαλούνταν σε πολλές φάσεις της εξέγερσης. Αυτό αφορούσε καταρχάς τη μακρά παράδοση υποτέλειας που ήταν ριζωμένη στην προνεωτερική συλλογική συνείδηση. Από την άλλη και ιδίως σε περιπτώσεις που ήταν τόσο απομακρυσμένος, η κυρίαρχη πεποίθηση ήταν πως ήταν «καλός» και «δίκαιος» αλλά περιστοιχίζεται από «κακούς» συμβουλάτορες. Αυτή η αντίληψη αποτελούσε κοινό χαρακτηριστικό των κοινωνιών του Παλαιού Καθεστώτος. Ο βασιλιάς, αν και κορυφή της φεουδαρχικής πυραμίδας, αντιπροσώπευε εκείνη την εποχή τη σταθερότητα και την τάξη μέσα στην αταξία των ήδη παρηκμασμένων πολύπλοκων φεουδαρχικών σχέσεων, το διαμορφούμενο «έθνος-κράτος» έναντι των κατακερματισμένων βασιλικών οντοτήτων. Συν τοις άλλοις οι δηλώσεις πίστης στον βασιλιά και οι

²⁸⁸ PALERMO, *Sicilia 1647*, σ. 130 και σημ. 67.

αναφορές σε παλαιότερους ηγεμόνες αποτελούσαν προσπάθειες νομιμοποίησης της εξέγερσης.

Τέλος σε ό,τι αφορά τα συνθήματα και τα επαναστατικά σύμβολα, τόσο στη Σικελία όσο και στη Νάπολη έχουμε πανομοιότυπα συνθήματα όπως: «ζήτω ο βασιλιάς, θάνατος στους κακοδιαχειριστές», «ζήτω ο βασιλιάς, κάτω οι φόροι και η κακοδιοίκηση». Όταν στη Νάπολη οι εξεγερθέντες ύψωσαν κόκκινες σημαίες στα αρχηγεία τους, έναν μήνα αργότερα, στη δεύτερη φάση των επεισοδίων στο Παλέρμο τα πλήθη ανέμιζαν κόκκινες σημαίες ως ένδειξη ανυπακοής. Ο ίδιος ο Masaniello ως *capo popolo* φορούσε κόκκινο μπερέ. Σε πολλά άλλα μέρη της Ευρώπης εκείνη την κοινωνικά τεταμένη περίοδο το κόκκινο έγινε το χρώμα της επανάστασης²⁸⁹.

Τα πρώτα στρώματα που ξεσηκώθηκαν σε όλες τις περιπτώσεις ήταν τα φτωχά λαϊκά και τα πληβειακά, οι άνθρωποι του περιθωρίου και όσοι ζούσαν σε συνθήκες απόλυτης ένδειας. Στη Νάπολη εμφανίζονταν ως πιο συγκροτημένο υποκείμενο με μια ορισμένη ενότητα και σχετικά ενιαία συνείδηση και αποκαλούνταν *lazzari*. Έχουμε κατά συνέπεια να κάνουμε με καθαρές λαϊκές εξεγέρσεις. Από εκεί και πέρα σημειώνονται κάποιες διαφοροποιήσεις. Στην περίπτωση της Νάπολης ο πρώτος πυρήνας που συγκροτήθηκε ήταν οι έφηβοι *alarbi* του Masaniello, που στη συνέχεια πλαισιώθηκαν από τους *lazzari*. Στο Παλέρμο και στην υπόλοιπη Σικελία οι πρώτες ταραχές σημειώθηκαν επίσης από παιδιά, εφήβους, γυναίκες και περιθωριακά στρώματα. Οι γυναίκες της περιόδου εκείνης, αποκλεισμένες καθώς ήταν από την πολιτική σφαίρα, θεωρούνταν ακίνδυνες και σπάνια έπεφταν θύματα καταστολής και βίας. Κατά συνέπεια πολύ συχνά ήταν εκείνες που πρωτοστατούσαν σε επεισόδια και ταραχές διαμαρτυρίας, εκφράζοντας την αγωνία τους για την επιβίωση των οικογενειών τους και της κοινότητας. Στη Νάπολη ωστόσο, με την καθοδήγηση του Masaniello, οι γυναίκες οργανώθηκαν στρατιωτικά, οπλοφορούσαν και αποτέλεσαν αξιοσημείωτη αριθμητική δύναμη. Στη συνέχεια τα λαϊκά επαναστατικά μέτωπα ενισχύθηκαν από τους αστούς, που όπως αποδείχτηκε αποτέλεσαν πόλο αποσταθεροποίησης και διάσπασης του κινήματος. Στη Νάπολη ήταν κυρίως αστοί που συμμετείχαν στη διοίκηση της πόλης και νομικοί, ενώ στο Παλέρμο και στην υπόλοιπη Σικελία ήταν κυρίως εκπρόσωποι των συντεχνιών.

²⁸⁹ PARKER, *Global crisis*, σσ. 526-527.

Οι χειρισμοί και οι αντιδράσεις από την πλευρά της εξουσίας και της ισπανικής διοίκησης αποκάλυψαν όλες τις αδυναμίες και τις παθολογίες της κρατικής διοικητικής μηχανής των ιταλικών κτήσεων, των ευκαιριακών συμμαχιών που έχτιζε με τα ανώτερα στρώματα και τους αριστοκράτες, την ισχνή στρατιωτική φρούρηση των πόλεων, την αδυναμία να ελέγξει την ασυδοσία των βαρόνων και την ανεπάρκειά της να διαχειριστεί τις κοινωνικές κρίσεις και τη φτωχοποίηση του πληθυσμού. Οι δύο αντιβασιλείς του ιταλικού Νότου με το ξέσπασμα των πρώτων ταραχών αντέδρασαν με εξαιρετική αμηχανία και απέτυχαν παντελώς να ελέγξουν τα οργισμένα πλήθη. Αναγκάστηκαν να προχωρήσουν σε κάποιες πρόσκαιρες παραχωρήσεις και επένδυσαν σε εύθραυστες συμμαχίες, που δεν είχαν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Ειδικά η επιλογή του *duca d' Arcos* να απευθυνθεί στους αριστοκράτες προκειμένου να διαμεσολαβήσουν ανάμεσα σε εκείνον και τους επαναστάτες, οδήγησε στην όξυνση του κλίματος. Πρακτικά δεν υπήρξε ποτέ κάποιο συγκροτημένο πολιτικό σχέδιο από πλευράς του, παρά αρκέστηκε στη φυσική εξόντωση του *Masaniello*, πιστεύοντας πως αφήνοντας ακέφαλο το κίνημα, θα κάμπτονταν οι αντιδράσεις, εκτίμηση που αποδείχτηκε λανθασμένη. Εντυπωσιακή είναι και η αναλογία στον τρόπο με τον οποίον επιχειρήθηκε να χειραγωγηθούν και να αποδομηθούν προκειμένου να χάσουν το λαϊκό έρεισμα, τόσο ο *Masaniello*, όσο και ο *Giuseppe d' Alesi*. Παρακινούμενος από τον αντιβασιλιά ο πρώτος, και από τον τοπικό ιεροεξεταστή ο δεύτερος, άρχισαν να υιοθετούν τρόπους, συμπεριφορές και ένδυση των πλουσίων και των ευγενών. Στην τελική φάση της καταστολής των εξεγέρσεων η εκτέλεση των λαϊκών ηγετών των κινήματων (*capi popolari*) και ο δημόσιος απαγχονισμός τους ήταν μια στρατηγική επιλογή του Στέμματος και των εκπροσώπων του και λειτούργησε ως παραδειγματισμός και τιμωρία.

Η στάση του κλήρου παρουσιάζει επίσης εξαιρετικό ενδιαφέρον. Στις περισσότερες περιπτώσεις βλέπουμε τους αρχιεπισκόπους των πόλεων να κρατούν μια στάση διαμεσολαβητική αλλά και αρκετά οριοθετημένη απέναντι και στα δύο μέτωπα. Η επιλογή της πολιτικής ουδετερότητας που πραγματοποιούνταν όχι μέσω της απουσίας της εκκλησίας από τα γεγονότα, αλλά αντιθέτως μέσω διαρκών διπλωματικών παρεμβάσεων, αφορούσε στη διατήρηση της αυτονομίας της και της εξουσίας της, αφού δεν τέθηκε καμία στιγμή σε αμφισβήτηση από κανένα στρατόπεδο. Ειδικά ο αρχιεπίσκοπος *Ascanio Filomarino* εξελίχθηκε σε έναν από τους μεγαλύτερους πρωταγωνιστές της εξέγερσης της Νάπολης, ο οποίος με δεινούς διπλωματικούς

χειρισμούς κατόρθωνε σε κάθε φάση της εξέλιξης των γεγονότων να κινεί τα νήματα υλοποιώντας το δικό του σχέδιο και όραμα, το οποίο αφορούσε την προώθηση του ίδιου και των συγγενών του στις ανώτερες θέσεις του κλήρου, εντός ενός παρασκηνίου επαφών και συμμαχιών με όλα τα μέρη: ισπανούς, φιλογάλλους και λαϊκούς αρχηγούς²⁹⁰.

Ένα σημαντικό επιμέρους σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι η φιγούρα του Masaniello, ο οποίος όχι μόνο κατόρθωσε να γίνει, έστω και για δέκα μέρες, ο απόλυτος ηγέτης μιας εκ των μεγαλύτερων πόλεων του 17^{ου} αιώνα, αλλά και, όπως αδρομερώς περιγράψαμε, απέκτησε μια εντυπωσιακή φήμη που εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη και εξέπληξε τους σύγχρονούς του. Ήταν ένα φαινόμενο χωρίς προηγούμενο. Η εμπέλειά του ως έναν βαθμό ενισχύθηκε από την ιστορική και λογοτεχνική ανακατασκευή του, αλλά κατά τη γνώμη μας οφείλεται σε έναν συνδυασμό παραμέτρων, πέραν αυτού. Αφενός είχε να κάνει με την ιδιαίτερη χρονική συγκυρία κατά την οποία ξέσπασε η εξέγερση και αφορούσε το τεταμένο κλίμα σε όλη της Ευρώπη και την πληθώρα εξεγέρσεων που τη συντάραζαν. Η συνθήκη αυτή ευνόησε την αναζήτηση προτύπων και μοντέλων και κατέδειξε την ανάγκη και την προσπάθεια των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων να αναδυθούν στο πολιτικό προσκήνιο με δική τους φωνή, δικά τους σημεία αναφοράς και δικούς τους ήρωες. Αφετέρου αφορούσε τις ικανότητες του ίδιου του Masaniello, ο οποίος, αν και θεωρήθηκε από ορισμένους μελετητές ως απόλυτο ενεργούμενο του Genoïno, κατάφερε να συνενώσει και να εκπροσωπήσει διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις, τουλάχιστον στην αρχή. Επέδειξε επιπλέον εξαιρετικές δεξιότητες στη στρατιωτική οργάνωση και στον εξοπλισμό των εξεγερμένων. Κατάφερε με αυτόν τον τρόπο να γίνει η φωνή όλων των παραδοσιακά αποκλεισμένων από την πολιτική ζωή, κοινωνικών στρωμάτων της Νάπολης. Από την άλλη πλευρά η απόλυτη ταύτιση της εξέγερσης με τον πρωτεργάτη της υποβαθμίζει τον κοινωνικό της χαρακτήρα και την περιορίζει τόσο χρονικά όσο και σε περιεχόμενο.

Ένα βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από την αντιστικτική εξέταση των εξεγέρσεων ή των μορφών που προσέλαβε η κοινωνική σύγκρουση στα έτη 1647-48 στον ισπανοκρατούμενο ιταλικό Νότο είναι πως τα επεισόδια αυτά δεν προέκυψαν τυχαία, ούτε ήταν μεμονωμένες ή τυχαίες ή βραχύβιες και ασύνδετες αντιδράσεις.

²⁹⁰ A. MUSI, *L'impero dei vicerè*, Μπολόνια: Il Mulino, 2013, σσ. 207-208.

Αντιθέτως αποκαλύπτει εντυπωσιακές αναλογίες και ομοιότητες τόσο στα αιτήματα, τις στοχεύσεις και τη δράση των κοινωνικών υποκειμένων που πρωταγωνίστησαν, όσο και στις αντιδράσεις και τις τακτικές κινήσεις της εξουσίας. Αυτό κατά τη γνώμη μας εξηγείται καταρχάς, από το γεγονός ότι έχουμε να κάνουμε με μια κεντρική απομακρυσμένη εξουσία που εφάρμοζε μια συγκεκριμένη πολιτική –απομυζητική εν προκειμένω– και υλοποιούσε κάποιες αποφάσεις, έστω και με διαφοροποιημένο τρόπο, σε όλη την επικράτεια του Mezzogiorno. Οι διαφοροποιήσεις συνδέονταν με την απουσία ενός σχεδίου ενιαίας πολιτικής συγκρότησης των κτήσεων ειδικότερα, αλλά και του τεράστιου ισπανικού κράτους γενικότερα, που ενισχυόταν από τη συγκυρία της πολυμέτωπης πολεμικής εμπλοκής των Ισπανών εκείνη την περίοδο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την εγκαθίδρυση ανίσχυρων, ισχνών και σε μεγάλο βαθμό ανεξέλεγκτων επιμέρους διοικητικών δομών και μια επιλογή ενίσχυσης του διάχυτου φεουδαλικού χαρακτήρα στα δύο Βασίλεια. Διαμορφώθηκαν έτσι τουλάχιστον δύο πόλοι εξουσίας –ο κρατικός και ο φεουδαλικός–, που συχνά αλληλοσυγκρούονταν και αδυνατούσαν να εξασφαλίσουν την κοινωνική τάξη και ηρεμία. Επιπλέον στη Σικελία το Στέμμα προώθησε πολυκεντρική διοικητική οργάνωση και ήταν κυρίαρχος ο ανταγωνισμός μεταξύ του Παλέρμο και της Μεσσήνης, ενώ η Νάπολη συγκέντρωνε στο έδαφός της σχεδόν όλο τον διοικητικό μηχανισμό και τις υπηρεσίες του Βασιλείου και σχεδόν ταυτιζόταν με αυτό: η Νάπολη ήταν το Βασίλειο. Εξίσου διαφοροποιημένες εμφανίζονταν και οι τοπικές κοινωνίες, που πέραν των ενδογενών αντιθέσεων και συγκρούσεων των κοινωνικών τάξεων, χαρακτηρίζονταν από τις διχοτομίες που συγκροτούσαν τα δίπολα: κέντρο-περιφέρεια, πληθυσμοί των πόλεων-αγροτικοί πληθυσμοί και σε μεγάλο βαθμό σχετίζονταν και με ένα πολυκερματισμένο ιστορικό παρελθόν. Οι πολιτικές αποφάσεις που περιόριζαν τις ελευθερίες των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων ή δυσχέραιναν την επιβίωσή τους προκαλούσαν σχεδόν πάντα αντιδράσεις.

Στη συγκεκριμένη συνθήκη, όπως την έχουμε περιγράψει, οι αντιδράσεις αυτές εμφανίστηκαν ταυτόχρονα και σε κάποιες περιπτώσεις εκφράστηκαν με τη μορφή μαζικών και βίαιων εξεγέρσεων, με βασικό πρωταγωνιστή τα λαϊκά και αγροτικά στρώματα. Παράλληλα, διαθέτουμε αρκετές καταγραφές πολιτικών και οργανωτικών συνδέσεων μεταξύ κέντρου-περιφέρειας και στα δύο βασίλεια, καθώς και μαρτυρίες αμοιβαίας υποστήριξης και ενίσχυσης των ξεχωριστών δράσεων και πρωτοβουλιών από τόπο σε τόπο, οι οποίες χρειάζεται να μελετηθούν και να κατανοηθούν περαιτέρω,

προκειμένου να συντεθεί το πανόραμα της κοινωνικής δυσαρέσκειας και των τρόπων που αυτή εκφράστηκε. Οι ομοιότητες στα αιτήματα και τους τρόπους δράσης που καταγράψαμε μάς κατευθύνουν όχι στην ανάγκη να επανεφεύρουμε τη «γενικευμένη εξέγερση» ή να προβούμε σε απλουστεύσεις, γενικεύσεις και κατηγοριοποιήσεις, αλλά να ρίξουμε επιπλέον φως και να στρέψουμε την προσοχή μας σε όλες εκείνες τις κοινωνικές ομάδες και τους ανθρώπους που δεν είχαν ιστορική φωνή και δεν άφησαν ίχνη, όσο απομακρυσμένοι και αν ήταν από τις μητροπόλεις, τα λιμάνια, τα μεγάλα αστικά και εμπορικά κέντρα. Να κατανοήσουμε τις αντιλήψεις τους, τις νοοτροπίες τους, τη σχηματοποίηση της συλλογικής τους συνείδησης και την ανάπτυξη του αισθήματος του συνανήκειν, τα όρια των ελευθεριών, της αντίστασης και της δράσης τους, αλλά και να αποτιμήσουμε τον ρόλο τους στην κοινωνική εξέλιξη και στον κοινωνικό μετασχηματισμό, σε μια εποχή διαρκών κοινωνικών και πολιτικών συγκρούσεων και ζυμώσεων, καθώς και διαπραγμάτευσης μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνωμένων.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. ΧΡΟΝΙΚΑ

DONZELLI G., *Partenope liberata ovvero Racconto dell'Heroica risoluzione fatta dal Popolo di Napoli per sottrarsi con tutto il Regno dall'Insopportabil Giogo delli Spagnoli*, Νάπολη: Ottavio Beltrano, 1647.

GIRAFFI A., *Masaniello rivoluzione di Napoli del 1647 descritto in dieci giornate da Alessandro Giraffi*, Βρυξέλλες: Società tipografica, 1844.

B. ΜΕΛΕΤΕΣ -ΜΟΝΟΓΡΑΦΙΕΣ

AZOP POZA A., *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1998.

ANDERSON P., *Το απολυταρχικό κράτος*, Αθήνα: Οδυσσέας, 1986.

ARENDT H., *Για την επανάσταση*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

BENIGNO F., *Specchi Della Rivoluzione*, Ρώμη: Donzelli, 1999.

—, *Favoriti e ribelli. Stili della politica barocca*, Ρώμη: Bulzoni, 2011.

BERSTEIN S., MILZA P., *Ιστορία της Ευρώπης*, Τόμος Α', Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997.

BRAUDEL F., *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell' età di Filippo II* (τ. 2), Μπολόνια: Piccola Biblioteca Einaudi, 2002.

—, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος}-18ος αιώνας) Α': Οι δομές της καθημερινής ζωής: το δυνατό και το αδύνατο*, Αθήνα, Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1995.

—, *Υλικός πολιτισμός, οικονομία και καπιταλισμός (15^{ος}-18ος αιώνας) Β': Τα παιχνίδια της συναλλαγής*, Αθήνα: Μορφωτικό Ινστιτούτο Αγροτικής Τράπεζας, 1998.

BURG D. F., *A world history of tax rebellions: an encyclopedia of tax rebels, revolts, and riots from antiquity to the present*, Λονδίνο: Routledge, Taylor & Francis Group, 2004.

- BURNS E., *Ευρωπαϊκή Ιστορία: Εισαγωγή στην Ιστορία και τον Πολιτισμό της νεότερης Ευρώπης (Α')*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής, 1983.
- ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ Κ., *Κοινωνική και Οικονομική Ιστορία της Ευρώπης*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 1999.
- CAPASSO B., *La casa e la famiglia di Masaniello*, Νάπολη: Dr. Gennaro Giannini, 1919.
- CECERE D., DE CAPRIO C., κ.ά. (επιμ.), *Disaster Narratives in Early Modern Naples. Politics, Communication and Culture*, Ρώμη: Viella, 2018.
- CIPOLLA C., *Η Ευρώπη πριν από τη βιομηχανική επανάσταση. Κοινωνία και οικονομία, 1000-1700 μ.Χ.*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1998.
- CROCE B., *Storia del Regno di Napoli*, Μιλάνο: Adelphi, 1992.
- D'ALESSIO S., *Masaniello: The Life and Artlife of a Neapolitan Revolutionary*, Άμστερνταμ: Amsterdam University Press, 2022.
- DE SANTIS T., *Storia del tumulto di Napoli*, Τεργέστη: Colombo Coen, 1858.
- DINI V., *Masaniello: L'eroe e il mito*, Ρώμη: Newton Compton, 1995.
- D'ORSI A. (επιμ.), *Alla ricerca della politica: Voci per un dizionario*, Τορίνο: Bollati Boringhieri, 1995.
- ΔΡΙΤΣΑ Μ. (επιμ.), *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2008.
- FERRONI G., *Profilo storico della letteratura italiana (τ. I)*, Μιλάνο: Einaudi scuola, 1992.
- FOSCARI G., *La gran machina della sollevazione: Due città e un capopolo nella rivolta di Masaniello (1647-1648)*, Σάντα Μαρία Κάπουα Βέτερε: Ipermedium libri, 2015.
- GALASSO G., *Napoli capitale: Identità politica e identità cittadina, studi e ricerche 1266-1860*, Νάπολη: Electa Napoli, 1998.
- GIANNONE P., *Istoria civile del Regno di Napoli*, v.9, Μιλάνο: Per Niccolò Bettoni, 1822.

- GLEIJESES V., *La Storia di Napoli dalle origini ai nostri giorni*, Νάπολη: Società Editrice Napoletana, 1978.
- GOETHE J. W., *Viaggio in Italia, 1786-1788*, Φλωρεντία: Sansoni, 1959.
- GRIEWANK K., *Il concetto di rivoluzione nell' età moderna, origini e sviluppo*, Φλωρεντία: La Nuova Italia, 1979.
- GURR T.R., *Why Men Rebel*, Λονδίνο: Routledge, Taylor & Francis Group, 2016.
- HOBSBAWM E., *Για την ιστορία*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1998.
- , *Επαναστάτες*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2008.
- , *Ληστές*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2010.
- , *I Ribelli. Forme primitive di Rivolta Sociale*, Τορίνο: Einaudi, 1966.
- HUGON A., *Naples insurgée 1647-1648. De l'événement à la mémoire*, Ρεν: Presses universitaires de Rennes, 2011.
- JOHNSON C., *Revolutionary Change*, Βοστώνη: Little, Brown and Company, 1966.
- KAMEN H., *Il secolo di ferro (1550-1660)*, Bari: Laterza, 1975.
- , *Πρώιμη Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2002.
- , *Spain, 1469-1714: a society of conflict*, Λονδίνο³: Pearson Longman, 2005.
- ΚΟΥΤΜΑΝΗΣ Σ., *Οι Έλληνες της Βενετίας κατά τον 17^ο αιώνα. Κοινωνία, φύλο, νοοτροπίες*, Αθήνα: Ηρόδοτος, 2021.
- TILLY C., *Οι Ευρωπαϊκές Επαναστάσεις, 1492-1992*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998,
- SKOCPOL T., *State and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Κέιμπριτζ, Νέα Υόρκη: Cambridge University Press, 1979,
- MANTINI S., *L'Aquila Spagnola. Percorsi di identità, conflitti, convivenze (secc. XVI-XVII)*, Ρώμη: Aracne Editrice, 2009.
- ΜΑΡΞ Κ., *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή, 2016.
- ΜΑΡΞ Κ. - ΕΝΓΚΕΛΣ Φ., *Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2004.

- MUSI A., *La rivolta di Masaniello nella scena politica barocca*, Νάπολη²: Guida, 2002.
- , *L'impero dei vicerè*, Μπολόνια: Il Mulino, 2013.
- , *Mezzogiorno Spagnolo. La via napoletana allo Stato moderno*, Νάπολη: Guida Editori, 1991.
- ΝΤΟΜΠΙ Μ., ΣΟΥΗΖΥ Π., ΤΑΚΑΧΑΣΙ Κ., κ.ά., *Η μετάβαση από τον φεουδαλισμό στον καπιταλισμό*, Αθήνα: Θεμέλιο, 2010.
- PALERMO D., *Sicilia 1647: voci, esempi, modelli di rivolta*, Παλέρμο: Associazione Mediterranea, 2009.
- PARKER G., *Global crisis: war, climate change and catastrophe in the seventeenth century*, Νιου Χέιβεν: Yale University Press, 2013.
- PETRONI G., *Della storia di Bari dagli antichi tempi sino all' anno 1856 (τ. II)*, Νάπολη: Stamperia e Cartiere del Fibreno, 1858.
- ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ Ν., (επιμ.), *Εκδοχές της ηθικής οικονομίας. Ιστορικές και θεωρητικές μελέτες*, Ρέθυμνο: Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών-ΙΤΕ, 2021.
- ΡΑΪΠΤΗΣ Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Τόμος Α'*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 1999.
- SALVATORELLI L., *Sommario della storia d'Italia*, Τορίνο: Einaudi, 1969.
- THOMPSON E.P., *The Making of the English Working Class* [e-book], Λονδίνο: Penguin, 2002.
- VILLARI R., *Politica barocca: Inquietudini, mutamento e prudenza*, Μπάρι: Laterza, 2010.
- , *Un sogno di libertà. Napoli nel declino di un impero, 1585-1648*, Μιλάνο: Mondadori, 2012.
- ZAGORIN P., *Rebels and Rulers, 1500-1600*, τ. I, Λονδίνο: Cambridge University Press, 1982.

Γ. ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

CICCARELLI C., *Storie locali nell'Abbruzzo di età moderna (1504-1806)*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο του Ούντινε, 2010/2011

ΛΑΜΠΡΑΚΗΣ Κ., *Ιουλιανά 1965: η κοινωνική διαμαρτυρία, οι προϋποθέσεις της και η πολιτική της διαμεσολάβηση*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 2021.

Δ. ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ & ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ ΑΝΟΙΧΤΗΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ

ΔΙΑΛΕΤΗ Α., ΠΛΑΚΩΤΟΣ Γ. και ΠΟΥΠΟΥ Α., *Ιστορία της Βενετίας και της βενετικής αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αι. Κοινωνία, οικονομία, πολιτισμός* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο], Αθήνα: Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015. Διαθέσιμο στο: <https://hdl.handle.net/11419/1854>.

HUGON A., *Naples insurgée: 1647-1648 - De l'événement à la mémoire*, Ρεν: Presses universitaires de Rennes, 2011, [ελεύθερη πρόσβαση]. Διαθέσιμο στο: <http://books.openedition.org/pur/121173>.

ΠΑΓΚΡΑΤΗΣ Γ., *Ιστορία της Ιταλίας* [ηλεκτρ. βιβλ.], Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, 2015. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/3951>.

Ε. ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ ΑΡΘΡΑ

BENIGNO F., «I parlamenti nei regni italiani soggetti alla monarchia spagnola: Nuove prospettive di ricerca», 2010, Διαθέσιμο στο: Repositorio de la Universidad Autónoma de Madrid, <http://hdl.handle.net/10486/689135>.

BOERIO D., «The “Trouble of Naples” in the Political Information Arena of the English Revolution», στο J. RAYMOND, N. MOXHAM (επιμ.), *News Networks in Early Modern Europe*, Λάιντεν: Brill, 2016, σσ. 779-804.

BONGIOVANNI B., «Rivoluzione: Storia del concetto», στο A. D'ORSI (επιμ.), *Alla ricerca della politica: Voci per un dizionario*, Τορίνο: Bollati Boringhieri, 1995, σσ. 217-246.

BURKE P., «The Virgin of the Carmine and the Revolt of Masaniello», *Past and Present* 99 (1983), σσ. 3-21.

CANINA A. G., «Studi sugli arrendamenti del Regno di Napoli», *Giornale Degli Economisti e Annali Di Economia* ³/₄ (1959), σσ. 221–227.

DAHRENDORF R., «Toward a Theory of Social Conflict», *The Journal of Conflict Resolution* 2 (1958), σσ. 170-183.

DAVIS J. C., «Toward a Theory of Revolution», *American Sociology Review* 1 (1962), σσ. 5-19.

DE BENEDICTIS A., «Rivolte e diritto di resistenza», στο L. BARLETTA & G. GALASSO (επιμ.), *Crisi e tramonto dello Stato moderno*, Δημοκρατία του Αγίου Μαρίνου: Università degli Studi della Repubblica di San Marino, Scuola Superiore di Studi Storici, Πρακτικά Συνεδρίου 23-30 Οκτωβρίου 2010, σσ. 59-77.

DEL GROSSO M. A., «Le rivolte del 1647 dentro e fuori le mura di Salerno», *Bolletino storico di Salerno e Principato Citra* (1994), σσ. 75-118.

DE VRIES J., «The Economic Crisis of the Seventeenth Century after Fifty Years», *The Journal of Interdisciplinary History* 2 (2009), σσ. 151-194.

ΔΙΑΛΕΤΗ Α., «Η παρακμή της Μεσογείου και η οικονομική πρωτοκαθεδρία της βορειοδυτικής Ευρώπης κατά τον 17^ο αιώνα», στο Μ. ΔΡΙΤΣΑ (επιμ.), *Θέματα Οικονομικής και Κοινωνικής Ιστορίας της Ευρώπης*, Πάτρα: Εκδόσεις ΕΑΠ, 2008, σσ. 62-70.

DI FRANCO S., «Il dominio spagnolo nel regno di Napoli (secoli XVI-XVII). Istituzioni, economia e cultura di una storia antimoderna», *Intinerari di ricerca storica* 1 (2020), σσ. 27-38.

DI MARO M., «Masaniello: nascita ed evoluzione di un mito moderno», στο L. BATTISTINI, V. CAPUTO, κ.ά. (επιμ.), *La letteratura italiana e le arti*, Atti del XX Congresso dell'ADI, Ρώμη: Adi Editore, 2018, σσ. 1-12.

DIX R. H., «The Varieties of Revolution», *Comparative Politics* 3 (1983), σσ. 281-294.

ELLIOTT J. H., «Revolution and Continuity in Early Modern Europe», *Past and Present* 42 (1969), σσ. 35-56.

FOSCARI G., «La rivolta di Masaniello e le storie municipali: il caso di Salerno», στο A. LERRA & A. MUSI (επιμ.), *Rivolte e rivoluzione nel Mezzogiorno d'Italia: 1547-1799*, Μαντούρια: Lacaita, 2008, σσ. 303-346.

GALIZIA S. A., «La grande carestia del 1647 in Sicilia. Privilegi, frodi e crisi demografica», *Polygraphia* 5 (2023), σσ. 259-292.

GIANFRANCESCO L., «Narratives and Representations of a Disaster in Early Seventeenth-century Naples», στο D. CECERE, C. DE CAPRIO, κ.ά. (επιμ.), *Disaster Narratives in Early Modern Naples. Politics, Communication and Culture*, Ρώμη: Viella, 2018, σσ. 153-176.

GOLDSTONE J. A., «The Comparative and Historical Study of Revolutions», *Annual Review of Sociology* (1982), σσ. 187-207.

—, «Toward a Fourth Generation of Revolutionary Theory», *Annual Review of Political Science* 4 (2001), σσ. 139-187.

HOBSBAWM E. J., «La Rivoluzione», *Studi Storici* 1 (1976), σσ. 5–39.

—, «The General Crisis of the Seventeenth Century», στο T. ASTON (επιμ.), *Crisis in Europe 1560-1660*, Λονδίνο: Routledge, 1965, σσ. 5-58.

HOBSBAWM E. J. και OCCHIONERO L., «Il secolo XVII nello sviluppo del capitalismo», *Studi Storici* 4 (1960), σσ. 661-676.

ΚΑΤΣΙΑΡΔΗ-HERING O., «Από τις εξεγέρσεις στις επαναστάσεις των χριστιανών υποτελών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (περ. 1530-1821). Μια απόπειρα τυπολογίας», στο ΑΝ. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΣ (επιμ.), *Τα Βαλκάνια. Εκσυγχρονισμός, Ταυτότητες, Ιδέες. Συλλογή κειμένων προς τιμήν της καθηγήτριας Νάντιας Ντάνοβα*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης-Ινστιτούτο Μεσογειακών Σπουδών (ΙΤΕ), 2014, σσ. 575-618.

KOENIGSBERGER H. G., «The Revolt of Palermo in 1647», *Cambridge Historical Journal* 3 (1946), σσ. 129–144.

KRAMINICK I., «Reflections on Revolution: Definition and Explanation in Recent Scholarship», *History and Theory* 1 (1972), σσ. 26-63.

LEPRE A., «La crisi del XVII secolo nel Mezzogiorno d' Italia», *Studi Storici* 1 (1981), σσ. 51-77.

MESSINA P., «Giuseppe Donzelli e la rivoluzione napoletana del 1647-1648», *Studi Storici* 1 (1987), σσ. 183-202.

ΜΠΟΥΓΑΣ Τ., «Η κρίση της ιδέας της επανάστασης», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* [Διαδικτυακά], 67 (1987), σσ. 214-249.

MROZEK ELISZEZYNSKI G., «Tra Don Giovanni d'Austria e il duca di Guisa. Alcune riflessioni sul cardinal Filomarino durante la rivolta napoletana del 1647-48», *Librosdelacorte.es* 18 (2019), σσ. 229-245.

MUSI A., «La rivolta antispagnola a Napoli e in Sicilia», στο G. CHERUBINI, F. DELLA PURATA, κ.ά. (επιμ.), *Storia della società italiana*, τ. XI, *La Controriforma e il Seicento*, Μιλάνο: Teti, 1989, σσ. 317-358.

—, «La rivolta del 1647-48», στο J. MARTÍNEZ MILLÁN κ.ά. (επιμ.), *La Corte De Felipe IV (1621-1665)*, Μαδρίτη: Polifemo, 2018, σσ. 1253-1305.

—, «Le rivolte italiane nel sistema imperiale spagnolo», *Mediterranea-Ricerche storiche* 4 (2005), σσ. 209-220.

MUSI A., GALASSO G., «Sulla rivolta napoletana del 1647-1648», *Nuova rivista storica* 3 (2015), σσ. 731-749.

PALERMO D., «Le rivolte siciliane del1647: Il caso degli Stati del Principe di Paternò», *Mediterranea-Ricerche storiche* 11 (2007), σσ. 457-490.

—, «Percorsi storiografici sul XVII secolo: dalla rivolta alla resistenza», *Mediterranea-ricerche storiche* 22 (2011), σσ. 313-332.

—, «Per la città e per il regno: dialettica politica e resistenza nelle rivolte palermitane del 1647», *Pedrables* 38 (2018), σσ. 169-186.

PETRACCONI C., «Fonti e prime ricerche sui mestieri a Napoli alla vigilia della rivolta antispagnola», *Quaderni Storici* 26(2) (1974), σσ. 501-522.

RACHUM I., «Italian Historians and the Emergence of the Term 'Revolution', 1644–1659», *History* 259 (1995), σσ. 191–206.

ROGGERO F., «Il “corpo” e il “territorio” dell'*universitas* nel Regno di Napoli», *Historia et ius* 11 (2017), σσ. 1-32.

ΣΕΡΝΤΕΔΑΚΙΣ Ν., «Στην καρδιά των κοινωνικών κινημάτων: Μια κριτική ανάγνωση της σύγχρονης θεωρίας», *Το βήμα των κοινωνικών επιστημών* 24 (1998), σσ. 41-65.

TREVOR-ROPER H., «The General Crisis of the 17th Century», *Past and Present* 16 (1959), σσ. 31-64.

VENTURA P., «La capitale e le élites urbane nel Regno di Napoli tra XVI e XVIII secolo», *The Mélanges de l'École française de Rome - Italie et Méditerranée modernes et contemporaines* 1 (2009), σσ. 261-296.

VILLARI R., «Appunti sul Seicento», *Studi Storici* 4 (1982), σσ. 739-751.

—, «Masaniello: Contemporary and Recent Interpretations», *Past & Present* 108 (1985), σσ. 117–132.

—, «Napoli 1647. Giulio Genoino dal governo all'esilio», *Studi Storici* 4 (2006), σσ. 901-957.

—, «Note sulla rifeudalizzazione del Regno di Napoli alla vigilia della rivoluzione di Masaniello: I», *Studi Storici* 4 (1963), σσ. 637-668.

—, «Rivolte e coscienza rivoluzionaria nel secolo XVII», *Studi Storici* 2 (1971), σσ. 235-264.

ZAGORIN P., «Theories of Revolution in Contemporary Historiography», *Political Science Quarterly* 1 (1973), σσ. 23-52.

ZAPPULLI A., «I pagamenti dell'esercito repubblicano durante la rivolta di Masaniello. Nuovi dati dagli archivi dei banchi pubblici napoletani», στο *Archivio Storico per le Province Napoletane cxxxvii*, Νάπολη: Società Napoletana di Storia Patria, 2019, σσ. 433-448.

ZOTTA S., «Momenti e problemi di una crisi agraria in uno "stato" feudale napoletano (1585-1615)», *Mélanges de l'école française de Rome. Moyen-Age, Temps modernes* 2 (1978), σσ. 715-796.

«Documenti diversi sulle novità accadute in Napoli l' anno 1647» *Archivio Storico Italiano*, τ. 9, 1846, pp. 355–401.

«Seventeenth Century Revolutions», *Past and Present*, 13 (1958), σσ. 63-72.

ΣΤ' ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΑ ΛΕΞΙΚΑ-ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

DE CARO G., λήμμα «Giovan Donato Altamura», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 2 (1960), [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-donato-altamura_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovan-donato-altamura_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 8/1/2024).

DI RIENZO E., λήμμα «Genoino, Giulio», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 53 (2000), https://www.treccani.it/enciclopedia/giulio-genoino_%28Dizionario-Biografico%29/ (πρόσβαση στις 14/1/2024).

FOSSI I., λήμμα «Marco Sciarra» στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 91 (2018), [https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-sciarra_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/marco-sciarra_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 22/12/2023).

PETRUCCI F., λήμμα «Matteo Cristiano», στο *Treccani, Dizionario Biografico degli Italiani* 31 (1985), [https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-cristiano_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/matteo-cristiano_(Dizionario-Biografico)/) (πρόσβαση στις 8/1/2024).

SCHIPA M., λήμμα «Masaniello», *Enciclopedia Italiana*, 1634 https://www.treccani.it/enciclopedia/masaniello_%28Enciclopedia-Italiana%29/ (πρόσβαση στις 5/3/2024).

Ζ' ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

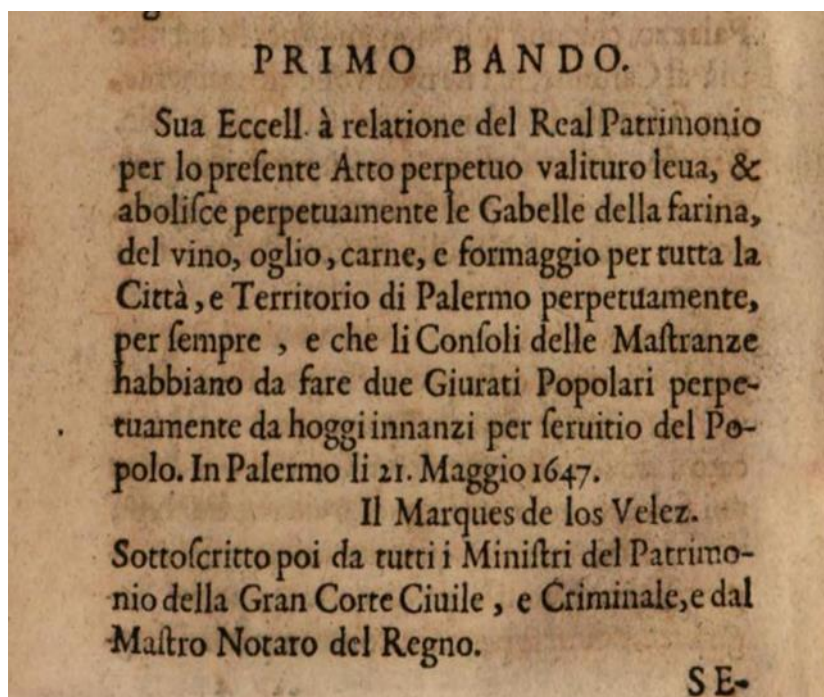
ΓΑΓΑΝΑΚΗΣ Κ., «Αντιφορολογικές ευρωπαϊκές εξεγέρσεις: Γκιλοτίνες εναντίον τσουγκράνων», Συνέντευξη στον Α. Γαγλία για HuffPost, https://www.huffingtonpost.gr/2015/12/31/antiforologikes-eyrwpaiikes-exegerseis_n_8895584.html (πρόσβαση στις 20/12/2023).

DUMAS, A., *Le Corricolo*, Κεφάλαιο XXX, διαθέσιμο online στο: <http://www.dumaspere.com/pages/bibliotheque/chapitre.php?lid=v4&cid=31>, (πρόσβαση στις 14/1/2024).

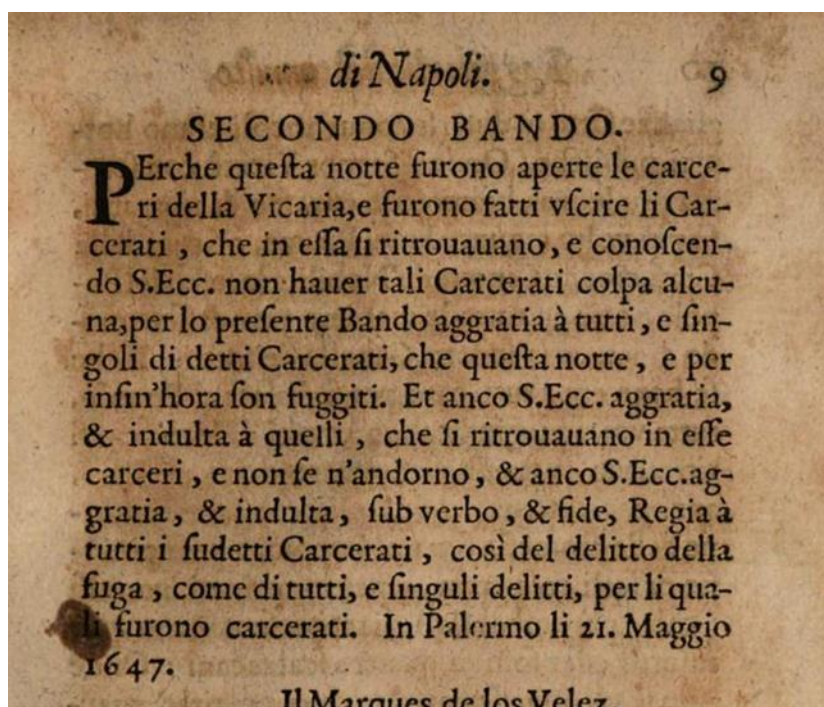
FELTRI F.M., «Masaniello e la rivolta napoletana», *Chiaroscuro: Percorsi di storia locale*, τ. 1, Τοπίο: SEI, 2010, <https://sito01.seieditrice.com/chiaroscuro/percorsi-di-storia-locale/volume-1/> (πρόσβαση στις 10/10/2023).

MORATTI F., «*Sollevazione di Tommaso Aniello di Napoli*. Il manoscritto di Alessandro Molini (BUB, ms 2466)», *Storicamente* 13 (2017), σσ. 1-18, DOI: [10.12977/stor665](https://doi.org/10.12977/stor665) (πρόσβαση στις 12/1/2024).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Εικόνα 1.1.

Εικόνα 1.2.

Εικόνες 1.1. & 1.2. Διατάγματα (bandi) που εξέδωσε ο αντιβασιλιάς της Σικελίας de los Vélez, κατά τη διάρκεια της εξέγερσης στο Παλέρμο, το 1647. Περιλαμβάνονται στο χρονικό του Alessandro Giraffi, *Masaniello rivoluzione di Napoli del 1647 descritto in dieci giornate da Alessandro Giraffi*.

Εικόνα 2. Πίνακας του Micco Spadaro (Domenico Gargiulo), με τίτλο *L'uccisione di Don Giuseppe Carafa*, ζωγραφισμένος το 1647. Εκτίθεται στο Museo Nazionale di San Martino, της Νάπολης. Δημοσιεύεται στην ιστοσελίδα <http://www.arte.it/opera/uccisione-di-don-giuseppe-carafa-2895> (Φεβρουάριος 2024).